

**Keresztes
László**

**Bevezetés
a mordvin
nyelvészetbe**

Keresztes László

Bevezetés a mordvin nyelvészetbe

Keresztes László

Bevezetés a mordvin nyelvészetbe

**Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2011**

A Debreceni Egyetem
Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének
Kiadványa

Lektorálta:
Maticsák Sándor

Borító:
Varga József

ISBN 978 963 318 167 6

© Debreceni Egyetemi Kiadó / Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is.

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó / Debrecen University Press.
www.dupress.hu

Felelős kiadó: Dr. Virágos Márta főigazgató

Technikai szerkesztő: Maticsák Sándor

Készült a Debreceni Egyetem sokszorosító üzemében, 2011-ben.
Terjedelem: 13.23 A/5 ív.
11-388

Előszó

Részletesen itt nem kívánok foglalkozni a mordvin nyelv másfél évszázados kutatásának történetével. Csak jelzésképpen említtem a legfontosabb mozzanatokat, amelyeknek jóvoltából egyrészt a nyelvi anyag összegyűjtésére és nyelvtörténeti kérdések tisztázására került sor. Első helyen a finn Heikki Paasonen (1865–1919) gyűjtő és kutató tevékenységét kell említenünk. A terepmunka mellett mordvin anyanyelvűek között talált néhány olyan személyt, akik gyűjtőútja végeztével, az ő irányítása mellett folytatták a munkát. A mordvin anyanyelvű kutatók közül kiemelkedik M. Je. Jevszevjev (1864–1931). Hozzá fűződik többek között az erza irodalmi nyelv kialakítása az 1920-as években. Nyelvtörténeti kérdésekkel az orosz anyanyelvű kutatók között D. V. Bubrih (1890–1949) és B. A. Szerebrennyikov (1915–1989) foglalkoztak jelentős monográfiáikban. A forradalom után a mordvin anyanyelvű kutatók is bekapcsolódtak a munkába, és főként az irodalmi nyelvek (erza és moksa) kimunkálását és anyanyelvjárásuk részletes leírását tűzték ki célul. A teljesség igénye nélkül említendő például M. Ny. Koljagyonkov (1896–1967), A. P. Feoktysztov (1928–2004), G. I. Jermuskin (1932–2010), D. V. Cigankin (1925), M. V. Moszin (1940), Ny. Sz. Aljamkin (1947) és O. Je. Poljakov (1953) neve. A finn kutatók közül Paasonen munkáinak kiadását, szógyűjtésének gondozását Paavo Rivila (1902–1974) indította el, és a hatalmas nyelvjárási szótárt Martti Kahla (1928) adta ki, nyelvtörténeti, főként etimológiai és hangtani kutatásait pedig Erkki Itkonen (1913–1992) teljesítette ki. Raija Bartens is (1933) írt egy részletes nyelvtörténeti összefoglalót, főként Erkki Itkonen előadásai és munkássága alapján.

Az 1917-es októberi forradalom után Mordvinföld gyakorlatilag zárt terület lett, külföldi kutatók nemigen juthattak oda. A háborúk egyébként paradox módon járultak hozzá a magyarországi mordvin nyelvi kutatásokhoz: a mordvin anyanyelvű hadifoglyok biztosítottak kutatási lehetőséget Klemm Antal (1883–1963), majd Juhász Jenő (1883–1960) számára. Magyarországon korábban egyébként csak néhányan vették a bátorságot, hogy mordvin nyelvészeti kérdésekhez nyúljanak. E hiányt pótolandó a mordvin (erza / moksa) az utóbbi időben Magyarországon is közkedvelt kutatási téma lett: Rédei Károly (1932–2008) és Zaicz Gábor (1944) etimológiai, Mészáros Edit (1958) szóképzési és lexikográfiai, valamint Maticsák Sándor (1965) helynévtani kutatásait kell említenem.

Az 1962–63. tanévben Helsinkiben én is hallgathattam Erkki Itkonen professzor előadásait, és őt – Raija Bartenshez hasonlóan – mesteremnek tartom. Ő irányította figyelmemet a mássalhangzó-rendszer és a tárgyas ragozás tisztázásának fontosságára. Monográfiáimmal kapcsolatban természetesen bele kellett dolgoznom magam a mordvin leíró és történeti nyelvészet csaknem minden lényeges kérdésébe. Nagy segítséget és élményt jelentett nekem, hogy Paasonen után száz évvel néhány rövidebb mordvinföldi tanulmányútra nekem is alkalmam nyílt. Biztosan nem mindenkinek fog tetszeni, ám jelen tankönyvben főleg saját kutatásaim során kialakult véleményemet vetem papírra. Mások nézeteit természetesen megemlítem, de vitatkozni a könyv jellege és a helyhiány miatt csak ritkán fogok. (Munkásságom legfőbb viszonyítási pontjai Keresztes 1986, 1987, 1990, 1995 és 1999.)

Köszönetet szeretnék mondani tanítványomnak, Maticsák Sándornak, aki könyvem lektoraként sok hasznos tanáccsal segítette e munka megjelenését. A DE Kiadónak ugyancsak köszönettel tartozom, hogy könyvem kiadási tervébe véve megjelentette.

Debrecen, 2011 ősze

a szerző

Tartalom

Előszó	5
 1. A mordvin nép és nyelv: jelen és múlt	
1.1. A nyelvjárások és az irodalmi nyelvek.....	11
1.2. A mordvin nyelvtörténet korszakai	12
1.2.1. Előmordvin kor	13
1.2.2. Ősmordvin kor	14
1.2.3. Ómordvin kor	14
1.2.4. Középmordvin kor	14
1.2.5. Az irodalmi nyelvek kora.....	15
1.3. Összegzés.....	16
 2. Hangtan: fonetika és fonológia	
2.1. Magánhangzók.....	17
2.2. Mássalhangzók	18
2.3. Morfológiai alternációk	19
2.4. Szótag	23
2.5. Prosódia és hangsúly	23
 3. Hangtörténet: a hangrendszer változásai	
3.1. Az ómordvin kori magánhangzó-rendszer rekonstrukciója.....	25
3.1.1. A mordvin magánhangzó-rendszer kialakulása	28
3.1.1.1. A magánhangzó-rendszer hangsúlyos, első szótagi változásai	29
3.1.1.2. A magánhangzó-rendszer hangsúlytalan szótagi változásai	33
3.1.2. Hangsúly	35
3.2. Az ómordvin kori mássalhangzó-rendszer rekonstrukciója	36
3.2.1. A zöngésségi korreláció kialakulása	41
3.2.2. A réshangok változásai	44
3.2.3. A szibilánsok és affrikáták kérdése	47
3.2.4. A lágyági korreláció kialakulása	50
3.2.5. Szórványos változások	54
3.3. A mássalhangzó-rendszer fejlődése.....	55
3.4. A hangtörténeti elemzések tanulságai	59

4. Alaktan: a morféma-kapcsolódása és története

4.1. A névszók	61
4.1.1. A főnévragozás.....	62
4.1.1.1. Határozatlan ragozás	63
4.1.1.2. Határozott ragozás	68
4.1.1.3. Birtokos személyragozás.....	70
4.1.2. A melléknévek	73
4.1.3. A névmások.....	73
4.2. Az igék.....	75
4.2.1. Az igeragozás	76
4.2.1.1. Határozatlan (alanyi) ragozás	76
4.2.1.2. Határozott (tárgyas) ragozás.....	80
4.2.1.3. Tagadó ragozás.....	87
4.2.1.4. A névszók predikatív ragozása.....	88
4.2.2. Laza szerkesztésmód, felcserélhető toldalékok.....	91
4.2.3. Összefoglalás: a mordvin nyelv toldalékolásának sajátosságai...	92
4.3. Az igenevek	93

5. Mondattan: a szintagmák és a szintaxis

5.1. A szintagma szintje.....	95
5.1.1. A névszói szintagma	95
5.1.2. Az igei szintagma.....	97
5.1.3. A határozós (adverbiális) szerkezet	99
5.2. A mondat szintje.....	102
5.2.1. Az egyszerű mondat.....	102
5.2.1.1. A mondat fő részei	102
5.2.1.2. A tárgyas szerkezet.....	103
5.2.1.3. A szintaktikai viszonyok szerveződése	104
5.2.2. Az igeneves szerkezetek	105
5.2.3. Az összetett mondat	106

6. A szókincs rétegződése és eredete

6.1. Ősi szóképzlet	107
6.1.1. Uráli eredetű (PU) réteg	107
6.1.2. Finnugor eredetű (FU) réteg	108
6.1.3. Finn-permi eredetű (FP) réteg	109
6.1.4. Finn-volgai eredetű (FV) réteg	110
6.1.5. Volgai eredetű szavak	111
6.2. Jövevénytiszavak	111
6.2.1. Indoeurópai / árja (iráni) jövevénytiszavak	111
6.2.2. Balti jövevénytiszavak	112
6.2.3. Török jövevénytiszavak	113
6.2.3.1. Bolgár-török (csuvas)	113
6.2.3.2. Tatár	113
6.2.4. Orosz jövevénytiszavak	114
6.2.5. Vándorszavak	118
6.2.6. Ismeretlen eredetű szavak	118
6.3. Mordvin névtan	119
6.3.1. Személynevek	119
6.3.2. Helynevek	120
6.4. Szóalkotás	122
6.4.1. Képzett szavak	122
6.4.2. Szóösszetételek	122
6.4.3. Szóteremtés, affektív szavak	123
6.4.4. Neologizmusok	123

7. Utószó: a mordvin nép és nyelv jövője

129

Irodalom

135

A betűk hangértéke

144

A rövidítések feloldása

146

1. A mordvin nép és nyelv: jelen és múlt

A mordvin nyelv az uráli nyelvcsalád finnugor ágának finn-permi csoportjához tartozik. Jelen könyv célja, hogy bemutassa a mordvin nyelv rendszerét, valamint kialakulásának főbb vonásait és tendenciáit: az erza (**E**) irodalmi nyelvből indul ki, de az irodalmi nyelv mellett foglalkozik a legfontosabb nyelvjárási vonásokkal, továbbá a moksa (**M**) irodalmi nyelv és nyelvjárások jelenségeivel is, főként azokkal, amelyek igen tanulságosak a nyelvelírás szempontjából. A két nyelvjáráscsoport párhuzamos bemutatása azt is hivatott bizonyítani, hogy – bár két irodalmi nyelv használatos – a köztük mutatkozó különbségek nem olyan nagyok, hogy két különböző nyelvről beszéljünk.

1.1. A nyelvjárások és az irodalmi nyelvek

A mordvin nyelv két fő nyelvjárása tehát az erza és a moksa. A nyelvjárási differenciálódás kezdetei az ősmordvin korba nyúlnak vissza, a ma is élő nyelvjárásoknak az elkülönülése azonban csak az ősmordvin korszak legvégén indult meg. A tatár hatás idejére, a 13. század elejéig a két fő nyelvjáráscsoport már különvált. A tatár hatás, majd az orosz kolonizáció gátat vetett a nyelvjárások zavartalan fejlődésének: átmeneti és keveréknyelvjárások, továbbá nyelvjárásszigetek is kialakultak. A mordvin anyanyelvű lakosságnak jelentős része (kb. egyharmada) messzi diaszpórákba kényszerült. A két nyelvjáráscsoport közti különbségek elsősorban a hangtanban (a moksában több fonéma található) és az alaktanban (a moksában néhány többlet toldalék és a birtokos személyragok tekintetében) jelentkeznak, valamint a szókészletben is észlelhetők eltérések (mind az ősi szavak megőrzése, mind a jövevényszavak elterjedtsége miatt). A beszélőknek kb. kétharmada erza, egyharmada pedig moksa.

Az erza nyelvjárásterület zöme Mordóviában (Mordvin Köztársaság, Mordvinföld) a Szura, Inszar, Alatir és Pjana vízrendszerében fekszik, de a Volgán túli körzetekben (Szamara, Orenburg, Tatárföld, Baskíria) is szép számmal élnek erzák. Az erza nyelvjárásokat az ősmordvin nem első szótagi magánhangzó fejleményei alapján osztályozzák. A moksa nyelvjárásterület a Moksa folyó középső folyásának vízgyűjtőrendszerében (Cna, Vad) fekszik Mordóvia nyugati felében, de sok moksa költözött át a Volgán túlra is.

Jelenleg a Mordvin Köztársaság lakosságának egyharmada (kb. 33%) mordvin, 61% orosz, 5% tatár nyelvű. A mordvin anyanyelvűek zöme tehát

diaszpórában él: kb. 20%-uk a környező megyékben (Penza, Uljanovszk, Nyizsnyij Novgorod, Szaratov), 25%-uk a Volgán túli területeken (Csuvas, Tatár, Baskír Köztársaság, Orenburg), 22% pedig szétszórva Oroszország többi részén, ill. a volt Szovjetunió területén.

Irodalom: Jermuskin 1984: 6–27; MdChr 1990: 13–22; MdDC 1999: 252; Mészáros 2001: 143–144; Feoktistov–Saarinen 2005: 46–59; Pusztay 2006: 45–46, 50–51, 171, 181; Maticsák 2011: 160–169.

A mordvin írásbeliség nem tekint vissza nagy hagyományokra. Az első feljegyzéseket, szójegyzégeket, kisebb szövegeket a 17. század végétől latin, ill. cirill betűkkel jegyezték le. A népköltészet tudós gyűjtői a finnugor átírást használták, az oroszországi kiadványok pedig az 1917-es orosz forradalom előtt is cirill betűs ábécével jelentek meg. A mordvin irodalmi nyelv létrehozására 1920-ban történtek az első kísérletek. Az erza irodalmi nyelv alapjául a központi területekhez tartozó Kozlovka község (ma Atyasevói járás, egyébként M. Je. Jevszevjev szülőhelye) nyelvjárását tették meg. A moksa irodalmi nyelv alapjának pedig Z. F. Dorofejev javaslatára a központi moksa területekhez tartozó Krasznozlobodszk és Tyemnyikov környékének nyelvjárását választották. Mindkét irodalmi nyelv írása a cirill ábécével történik, amelynek adaptálása az erzában nem, de a moksában igen problematikus. Jelentős különbség, hogy míg az erza a fonematikus, a moksa inkább a fonetikus elveket követi a helyesírásban.

Irodalom: Keresztes 1995: 47–55.

1.2. A mordvin nyelvtörténet korszakai

A finn-permi korszakot követő finn-volgai (FV) alapnyelvről, ennek felbomlásáról, ill. az ide tartozó rokon nyelvek egymás közötti viszonyáról már a finnugrisztikai kutatások kezdetei óta megoszlanak a vélemények. Az ún. protolapp hipotézis megdőlt. Az utóbbi évtizedek kutatásai világossá tették, hogy a cseremisiz és a mordvin összetartozása sem olyan szoros, hogy volgai alapnyelvet lehetne rekonstruálni. Vokalizmuselméletének kifejtésekor Erkki Itkonen is külön beszél ősmordvinról és őscseremiszről, volgai alapnyelvet – néhány szó kivételével – nem kísérelt meg rekonstruálni. Bereczki a permi nyelvek irányába mutató lexikális egyezések alapján tette fel, hogy a cseremisiz korábban vált ki a finn-volgai közösségből, s a permi nyelvek közelébe kerülve velük alakított ki közös vonásokat. Később Gheno a közös alaktani

innovációk hiányában vonta kétségbe a volgai alapnyelv létezését. A mássalhangzó-rendszer fejlődésének számos vonása is a mordvin és a cseremiszi különállását mutatja. Már előljáróban leszögezhető: a mordvin legközelebbi rokonságban a finnugri nyelvekkel és a lappal van. Minden ellenkező elképzelés a mordvin nyelv besorolására elfogadhatatlan.

Irodalom: E. Itkonen 1946: 222–337; 1954: 149–345; Bereczki 1974: 81–85; 1983: 207; Gheno 1981: 82; Keresztes 1986a: 189–201; 1998–99: 70–72; MdKons 1987: 184–190.

1.2.1. Előmordvin kor (PMdI: kb. i.e. 1500–i.e. 500). A finn-volgai alapnyelv felbomlását hagyományosan az ősbalti hatással szokták kapcsolatba hozni. Ennek időpontját Korhonen korábban i.e. 1800–1500 körülre tette, bár Sammallahti szerint lehet, hogy az ősbalti (az őszindoeurópaihoz közel álló) nyelvi forma hatásának kezdete még korábbra, már i.e. 3000–2500 körülre tehető. A mordvin nyelv külön élete tehát a finn-volgai ág felbomlásával kezdődött. Ennek idejét pontosan nem lehet meghatározni, hiszen a finn-volgai csoportok a végleges szakadás előtt még sokáig laza kapcsolatban állhattak egymással, s egymáshoz láncszerűen kapcsolódva népesíthették be a Volgától a Baltikumig terjedő területet. Valószínű, hogy a mordvin nyelvcsoporthoz kezdeménye már valamilyen finn-volgai izoglossza formájában ekkor megjelent. Ez a népesség kapcsolatban állt a kihalt volgai népek (merja, muroma) elődeivel, továbbá a cseremisszel is. Az előmordvin tehát szerintem a teljes szakadás előtti nyelvi formában gyökerezik, és vagy a finn-volgai alapnyelv keleti nyelvjárásának fogható föl, ugyanolyannak, mint a korai közfinn (közfinn–lapp csoport), vagy pedig egyenesen a korai közfinnhez kapcsolhatjuk, és így azonos rokonsági viszonyban állna a balti finnel, mint a lapp. Ebben az esetben a cseremiszi külön nyelvágnak tekintendő. Annyi bizonyos, hogy a mordvinok korábbi lakóhelyei a mainál lényegesebben nyugatabbra és kissé délebbre is kiterjedtek. A (finn-)volgai csoportok közötti kapcsolatok további, fokozatos és folyamatos lazulását az indo-iráni népesség betelepítése is elősegítette, de semmi nem utal arra, hogy radikális változás, migráció szakította volna ki a mordvinokat. A mordvin tehát fokozatosan lépett az önálló fejlődés útjára. Ezt az átmeneti állapotot, amely legkorábban az i.e. 2. évezred közepe táján kezdődött és akár az i.e. 1. évezred közepéig is eltarthatott, nevezem **előmordvin** kornak (Keresztes 1987). Erre az időszakra esik az indo-iráni hatás vége, majd az ősíráni hatás. A korszak meghatározó régészeti kultúrájának a Pozdnyakovo-kultúrát tartják (vö. Patrushev 1995).

1.2.2. Ősmordvin kor (PMdII: kb. i.e. 500–i.sz. 400 körül). A mordvinok ősei ebben az időszakban ó- és középiráni népek (szkíták, szarmaták, végül alánok) szomszédságában laktak, és egyre inkább meglazultak kapcsolataik a nyugati finnségi csoportokkal. A jövevénytiszavak áramlása mindkét irányban megszűnt, bár még megvoltak a közbülső láncszemek: a merjá és a muromák. E láncszemek véglegesen az északról dél felé nyomuló gótok hatására szakadtak meg, majd a teljes szakadást a szlávok kolonizációja okozta. A mordvin nyelv önálló fejlődési szakaszának második korai stádiumát **ősmordvinnak** nevezem, amelyet az i.e. 1. évezred közepétől az i.sz. 1. évezred első harmadáig datálók (Keresztes 1987). A korszak meghatározó régészeti kultúrájának a Gorogyec-kultúrát szokták tartani (vö. Patrushev 1995).

1.2.3. Ómordvin kor (PMdIII: i.sz. 400–700 körül). Az i.sz. 3. századtól kezdve – ha véglegesen nem is szakad meg, de legalábbis alábbhagy az iráni nyelveknek a mordvinra gyakorolt hatása. A 7. században jelent meg az Imenykovo-kultúra népeisége, amelynek kilétére vonatkozóan teljesen megoszlanak a vélemények, és számolhatunk gótokkal is a térségben. Sokkal nagyobb jelentősége volt azonban a bolgár-török népeiségnek. A volgai bolgárok az i.sz. 7–8. században asszimilálták az imenykovói lakosságot. A bolgár-török szavak elterjedése alapján arra lehet következtetni, hogy az erza és a moksa nyelvjárások differenciálódása már folyamatban volt. A csuvas jövevénytiszavak száma nem nagy a mordvinban, mindössze néhány tucatnyi, s a tatárjárást megelőző időszakban, a 13. századig vették át őket. Valószínű, hogy a mordvin lakosság egy része beolvadt a bolgár-török birodalom lakosságába, ugyanakkor bolgár-török elemek is felszívódtak a mordvinokba. Az **ómordvin** kor tehát lényegében az ősmordvin legkésőbbi szakasza, az a korszak, amely a belső rekonstrukció segítségével biztonsággal feltárható, rekonstruálható. Az ómordvin kor valószínűleg a bolgár-török hatás kezdete körül, tehát az i.sz. 7–8. század táján ért véget.

1.2.4. Középmordvin kor (a nyelvjárások elkülönülésének szakasza, kb. 700–1600).

Ennek a korszaknak az elejére hangtani változásokat nem lehet rekonstruálni. A 13. századi mongol támadás és az ezt követő tatár uralom viszont már radikális változást hozott a mordvin nyelvjárások fejlődésében. A tatárok a déli moksa lakosságot részben magukba olvasztották, részben északra szorították és betolták az erzák közé. Ez azzal járt, hogy a középső, átmeneti nyelvjárási zóna kettészakadt. Egyes mordvin törzsek később el is tatárosodtak, ilyenek pl. a karataj-mordvinok. A tatár hatás a 16. sz. közepétől jelentő-

sen meggyengült, és az orosz lépett a helyébe. A befolyásuk kezdetei természetesen ennél jóval korábbra tehetők. Az orosz telepések a 9. századtól jelentek meg nagyobb számban az Oka-hátságon, az intenzívebb orosz hatás kezdete a 11. századra tehető. Az orosz hatás először az erzákat érte. A moksák a középorosz nyelvjárások hatása alá kerültek, az erzák pedig az északi nagyorosz nyelvjárások körébe. Érdekes, hogy az intenzívnek tűnő kölcsönhatás ellenére igen csekély a régi orosz átvételek száma a mordvinban, származtatásuk körül is sok a bizonytalanság. Ez azzal magyarázható, hogy a mordvin lakosság egy része kezdetben teljesen asszimilálódott az orosz lakosságba. A mordvinok később – bár az adók, a katonai szolgálat és a hittérítés miatt egyre nagyobb számban menekültek a Volgán túlra és Oroszország távolabbi vidékeire is –, a 18. századra már mind pravoszlávok lettek. A középmordvin kor viharos eseményei alaposan felgyorsították a mordvin nyelv fejlődésének több évezredig tartó nyugodt menetét, és egyre markánsabban rajzolódtak ki a nyelvjáráscsoportok és a nyelvjárások közötti izoglosszák. A korszak közepén, a 13. században megkezdődött a nyelvjárások keveredése, majd a 16–17. században tovább gyengültek a nyelvjárási határok. (A legnyugatibb soksai nyelvjárásból és a Nyizsnyij Novgorod környékén beszélt nyelvjárásból alakulhatott volna ki a mordvin nyelv harmadik jelentős nyelvjáráscsoportja, de a tatár, majd az orosz hódítás következtében e csoport egyre jobban háttérbe szorult és ma gyakorlatilag kihaltak tekinthető.) Az erza és a moksa nyelvjárások között természetesen vannak különbségek, ezek azonban nem annyira áthidalhatatlanok, hogy mordvin nyelvekről beszéljünk.

1.2.5. Az irodalmi nyelvek kora (1700–). Ezzel szemben a legújabb kort napjainkig a mordvin irodalmi nyelvek korának nevezhetjük. A szétszórtság, a szovjet korszak nyelvpolitikája és a mordvin értelmiség széthúzása miatt egységes mordvin irodalmi nyelv sajnos nem jöhetett létre. Az egységes irodalmi nyelv szükségességét szerencsére az utóbbi időben már a mordvin anyanyelvű kutatók is kezdik belátni...

1.3. Összegzés

A hangtani és a jövevényszó-kutatások, továbbá a régészet tanulságait a mordvin nyelvtörténet periodizációjában a következőképpen összegezhetjük.

A finn-volgai (**FV**) népesség i.e. 1500 körül a Volga és a Baltikum között összefüggő etnikai sávot alkotott. Az egyes csoportok közötti kapcsolat ez idő tájt – jégtábla módjára megrepedezve – meglazult. Ez még nemigen jelentett végleges szakadást (**előmordvin**), hiszen az ősbalti és az ősiráni jövevényszavak még el-eljutottak a távolabb pontokra is, egyes hangváltozások izoglosszái is átléphettek a nyelvjárási határokat. A finn-volgai nyelvi-nyelvjárási lánc a nyugati és a keleti csoportok között akkor szakadt meg, amikor az i.sz. 3–4. században a merják és a muromák a gót birodalom alattvalói lettek (**ősmordvin**). A bolgár-török hatás délkelet felől az i.sz. 7–8. században végleges szakadást jelentett az egyébként is igen laza kapcsolatban álló mordvin és cseremis nyelvjárások között. Ezzel csaknem egy időben nyugaton az észak felé nyomuló szlávok – magukba olvasztva a muroma és moksa-mordvin lakosságot – véglegesen elszakították a volgaikat a balti finnektől (**ómordvin**). Az ezt követő középmordvin kor első fele – úgy tűnik – nyelvi szempontból nyugodtan telt. Radikális változást a mongol hódítás okozott a térségben a 13. század közepén. Ennek hatására a moksa lakosság beékelődött az erza népességbe, magába olvasztva a két fő nyelvjáráscsoport közötti átmeneti zónák lakosságát. A harmadik jelentős népmozgást az oroszok nyugat-kelet irányú terjeszkedése, kolonizációja jelentette a kazányi tatár kánság szétesése után a 16–17. században, amikor az erza és moksa lakosság jelentős része a Volgán túlra volt kénytelen áttelepülni, de a későbbiekben diaszpórákat hozott létre Oroszország egész területén.

Irodalom: Korhonen 1976: 13; 1981: 27; Häkkinen 1983: 83;
MdKons 1987: 184–190; Patrushev 1995; Sammallahti 1998:
117–122.

2. Hangtan: fonetika és fonológia

Fonémaállomány

A mordvin fonológiai szempontból a legérdekesebb finnugor nyelvek egyike. Viszonylag kis számú (E 5 / M 7) magánhangzó-fonémával rendelkezik, ezzel szemben a mássalhangzó-fonémák száma igen nagy (E 28 / M 33).¹

2.1. Magánhangzók

	E	
	veláris (mély)	palatális (magas)
felső	<i>u</i>	<i>i</i>
középső	<i>o</i>	<i>e</i>
alsó	<i>a</i>	
redukált		

M	
veláris (mély)	palatális (magas)
<i>u</i>	<i>i</i>
<i>o</i>	<i>e</i>
<i>a</i>	<i>ä</i>
<i>ə</i>	

A táblázat eligazít a magánhangzók oppozíciói tekintetében. A vízszintes nyelvállás szerint palatális–veláris, a függőleges mozgás alapján alsó–felső–középső nyelvállású, az ajakműködés szerint pedig labiális–illabiális korrelációk vannak. Egyes erza nyelvjárásokban van alsó nyelvállású, elülső *ä*, a moksával határos területeken pedig találhatók redukált magánhangzók is. Meg kell említeni, hogy a kemény (nem palatalizált) mássalhangzó utáni *i*, *e* (nyj. *ä*) hátrább, velárisan ejtődik (*i*, *ę*, *ä*). Minthogy e fonémák palatális, ill. veláris ejtésmódját a mássalhangzók automatikusan szabályozzák, a fonematikus írásban ezeket az allofónokat nem jelöljük.

A moksában a magánhangzók ezen kívül teljes és redukált csoportra oszlanak. Az erza irodalmi rendszerhez képest egyrészt az alsó nyelvállású, elülső *ä* jelenti a többletet, másrészt pedig a redukált *ə* magánhangzó, amelynek a lágy, ill. kemény mássalhangzó-környezettől függően szó belsejében elülső [ə], ill. hátulsó [ə̠] allofónja van. A fonematikus átírásban az allofónokat nem jelöljük.

Hosszú magánhangó mindkét nyelvjáráscsoportban legfeljebb egyhangosan fordulhat elő, a magánhangzó-hosszúságnak így nincs fonematikus értéke. A mordvinban nincsenek diftongusok sem.

¹ E = erza, M = moksa.

2.2. Mássalhangzók

	erza						moksa					
	labiális	dentális		poszt-alveol.	ve-láris		labiális	dentális		poszt-alveol.	ve-láris	
explozív	<i>p</i>	<i>t</i>	<i>t'</i>		<i>k</i>		<i>p</i>	<i>t</i>	<i>t'</i>		<i>k</i>	
	<i>b</i>	<i>d</i>	<i>d'</i>		<i>g</i>		<i>b</i>	<i>d</i>	<i>d'</i>		<i>g</i>	
spiráns		<i>f</i>	<i>s</i>	<i>ś</i>	<i>š</i>	<i>χ</i>		<i>f</i>	<i>s</i>	<i>ś</i>	<i>š</i>	<i>χ</i>
		<i>v</i>	<i>z</i>	<i>ž</i>	<i>j</i>			<i>v</i>	<i>z</i>	<i>ž</i>	<i>j</i>	
affrikáta		<i>c</i>	<i>ć</i>	<i>č</i>				<i>c</i>	<i>ć</i>	<i>č</i>		
nazális	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>ń</i>		<i>(η)</i>		<i>m</i>	<i>n</i>	<i>ń</i>			
likvida		<i>l</i>	<i>l'</i>					<i>L</i>	<i>Ĺ</i>			
								<i>l</i>	<i>l'</i>			
									<i>Ř</i>	<i>R</i>		
			<i>ř</i>	<i>r</i>					<i>ř</i>	<i>r</i>		

Az **erza** irodalmi nyelvre jellemző **oppozíciók**: 1. a zöngésségi korrelációs párok: *p* : *b*, *t* : *d*, *t'* : *d'*, *k* : *g*, *s* : *z*, *ś* : *ž*, *š* : *ž*; 2. a lágysági korreláció a dentális sorban: *t* : *t'*, *d* : *d'*, *s* : *ś*, *z* : *ž*, *c* : *ć*, *n* : *ń*, *l* : *l'*, *r* : *ř*; a többi mássalhangzó esetében a lágy ejtés csak variáns, amelyet a magánhangzó-környezet automatikusan szabályoz (*p̣*, *ḅ*, *f̣*, *ṿ*, *ṃ*, *ḳ*, *g̣*), ezért ezek palatalizáltságát a fonematikus átírásban nem jelöljük; 3. az időtartam csak morfémahatáron válik fonematikus értékűvé, pl. E *vetē* 'öt' : *vetle* 'víz' (Abl); a magánhangzóközi zöngétlen zárhangok és szibilánsok félhosszú ejtésének nincs fonematikus értéke. – A *v* zárt szótagban, főleg az északi erza nyelvjárásokban bilabiálisan ejtődik: *kavto* ~ (nyj.) *kawto* 'kettő'. A zöngés szibilánsoknak likvida és nazális után affrikáta allofónjai vannak (3, 3̣, 3̣̣); a szibiláns-affrikáta ejtésmód egyazon beszélő nyelvhasználatában is szabadon ingadozhat (*erza* ~ *erža*). Az *n* hang *k* és *g* előtt hátrább ejtődik (*ηk*, *ηg*), e jelenségnek azonban nincs fonematikus szerepe. Az *η* csak az északi erza nyelvjárásokban fonematikus értékű; itt főleg szó végén fordul elő, pl. E (nyj.) *koη* (~ ir. *kov*) 'hold; hónap', *kileη* (~ ir. *kilej*) 'nyírfa'. – Az *f* és *χ* csak orosz jövevénytiszavakban fordul elő, pl. *φасоль* 'bab', *хотъ* 'noha'.

A **moksában** is a fenti **oppozíciók** szerint rendeződik a mássalhangzó-rendszer, azzal a különbséggel, hogy szó belsejében vannak zöngétlen likvidák (*L*, *Ĺ*, *R*, *Ř*), továbbá a *j*-nek is megtalálható a zöngétlen párja (*J*). A délnyu-

gati nyelvjárásokban ezen kívül vannak még további palatalizált szibilánsok és affrikáta is: *š, ž, č*.

Mássalhangzó-kapcsolatok (két- vagy háromtagúak) mindkét nyelvjárásban minden helyzetben nagy számban fordulhatnak elő.

Irodalom: Grammatika 1980: 11–47; MdChr 1990: 23–29; Zaicz 1998: 185–188.

2.3. Morfológiai alternációk

Tövek. Magánhangzós és mássalhangzós tövváltozata végső soron minden mordvin igének és csaknem minden névszónak is van, a kötött morfémák (toldalékok) tehát mindkét nyelvjárásban egyaránt járulhatnak a tö magánhangzós, ill. mássalhangzós változatához. A tőhangzó megléte vagy hiánya függhet a) a tőtípustól és b) a toldalék típusától.

a) Ugyanaz a toldalék az egyik tőtípusban járulhat a magánhangzós, a másikban a mássalhangzós tövváltozathoz.

A mordvin **igék** három osztályba tartoznak: E *-a-*, *-o-* és *-e-*tövéek, a M-ban ezeknek *-a-*, ill. redukált magánhangzós (*-ə-*) tövek felelnek meg. Az igező az infinitívus *-ms* végződésének elhagyásával kapható meg. Ilyen, tőtípustól függő toldalék a Prt30² -*š*: E *kunda-* : *kunda-š* 'megfog', *učo-* : *učo-š* 'vár', *sodo-* : *sod-š* 'köt', *ašte-* : *ašte-š* 'él, van', *niile-* : *niil'-š* 'nyel'. A mordvin szótárak ezt az alakot közlik, hiszen ebből derül ki, hogy az erzában melyik tövváltozat használatos. A moksában a redukált tőhangzó csak mássalhangzó-kapcsolatok után marad meg: M *aščə-š*, egyszerű mássalhangzó után viszont kiesik: *sotə-* : *sot-š*, *učə-* : *uč-š*.

A **főnevek** nominativusban vagy magánhangzóra (E M *varma* 'szél', E *šélme*, M *šélma* 'szem') vagy mássalhangzóra (E M *kal* 'hal', *kal'* 'fűzfa') végződnek. A névszóknál a többes jeles alak számít támpontnak, amit a nagyszótárak közölni szoktak. A többes jel és több határozórag előtt gyakran

² A nehézkes, szöveges azonosítás helyett az igealakok jelölésére kétszámjegyű kódokat használok. A kombináció első eleme az alany személyére utal, második eleme pedig a határozott tárgy személyét jelöli: 0 = nincs határozott tárgy (indeterminatív alakok); 1 = Sg1, 2 = Sg2, 3 = Sg3, 4 = Pl1, 5 = Pl2, 6 = Pl3 személyű alany vagy határozott tárgy (determinatív alakok). Tehát: 20 = 'te valakit'; 30 = 'ő valakit'; 33 = 'ő őt/azt'; 36 = 'ő őket/azokat'; 62 = 'ők téged'; 54 = 'ti minket'; 12 = 'én téged'; 21 = 'te engem'; 51 = 'ti engem' stb.

kiesik a tőhangzó azokban a névszókban, amelyeknek végén a következő hangkapcsolatokat találjuk: E *-do, -to; -de, -te; -go, -ko; -ge, -ke*; M *-dā, -tā; -dā, -tā; -gā* (a ragos alakok, sorrendben: NomPl, Ill, Abl): E *pando : pand-t, -s, -do* 'hegy', *čuvto : čuvt-t, -s, -to* 'fa' / M *pandā : pand-t, -s, -dā, šuftā : šuft-t, -s, -tā*. Néha egész szótag is kieshet: E *lango : lan-ga* 'felszín' (Prol), *šél'me : šél'-t'* (NomPl) 'szem' stb.

b) A tőhasználat függhet a **toldalék típusától** is: egyes toldalékok mindig a mássalhangzós tőhöz járulnak, pl. általában a többes szám jele, több esetrag (ld. az előző bekezdést), mások pedig a magánhangzós tőhöz (pl. az egyes szám genitivus-accusativus, a birtokos személyragok, akkor is, ha a szó nominativusa mássalhangzóra végződik); ilyenkor magánhangzó-betoldás figyelhető meg, pl. E *kal : kal-on* 'hal', *kal' : kal'-en* 'fűzfa' / M *kal-ən, kal'-ən* (Gen-Acc) stb., mások pedig a mássalhangzós tőhöz járulnak, pl. Vx3Sg: *kunda- : kund-i, učo- : uč-i, nilē- : nil'-i* / M *učā- : uč-i, nilā- : nil'-i*.

Mindkét nyelvjáráscsoportban vannak olyan magánhangzó végű szavak, amelyek a toldalékolás során *j*-vel vagy *v*-vel bővülnek (lappangó *j* és *v* tövek), pl. E M *mazi ~ mazij : mazijt'* 'szép', M *salu : saluv-t* [-ft] 'sós' stb.

Toldalékok

Magánhangzós – mássalhangzós változat. A tőtípustól függ, pl. Prs10: E M *kunda- : kunda-n*, de: E *učo- : uč-an* / M *učā- : uč-an* 'várok', E *nilē- : nil'-an* / M *nilā- : nil'-an* 'nyelek'.

Zöngés – zöngétlen változat. A tőhangzó függvénye: magánhangzó és zöngés mássalhangzó után zöngés variáns áll, pl. E *moda-do* / M *-dā* 'föld', *viř-de* / M *-dā* 'erdő', zöngétlen mássalhangzó után zöngétlen, pl. *oš-to* / M *-tā* 'város' (Abl).

Veláris – palatális magánhangzó (palato-veláris harmónia) és/vagy **kemény – lágy mássalhangzó** (palatális attrakció, szótagilleszkedés): *moda-so* 'föld', *viř-se* 'erdő' (Iness), *kal-t* 'hal', *kal'-t'* 'fűzfa' (NomPl). Ez a palatális mássalhangzó-illeszkedés a moksában is ugyanígy működik M *kal-t* [-lt], *kal'-t'* [-ltʰ], a palatoveláris harmónia viszont már csak nyomokban van meg, pl. M *kud-ga* 'ház', *viř-gā* 'erdő' (Prol).

Labiális – veláris réshang. Az erza *v ~ j* lativusrag, amely a moksában vokalizálódott (*u ~ i*), pl. E *kudo-v* / M *kud-u*, E *velé-v, velé-j* / M *vel'-i* 'ház; falu' (Lat).

Zárhang – réshang. A prolativus rag a tőhangzótól függően *-va, -ga, -ka*, pl. E M *varma-va* 'szél', *lov-ga* 'hó', *oš-ka* 'város', *viř-ga* / *viř-gā* 'erdő' (Prol).

Szibiláns – affrikáta változatok. Szonoráns mássalhangzó után az erzában fakultatív, egyéni variánsként, a moksában csak nazális után, pl. E *moń-ś* ~ *moń-ć*, M *moń-ć* 'én magam', E *mol'-ś* ~ *mol'-ć* 'elment'.

Sandhi. Sandhi létrejöhet morfémahatáron két szabad morféma között, valamint szabad és kötött morféma között egyaránt. Az így keletkezett heterogén mássalhangzó-kapcsolatok a sandhi révén homogenitásra törekednek.

Progresszív zöngésségi hasonulás. Szabad morféma között vagy törmorféma és toldalék között lép föl: a szóvégi vagy tövégi zöngés mássalhangzó zöngésíti a következő morféma első mássalhangzóját: zöngés + zöngétlen mássalhangzó → zöngés mássalhangzó, pl. E *erzań kel'* [→ -ńg-] 'erza nyelv', *od-ćora* [→ -dź-] 'fiatalember', *mol'-tano* [→ -l'd-] 'menjünk', M *mokśān kāl'* [→ -ńg-] 'moksa nyelv', *od-śora* [→ -dź-] 'fiatalember' stb.

Regresszív zöngésségi hasonulás. Szabad és kötött, ill. két kötött morféma között jön létre. Az így keletkezett kapcsolat utolsó eleme zöngésség tekintetében hasonítja az előtte álló mássalhangzó(ka)t, amennyiben a zöngés mássalhangzó(k)nak van zöngés párja vagy fordítva. A toldalékok nem viselkednek egységesen a hasonulás szempontjából. A többes szám jele előtt mindig bekövetkezik a zöngétlenedés: *b, d, d', g, z, ź, ż + t, t' → p, t, t', k, s, ś, ś,* pl. *keď-t'* [-t'] 'kéz', *kuz-t* [-st] 'lucfenyő' stb. A moksában ezen kívül még a likvidák is zöngétlenednek: *v, j, l, l', r, r' + t, t' → f, j, l, l', r, r,* pl. *kal-t* [-lt] 'hal', *śt'ir-t'* [-r't'] 'lány' stb. Történeti okokból néhány toldalék előtt (Dat-AllDet, M Gen-AccDet) nem következik be hasonulás, pl. E *kuz-te*, M *kuz-ti* (Dat-AllDet), M *kuz-t'* 'lucfenyő', *kev-t'* 'kő' (Gen-AccDet)! A nazálisok – zöngétlen párjuk nem lévén – úgy hasonulnak, hogy helyettük a képzés helye szerinti zöngétlen zárhang áll: *n, ń + t, t' → tt, t't'*, pl. E M *san-t* [→ -tt] 'vérér', *lomań-t'* [→ -t't'] 'ember', a moksában még *m + t → pt*, pl. *lēm-t* [→ -pt] 'név' (NomPl) stb.

Regresszív zöngétlenedés. Zöngétlenedés morfémahatáron zöngés toldalékok előtt is föllép, ha egyazon szótagba egyébként zöngés mássalhangzó-kapcsolat kerülne. Ugyanabban a szótagban ugyanis két zöngés mássalhangzó nem állhat: E *kand'lems* [-ńt'l-] 'hurcol' (Inf). Két egymás mellé kerülő azonos zöngés mássalhangzó esetén pedig teljes zöngétlenedés következik be, pl. E *ved'-de* [-t't-] 'víz' (Abl), *eź-że* [-śś-] <tagadó segédige Prt33>. Ez utóbbi jelenség a moksában is megtalálható.

Regresszív igazodás. A kötött morféma között a nazálisok az őket követő mássalhangzókhoz igazodnak a képzés helye szerint, pl. E M *kand-ś'* [-ńć'] 'hord' (Prt60), E *son-gak*, M *son-ga* [-ńg-] 'ő is'.

Elhasonulás (disszimiláció). Csupán egyes erza nyelvjárásokban mutatkozik, amelynek során morfémahatáron két szibiláns kapcsolatában az első *j*-vé válik, pl. *kardaz-s* [-js] 'udvar' (III), *saraz-ška* [-jš-] 'tyúk' (Comp), *kas-št'* [-jš-] 'nő' (Prt60).

Összeolvadás (affrikáció). Kötött morfémak között lép föl dentális zárhang és szibiláns között: *t, d, t', d' + s, ś → c, č*, pl. E M *nurds* [-c] 'szánkó', *veds* [-c] 'víz' (III), *vedś* [-č] (NomDet), *putś* [-č] 'helyez' (Prt30).

Mássalhangzók kiesése (elízió). Leggyakrabban a dentális zárhangok (*t, t', d, d'*) esnek ki mint a mássalhangzó-kapcsolatok középső elemei, pl. E *lévks-tneń* [-vksn-], M *léfks-thəń* [-fksń-] 'fióka'. A moksában a háromtagú kapcsolatokból is kiesik a dentális zárhang: M *pojuv-thə* [-fń-] 'nyárfa'.

Magánhangzók kiesése (elízió). Szóhatáron két magánhangzó kapcsolatából az első gyakran kiesik, pl. *kudo ugol* [kudugol] 'házsarok'.

Mássalhangzó betoldása (hiátustöltő). Az erzában a tagadószo és a magánhangzó kezdetű ige közé *j* hiátustöltő ékelődik, pl. *a andan* [a'andan] 'nem adok enni', *a éřavi* [a'ėřavi] 'nem kell'.

Az erza irodalmi nyelvet cirill betűkkel főként fonematikus elvek szerint írják, ennek megfelelően a különböző hasonulásokat a helyesírás általában nem jelöli. A moksza irodalmi nyelv viszont nagyrészt fonetikus elveken nyugszik, így a hasonulásokat általában a helyesírásban jelölik, pl. E *кызм*, M *кучм* 'lucfenyő' (NomPl).

Hangrend és magánhangzó-illeszkedés

Mindkét nyelvjárás csoportban találhatók olyan szavak, amelyek a) mély hangrendűek (csak veláris magánhangzókat tartalmaznak), b) magas hangrendűek (csak palatális magánhangzókat tartalmaznak), c) vegyes hangrendűek (egyaránt van bennük palatális és veláris magánhangzó). A magánhangzó-illeszkedés a toldalékokat érinti. Főként az erzában találhatók olyan toldalékok, amelyeknek van palatális és veláris változata is. A toldalékokban az *o* és *e* áll oppozícióban, pl. E *kudo-so-nzo* 'ház' : *veľe-se-nze* 'falú' (Iness + Px3Sg); *kudo-vtomo* : *veľe-vťeme* (Abess), *kunda-mo* 'megfog' : *ńiľe-me* 'nyel' (Inf). A moksában ennek már csak igen halvány nyomai vannak, pl. M *kud-u* 'ház' : *veľ-i* 'falú' (Lat), *kal-ga* 'hal' : *viř-gü* 'erdő' (Prol).

Az egyalakú, magánhangzót is tartalmazó toldalékok vokálisa mindkét nyelvjárásban a hangrendtől függetlenül E M *a-t*, E *e-t*, M redukált *ə-t* tartalmaz, pl. E *kudo-va* : *veľe-va* 'falú' (Prol), *kudo-ška* : *veľe-ška* (Comp), *kize-*

nek 'nyár': *alaša-nek* 'ló' (Comit), M *kudə-va* : *velə-va*, *alaša-hək*. Az igei toldalékokban az *a*-n kívül az *i* is igen gyakori.

A mássalhangzók palatalizációjának elterjedésével már az ómordvinban a toldalékok újszerű illeszkedése alakult ki: egyfajta **szótagilleszkedés**. A többalakú toldalékok palatális vagy veláris volta az előző szótag lágy vagy kemény mássalhangzójának függvénye lett. Lágy tövégi mássalhangzó esetén az első szótag veláris magánhangzója ellenére a toldalék palatális változata használatos, más szóval a szótaghatáron levő lágy mássalhangzó „megfordítja” a szó hangrendjét, és ennek megfelelően az illeszkedést, pl. E *kal-so* 'hal': *kal'-se* 'fűzfa' (Iness), M *kal-ga* : *kal'-gä* (Prol), E *kal-do* : *kal'-de* (Abl); a toldalékok kemény, ill. lágy mássalhangzója is ennek a jelenségnek a függvénye, pl. E M *kal-t* : *kal'-t'* (NomPl). – Palatális toldalék használata a tövégi *j* eltűnéséről (lappangó mássalhangzós *tő*) árulkodik: E *mazi-ste* < *mazij-ste* 'szépen', M *ki-gä* < *kij-gä* 'út' (Prol).

2.4. Szótag

A szótag magját a mordvinban egy-egy magánhangzó alkotja. A szótagolás mindkét nyelvjárásban történhet finnugor (magyar) módra, azaz a mássalhangzó-kapcsolatnak csak az utolsó tagját viszik át a következő szótagba: E M *šumb-ra* 'egészséges', *lot-kams* 'megáll' (Inf), de van lehetőség az indoeurópai (orosz) mintájú elválasztásra is: *šum-bra*, *lo-tkams*.

2.5. Prozódia és hangsúly

Az erzában nincs állandó szóhangsúly. A szó bármely szótagja hangsúlyozható anélkül, hogy a jelentése megváltozna: E *kur dosonzo* ~ *kudo sonzo* ~ *kudoso nzo* 'házában'. Érzelmi hangsúly bármely szótagot kiemelhet. A tatár nyelv közelségében levő nyelvjárásokban markánsabb, második szótagi hangsúly észlelhető.

A moksában a szóhangsúly legtöbbször az első szótagra esik, különösen, ha benne *a*, *ä*, *o*, *e* van: M *la'ngstənzə* 'róla, felszínéről', *kä'dstənzə* 'kezeből'. A redukált hangot tartalmazó szótag mindig hangsúlytalan: *ərvä* 'feleség', *ərna'ms* 'morog'. Az első szótagi *u*, *i* esetében a főhangsúly az első *a*, *ä* hangot tartalmazó szótagra tolódik: M *šuva'nä* 'vékonyka', *vir'nä* 'erdőske', *kizənda* 'nyáron'. Ilyenkor nyelvjárási szinten az első szótagi *u*, *i* redukálódhat is: *šəva'nä*, *vərv'nä*, *kəzənda*. Egyes nyelvjárásokban egy-egy szó-

nak akár valamennyi szótagja is redukálódhat, ilyenkor természetesen egyik szótagon nincs határozott nyomaték, pl. *kədgəv* 'tégla' < *kud* + *kev* 'ház + kő'.

A korai orosz népi átvételek a moksa hangsúlyviszonyokhoz igazodtak: *a' ršan* 'rőf', az utóbbi időben azonban az ilyen szavakat az átadó nyelv szabályai szerint írják és hangsúlyozzák, vö. orosz *apuiún* (a hangsúly az utolsó szótagon) van.

A tudományos és a kétnyelvű irodalmi nyelvi szótárak általában jelölik a moksa hangsúlyt.

Irodalom: Bubrih 1953: 7–38; Grammatika 1980: 21–43; Zaicz 1998: 188–191; MdChr 1990: 30–37; EK 2000: 4–33; Maticsák 2003: 143–164.

3. Hangtörténet: a hangrendszer változásai

3.1. Az ómordvin kori magánhangzó-rendszer rekonstrukciója

Az ómordvin (**PMdIII**) rendszeren azt értem, amelyet a mai nyelvjárások alapján teljes biztonsággal rekonstruálhatunk. A következőkben e rendszer finn-volgai és finnugor előzményeivel, valamint további fejleményeivel foglalkozom. Felvázolom azokat a tendenciákat, amelyek a mai mordvin (erza és moksa) rendszereket eredményezték.

A mordvin első szótagi (hangsúlyos) magánhangzó-rendszer ős-/ómordvin előzménye a következőképpen rekonstruálható:

<i>*u</i>	<i>*i</i>
<i>*o</i>	<i>*e</i>
<i>*a</i>	<i>*ä</i>

A további, hangsúlytalan szótagokban ezeken túl redukált (*ə*) magánhangzó is állhatott.

A rokon nyelvi megfelelőkből kitűnik, hogy ez az alaprendszer sokkal bonyolultabb előzményre megy vissza. Ennek rekonstruálása azonban nagy vitákat váltott ki a finnugristák körében. A 60-as évek magánhangzó-vitája a kvantitáskorreláció körül folyt. Erkki Itkonennek az első szótagi kvantitás-oppozíció meglétére építkező hipotézise (1946, 1954, 1969) és ezzel szemben a magyar kutatóknak (Bereczki 1968, Rédei 1968) csak rövid magánhangzókat tartalmazó rendszere végülis kompromisszummal ért véget. Az UEW a-variációként csak rövid hangzóból álló rendszert rekonstruált, b-variációként pedig a kvantitásoppozíciót is figyelembe vette a középzárt magánhangzók esetében (**ō*, **ē*), de nem számolt hosszú zárt magánhangzókkal (**ū*, **ī*). Janhunen kísérletét (1981) a finn-volgai, ill. finn-permi hosszú magánhangzók innovációként való feltüntetését nem fogadták el megnyugtató megoldásnak. A hangsúlytalan, további szótagok magánhangzóinak itkoneni rekonstrukciója ezzel szemben egységes (**a*, **ä*, **e*). Minthogy – amint Korhonen szóban többször is hangsúlyozta – E. Itkonen rendszeréből legalábbis a mai finnségi-lapp-mordvin magánhangzó-megfelelések maradéktalanul (finnül: aukottomasti) levezethetők és magyarázhatók, ezért én is ezt

veszem kiindulási alapul. E. Itkonen kombinatív változásokat tett föl, amelyeknek során az első szótagi vokalizmus változásai a további szótagok magánhangzóinak minőségétől függtek. A kombinációk szerint az ősmordvin (és őscseremiszi) hangsúlyviszonyok függvényei is voltak.

A mordvin konszonantizmusról írt értekezésemben (Keresztes 1986, 1987) a különböző nyelvtörténeti korokra vetítve kénytelen voltam végig-gondolni a magánhangzók fejlődését is, a változási tendenciákat, ezek menetét azonban ebben a könyvemben nem volt módomban részletesen ismertetni és levezetni. Az elő-, ős- és ómordvin kori szórekonstrukciókban E. Itkonen hipotézisét követtem.

Irodalom: E. Itkonen 1946: 222–337; 1954: 149–345; 1969: 76–111; Hajdú 1966: 112–117; Bereczki 1968: 23–34; Rédei 1968: 35–45; Sammallahti 1979: 22–66; Janhunen 1981: 219–274; MdKons 1986, 1987; Keresztes 1998: 48–55.

A következő első szótagi ómordvin magánhangzókkal számolhatunk (FV előzményei aláhúzva, a magánhangzópárok közül az első hangsúlyos, a második hangsúlytalan helyzetű):³

Alsó nyelvváltságúak:

***a:**

< *a – *a: *paro* / *parə* 'jó' < **parə* < FV **para* ~ fi *paras*, lp *buorre*, cs *purâ* | *valo-* / *valə-* 'önt' < **valə-* < FV **wala* ~ fi *vala-* | *valgo-* / *valgə-* 'le-/ki-száll' < **valgə-* < FV **valka* ~ *válik*, fi *valka-ma* 'rév', lp *vuolgi-* 'elindul', cs *wale-* | *kalmə* / *kalmə* 'sírhalom' < **kalmə* < FV **kalma* ~ fi *kal-ma* | *kavto* / *kaftə* 'két, kettő' < **kavtə* < FV **kakta* ~ *két, kettő*, fi *kaksi, kahte-*, lp *guokte*, cs *kok, kōktât* | *val* / *val* 'szó' < **valə* < FV **wala* ~ fi *vala* 'eskü', lp *vuollē* 'ének, jojka'.

< *ō – *e: *san* / *san* 'ér' < **san* < **soanə* < FV **sōne* ~ *ín*, fi *suoni*, lp *suot-na*, cs *šün* | *nal* / *nal* 'nyíl' < **nal* < **noalə* < FV **hōle* ~ *nyíl*, fi *nuoli*, lp *njuolla*, cs *nölə-pikš*.

³ A példatárban az első mindig az erzából, a / után álló a moksából való, ezt követi az < ómordvin < FV, FP, FU rekonstruktum, majd a ~ után a legfontosabb rokon nyelvi (főként magyar, finn, lapp, cseremiszi) megfelelők. Az etimológiákat | választja el egymástól.

***ä:**

- < *ä – *ä: *pele* / *pälä* 'fél, oldal' < **pälä* < FV **pälä* ~ *fél*, lp *bealli*, cs *pelä* | *ked* / *käd* 'kéz' < **käd* < FV **käte* ~ *kéz*, fi *käsi*, *käte*-, lp *giehta*, cs *kit* | *heje-* / *hājä-* 'lát' < **hājä-* < **näyä-* < FV **näke-* ~ *né-z*, fi *nähdä*, *näke-* 'lát', lp *niega-di-* 'álmodik' | *ej*, (nyj.) *eη* / (j)*äj* 'jég' < **jāj* (*jän*) < FV **jāne* ~ *jég*, fi *jää*, lp *jiekηa*, cs *i*, *ij*.
- < *ē – *e: *mel* / *mäl* 'kedv; ész' < *mäl* < **meälä* < FV **mēle* ~ fi *mieli*, lp *miella* | *kel* / *käl* 'nyelv' < **käl* < **keälä* < FV **kēle* ~ fi *kieli*, lp *giella*, cs *käl*.

Középső nyelvváltságok:

***o:**

- < *o – *e: *kolmo* / *kolmä* 'három' < **kolmä* < FV **kolme* ~ *három*, fi *kolme*, lp *golbma*, cs *kâm* | *olgo* / – 'szalma' < **olga* < FV **olke* ~ fi *olki*, lp *oalga*.
- < *u – *e: *kolge-* / *kolgä-* 'folyik' < **kolgä-* < FV **kulke-* ~ *hala-d*, fi *kulke-*, lp *golga-* | *kov*, (nyj.) *koη* / *kov* 'hold, hónap' < **koγ* (**koη*) < FV **kuηe* ~ *hó*, fi *kuu* | *on* / *on* 'álom' < **on* < FV **une* ~ fi *uni*.
- < *u – *a: *moda* / *moda* 'föld' < **mâda* < FV **muða* ~ fi *muta*, lp *moddi* 'iszap'.
- < *i – *a: *nola* / *nola* 'fanedv' < **nâla* < FV **ñila* ~ fi *nila*, lp *njalli*.
- < *ü – *e: *sokś* (nyj.) *sokś* / *sokśä* 'ősz' < **sokśä* < **sikśe* < FV **sükśe* ~ *ősz*, fi *syksy*, lp *čakčä*, cs *šəžä*.

***e:**

- < *e – *e: *ved*, (nyj.) *väd* / *ved* 'víz' < **ved* < FV **wetē* ~ *víz*, fi *vesi*, *vete-*, cs *wät* | *ked*, (nyj.) *käd* / *ked* 'bőr' < **ked* < FV **keðē* ~ fi *kesi*, *kete-*, lp (*sarvvas*)-*gat* 'rénbőr', lpK *keṭt* 'irha'.
- < *i – *e: *kev* / *kev* 'kő' < **kev* < **kivä* < FV **kiwe* ~ *kő*, *köve-*, fi *kivi*, cs *kü*.
- < *i – *ä: *šélme* / *šelmä* 'szem' < **šelmä* < FV **šilmä* ~ *szem*, fi *silmä*, lp *čalbmi*, cs *sənžä*.
- < *ü – *ä: *kelme* / *kelmä* 'hideg' < **kelmä* < **kilmä* < FV **külmä* ~ fi *kylmä*, lp *galbma*, cs *kälmä*.
- < *ü – *e: *kemeñ* / *kemāñ* 'tíz' < **kemāñ* < **kimāñä* < FV **kümeñe* ~ fi *kymmen(en)* | *ve* / *ve* 'éj' < **vej* < **vijä* < FV **üje* ~ *éj*, fi *yö*, lp *iddja* | *vejke* / *vejka* 'egy' < **vej-ka* < **viγä-* < FV **üke* (~ **ükte-*) ~ fi *yksi*, *yhte-*, lp *okta*, cs *iktä*.

Felső nyelvválásúak:

***u:**

- < *o – *a: *udo-* / *udə-* 'alszik' < **ūdə* < **ōdə* < FV **oḍa-* ~ *alszik*, lp *oaḍḍi-* | *numolo* / *numəl* 'nyúl' < **nūmələ* < **nōmələ* < FV **nōmələ* ~ *nyúl*, lp *njoammil* | *kudo* / *kud* 'ház' < **kūdə* < **kōdə* < FV **kota-* ~ *ház*, fi *kota*, lp *goahti*, cs *kuḍə*.
- < *ū – *e: *kuz* / *kuz* 'lucfenyő' < **kuz* < **kūzə* < FV **kūse* ~ fi *kuusi*, lp *guossa*, cs *kož* | *kuľa-* / *kuľə-* 'hall' < **kuľə-* < **kūľə-* < FV **kūle-* ~ *hall*, fi *kuule-*, lp *gulla-*, cs *kola-*.
- < *ō – *e: *tuje-* / *tujə-* 'hoz' < **tujə-* < *tūγə-* < FV **tōke-* ~ fi *tuo-*.

***i:**

- < *e – *ä: *kize* / *kizə* 'nyár' < **kizə* < **kīzə* < **kēsə* < FV **kesä* ~ fi *kesä*, lp *geassi* | *piñe* / *piñə* 'kutya' < **pīñə* < **pēñə* < FV **penä* ~ fi *peni*, lp *beana*, cs *pi*.
- < *ī – *e: *pire* / *pirə* 'kör' < **pirə* < **pīrə* < FV **pīre* ~ fi *piiri*, lp *birra*.
- < *ē – *e: *ñile-* / *ñilə-* 'nyel' < **ñilə-* < **hēlə-* < FV **hēle-* ~ *nyel*, fi *niele-*, lp *njiella-*, cs *nelä-*.

Redukált:

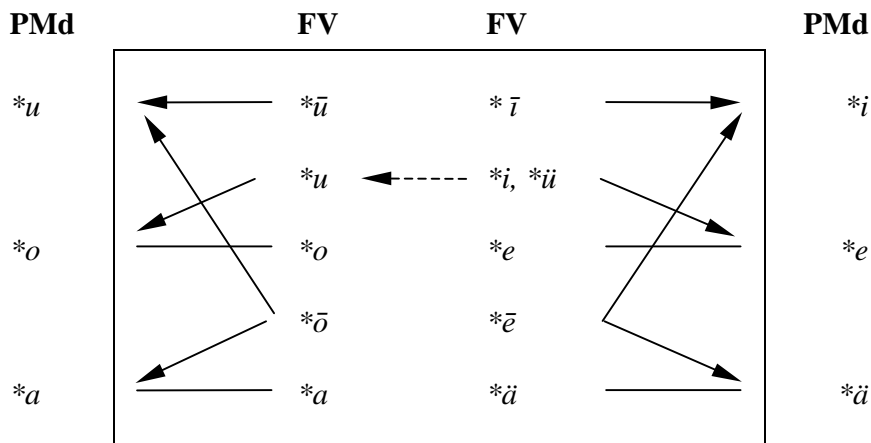
***a:**

- < *e – *ä: *kiré* / *kärñä* 'gombolyag' < **kirä* < FV **kerä* ~ fi *kerä*.
- < *i – *a: *kirda* / *kārda* '-szer' < **kārda* < **kirda* < FV **kerta* ~ fi *kerta* | *kšna* / *šəkšna* 'szűj' < **šəkšna* < **šukšna* < FV **šikšna* | Vö. még *nola* / *nola* 'fanedv' < **nāla* < FV **ñila* ~ fi *nila*, lp *njalli*.
- < *u – *a: *kirga* / *kārga* 'torok' < **kerga* < FV **kurka* ~ fi *?kurkku*. / Vö. még *moda* / *moda* 'föld' < **māda* < FV **muḍa* ~ fi *muta*, lp *modḍi* 'iszap'.

3.1.1. A mordvin magánhangzó-rendszer kialakulása

A finn-volgai (FV) rendszer és az ősmordvin (PMd) állapot összevetése kétségtávol arra vall, hogy szabályos tendenciák hatottak: a veláris és a palatális magánhangzók fejlődése tükörképet formál, mindössze az **i* és **ü* hangok szórványos velarizációja bontja meg a rendet. Ezeknek a felső nyelvválású rövid magánhangzóknak a folytatásai egyébként is mindenütt egybeesnek.

Nézzük meg részletesen azokat a tendenciákat, amelyek a finn-volgai rendszerből az ősmordvint létrehozták! (A nyilak változást, a folyamatos vonalakat folytatást jelölnek.)

A fő tendenciákat illetően nem férhet kétség a fenti rekonstrukciókhoz. A fejlődés iránya nyilvánvaló: a kvantitásoppozíció elsődleges voltából magyarázhatók a finnségi-lapp megfelelések. Egy egyszerűbb, csak rövid magánhangzón alapuló rendszerből viszont nem lehetne levezetni a hosszúsági megfeleléseket.

A következőkben megkísérlem bemutatni mindazokat a tendenciákat, amelyek jóvoltából a FV magánhangzó-rendszerből kialakult az ómordvin, majd ebből az erza és moksa nyelvjárás csoportok jelenlegi magánhangzó-rendszere.

3.1.1.1. A magánhangzó-rendszer hangsúlyos, első szótagi változásai

Noha az előző fejezetből kiviláglik, a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok fejlődése Erkki Itkonen véleménye szerint összefügg egymással, mégis megkísérlem külön-külön bemutatni az első és a további szótagok magánhangzó-rendszerének fokozatos, tendenciaszerű alakulását.

A finn-volgai (FV) kort követően az előmordvinban (PMdI) megindult a magánhangzó-rendszer átrendeződése. A következő változások történtek:

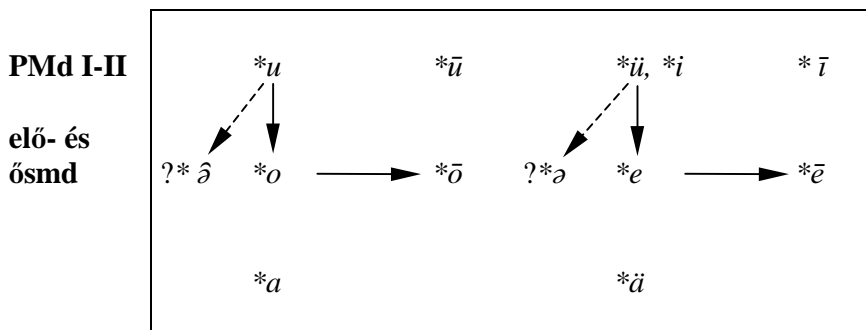
1) a zárt palatális magánhangzók a mássalhangzók hatására szórványosan velarizálódtak: **i̯, *i̯ > *u*;

2) a zárt rövid magánhangzók nyíltabbá váltak: **u > *o, *i > *e*, esetleg részben redukálódhattak: **u > *ə, *i > *ə*;

3) a középzárt rövid magánhangzók megnyúltak: **o > *ō, *e > *ē*.

Az alsó nyelvéllású magánhangzók stabilak voltak, hangszínük nem változott, legfeljebb hosszabb változataik alakulhattak ki a főhangsúlyos helyzet hatására.

Ez az átrendeződés egyidőben, körforgásszerű folyamatként mehetett végbe (a szaggatott nyíl szórványos változást jelöl):

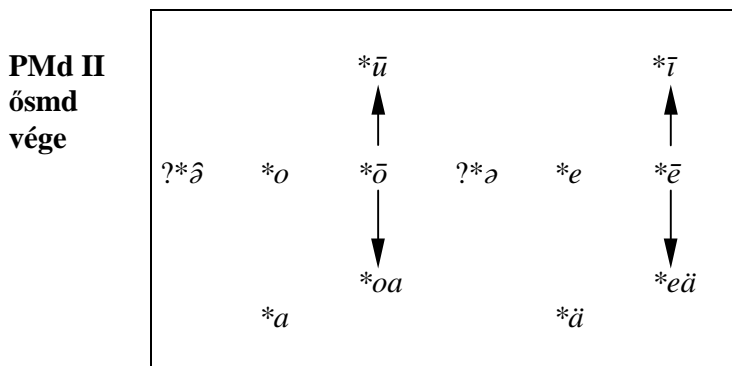
Az ősmordvin következő szakaszában (PMdII) a következő változások mentek végbe:

4) A középzárt hosszú magánhangzók részben zártabbá váltak: $*ō > *ū$, $*ē > *ī$;

5) részben (névszótövekben) diftongizálódtak: $*ō > *oa$, $*ē > *eä$.

Az első szótagi redukált magánhangzók meglehetősen marginálisak lehettek az ősmordvinban.

Ezek a változások ugyancsak egyidőben zajlottak le:

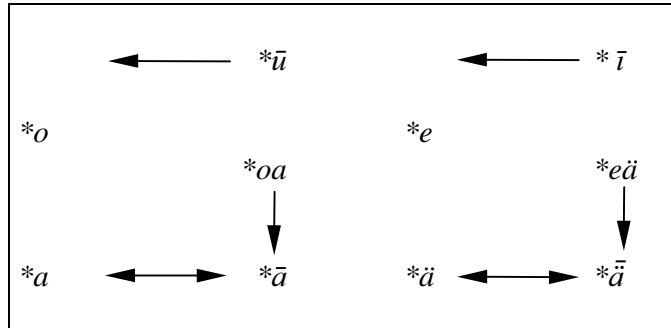
Ezután a következő változások tehetők fel:

6) A hosszú zárt magánhangzók megrövidültek: félhosszúak, majd rövidek lettek: $*ū >> *u$, $*ī >> *i$;

7) a diftongusok hosszú nyílt magánhangzóvá monoftongizálódtak: $*oa > *ā$, $*eä > *ä$.

E változások eredményeképpen tovább gyengült a kvantitáskorreláció szerepe.

**PMd III
ómd
eleje**

A kvantitáskülönbség tovább gyengült:

8) Az alsó nyelvéllásúaknál is megszűnt a kvantitáskülönbség, félhosszan ejtődtek: $*a, *\bar{a} > *\grave{a}$; $*\grave{a}, *\bar{\bar{a}} > *\grave{\grave{a}}$;

9) ugyanígy történt a zárt magánhangzóknál is, amelyek félhosszan ejtődhettek: $*\grave{u}, *\grave{i}$.

A középzártak csak rövidiek voltak: $*o, *e$.

$*\grave{u}$	$*\grave{i}$
$*o$	$*e$
$*\grave{a}$	$*\grave{\grave{a}}$

10) S miután a kvantitásoppozíció meggyengült, teljesen el is tűnt, és kialakult az ómordvin első szótagi egyszerű rövid rendszer:

$*u$	$*i$
$*o$	$*e$
$*a$	$*\grave{a}$

11) Az erzában a kétféle nyílásfokú e -hang egybeesett: $*\grave{a} > E e$. (Ennek analógiájára szórványosan $*o > *a$ változás is végbement!) Így a legtöbb

nyelvjárásban, abban is, amelyre az erza irodalmi nyelv épül, csak öt rövid magánhangzó maradt.

E

<i>u</i>	<i>i</i>
<i>o</i>	<i>e</i>
<i>a</i>	

12) Egyes erza nyelvjárásokban, amelyek moksa közelségben fejlődtek, ismét kialakult egy nyílt *ä*. Érdekes módon nem az ősmordvin **ä* helyén, ennek megőrzéseként, ez ui. mindenütt következetesen *e* lett, hanem az eredeti **e* vált nyíltabbá. Ez valószínűleg kompenzációs jelenség a fonéma-rendszer egyszerűsödése ellen.

E (nyj)

<i>u</i>	<i>i</i>
<i>o</i>	<i>e</i>
<i>a</i>	<i>ä</i>

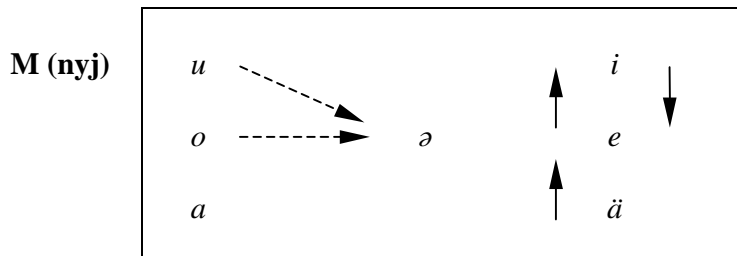
Az ős-/ómordvin magánhangzó-rendszert a moksa őrizte meg leghívebben. Az első szótagi redukált magánhangzók előzményei is talán már ősmordvin kori redukált hangra mennek vissza.

M

<i>u</i>		<i>i</i>
<i>o</i>	<i>ə</i>	<i>e</i>
<i>a</i>		<i>ä</i>

13) A redukáltak nagyobb része már a moksa külön életében keletkezett az *u*, ill. az *o* hangokból hangsúlytalan helyzetben.

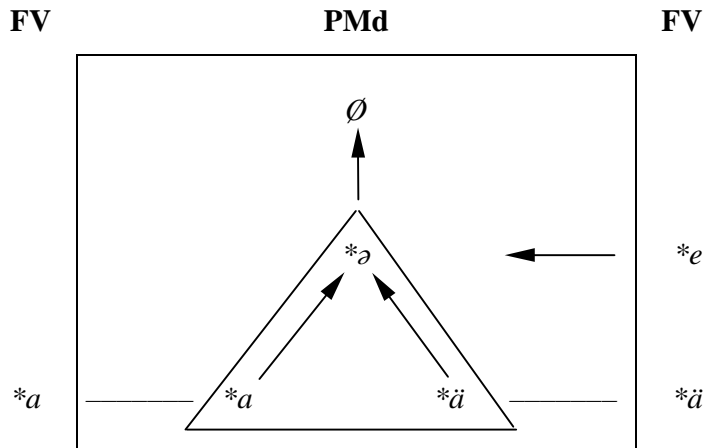
14) A moksa nyelvjárások külön életében is történt további zártabbá és nyíltabbá válás: az eredeti nyílt és középzárt magánhangzók egy-egy fokkal zártabbá váltak, miközben az eredeti zárt magánhangzó nyíltabb lett.

A magánhangzó-rendszer hagyományos ábrázolásában az ilyen körforgás, fel-le mozgás hasonlít a „paternoster”-lifthez.

3.1.1.2. A magánhangzó-rendszer hangsúlytalan szótagi változásai

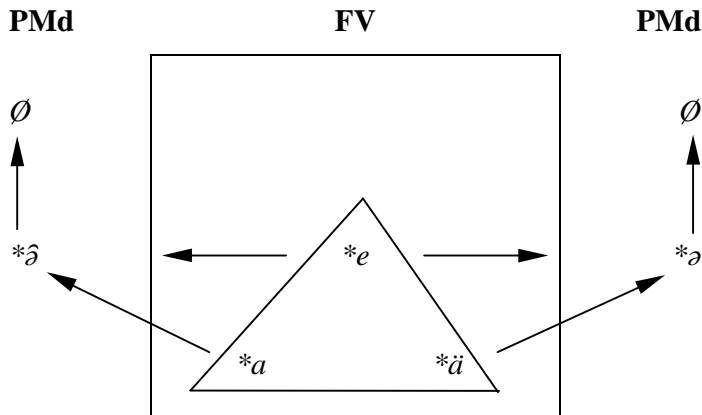
A FV és a PMd egybevetése a következő megfeleléseket mutatja:

A nem első szótagi magánhangzók tekintetében általában egységes a finn-ugristák álláspontja: a hangsúlytalan szótagokban **a*, **ä* és **e* állhatott (UEW). Az elő- és az ösmordvinban a következő változásokkal számolhatunk:

1) A FV **e* legkésőbb az előmordvinban redukálódott. (Nem tartom azonban lehetetlennek, hogy a FV-ban is igen röviden, sőt redukáltan ejtődhetett ez a hang bizonyos pozícióban, például toldalékok előtt vagy összetett szavakban, hasonlóan a lapp allegro-vokálshoz. A lapp és a finn *e* tekintetben elég közel áll egymáshoz, és joggal tehetjük föl, hogy hasonló jelenség kialakulhatott az előmordvinban is.)

2) Az ősmordvinban tovább folytatódott a szóvég rövidülése és redukciója. A nyílt tőhangzók sem kerültek el sorsukat: kevés kivétellel (amikor az első szótagban zárt magánhangzó volt, vagy ez akár redukálódott nyelvjárási-lag) ezek is redukálódtak, úgy hogy kezdetben volt egy veláris színezetű és egy palatális színezetű tövéghangzó, annak megfelelően, milyen előzményre megy vissza: **a* > **ə* és **ä* > **ə*. (A palatálisok redukciója és kiesése következtében palatalizálódtak az ősmordvinban a dentális mássalhangzók!)

3) A palatalizáció lezajlása után az őmordvinra megszűnt a kétféle redukált fonematikus különbsége: **ə* és **ə* > **ə*. Ez a helyzet öröklődött át a moksában, az erzában pedig a tövéghangzó hangszíne utal arra, hogy az illető magánhangzó veláris vagy palatális előzményre megy-e vissza: **ə* > E *o*, (nyj) *u*, továbbá **ə* > E *e*, (nyj) *i*. A toldalékok magánhangzó-harmóniája megváltozott formában ma is megvan az erza nyelvjárásokban, nyomai a moksában is fellelhetők.

Abszolút szóvégen tehát az eredeti **e* kivétel nélkül nyomtalanul elenyészett, míg a nyílt tőhangzóknak (**a*, **ä*) e pozícióban is mindmáig megmaradt valamilyen nyoma, különösen az **a*-nak van ma is magánhangzó-folytatása: E *o*, (nyj) *u*, M *ə* (*a*-s, ill. *e*-s hangszínnel). Mindössze fél tucat szó végéről tüntette el az analógia a FV **a* megfelelőjét (pl. E M *val* 'szó', *vaz* 'borjú', *kal* 'hal', Witsen 1692/1705. évi szójegyzékében még M *kala* [kalə]).

Az **a* ősi szavakban csak akkor maradt meg, ha az első szótagban zárt magánhangzó állt: pl. *moda* < **muða* 'föld', *nola* < **ñila* 'fanedv'. A mai mordvinban a magánhangzó-harmónia meggyengülése következtében főleg az ige-
tövekben terjedt el újból az *a*-hang. Az eredeti tőhangzó egyébként – megváltozott formában – leginkább a toldalékok egy része előtt őrződött meg. Az E *i*, ill. a M *u*, *i* toldalékokban vagy jövevénytörzsekben fordul elő. A nem első szótagi magánhangzók rendszere tehát a következő:

E	<i>u</i>	<i>i</i>
	<i>o</i>	<i>e</i>
	<i>a</i>	

M	<i>u</i>	<i>i</i>
	<i>ə</i>	
	<i>a</i>	

Irodalom: E. Itkonen 1946: 222–337; 1954: 149–345; 1969: 76–111; Hajdú 1966: 117; Sammallahti 1979: 22–66; Janhunen 1981: 219–274; UEW 1986: X; MdKons 1986, 1987; Keresztes 1998: 48–55; R. Bartens 1999: 53–67.

3.1.2. Hangsúly

E. Itkonen az ősmordvin kori magánhangzóváltozások okának a hangsúlyviszonyok megváltozását tartja. Ennek az a lényege, hogy a hangsúly a második szótag nyílt magánhangzójára (**a*, **ä*) tolódott, amikor az első szótagban zárt magánhangzó (**u*, **i*, **ü*) volt. Ezek a hangúlyviszonyok a moksáiban részben máig megmaradtak.

Irodalom: E. Itkonen 1946: 222–337; Estill 2004.

3.2. Az ómordvin kori mássalhangzó-rendszer rekonstrukciója

Ómordvin kori (PMdIII) alakon azt értem, amelyet a mai nyelvjárások alapján teljes biztonsággal tudunk rekonstruálni. A következőkben e rendszer finn-volgai és finnugor előzményeivel, valamint további fejleményeivel foglalkozom. Felvázolom azokat a hangfejlődési tendenciákat, amelyek a mai mordvin (erza és moksa) rendszereket eredményezték.

PMdIII = ómd	<i>p</i>	<i>t</i>	<i>-t'</i>		<i>k</i>
	<i>-b-</i>	<i>-d-</i>	<i>-d'</i>		<i>-g-</i>
	<i>v</i>			<i>j</i>	
		<i>s</i>	<i>ś</i>	<i>š</i>	
		<i>-z-</i>	<i>-ž-</i>	<i>-ž-</i>	
		<i>?[-c-]</i>	<i>-ć-</i>	<i>-č-</i>	
	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>-ń-</i>		<i>(-ŋ-)</i>
		<i>l</i>	<i>-l-</i>		
			<i>-r'</i>	<i>r</i>	

(Szonoráns után esetleg már az ómordvinban, sőt az ősmordvinban volt a *č-nek *ž allofónja.)

Az ómordvinban a következő **zárhangokkal** számolhatunk:⁴

***p:**

pize / *pizə* 'fészek' < **pizə* < FU **pesä* ~ *fészek*, fi *pesä*, lp *beassi*, cs *pažäš* / *sepe* / *šäpə* 'epe' < **säpə* < FU **säppä* ~ *epe*, fi *sappi*, lp *sáhppi*.

***b:**

lēmbe / *lämbə* 'meleg' < **lämbə* < FV **lämpä* ~ fi *lämpö*.

***t, *t':**

tumo / *tumə* 'tölgy' < **tumə* < FP **toma*, **tama* ~ fi *tammi* | *teje-* / *tijə-* 'csinál' < **tejə-* < FU **teke-* ~ *tesz*, *tev-*, fi *teke-*, lp *dahka-* / *koto* / *kotə* '6' < **kotə* < FU **kutte*, *kūte* ~ *hat*, fi *kuusi*, *kuute-*, lp *guhtta*, cs *kut* / *veťe* / *veťə* '5' < **veťə* < FU **witte*, *wīte* ~ *öt*, fi *viisi*, *viite-*, lp *vihtta*, cs *wəc*.

⁴ A példatárban az első mindig az erzából, a / után álló a moksából való, ezt követi az < ómordvin < FV, FP, FU rekonstruktum, majd a ~ után a legfontosabb rokon nyelvi (főként magyar, finn, lapp, cseremisiz) megfelelők. Az etimológiákat | választja el egymástól.

***d, *d':**

kudo / *kud* 'ház' < **kudə* < U **kota* ~ *ház*, fi *kota*, lp *goahti*, cs *kuðä* | *pedä-* / *pedə-* 'megfog' < **pedə-* < FV **pitä-* ~ fi *pitä-* | *ved'* / *ved'* < **ved'* < FU **wete* ~ *víz*, fi *vesi*, *vete-*, cs *wät* | *ando-* / *andə-* 'etet, enni ad' < **andə-* < FU **amta-* ~ *ad*, fi *anta-*, lp *vuovdi-*.

***k:**

kal / *kal* < **kal* < U **kala* ~ *hal*, fi *kala*, lp *guolli*, cs *kol* | *kado-* / *kadə-* 'marad' < **kadə-* < U *kað'a-* ~ *hagy*, fi *katoa-*, lp *guoddi-*, cs *kode-* | *kel'* / *käl'* < **käl'* < FP **kēle* 'nyelv' ~ fi *kieli*, lp *giella* | *peke* / *pekə* 'has' < **peke* < FV **päkkä* ~ ?fi *päkkä* 'lábujj begye', lpL *pahkkē* 'mókus gyomra'.

***g:**

tongo- / *tongə-* 'dug' < **tongə-* < FU **tunke-* ~ *dug*, fi *tunke-* | *kel'ge-* / *kelgə-* 'tetszik, szeret' < **kelgə-* < FU **kelke-* ~ *kell*, lp *galga-*, cs *kel-*.

A példák alapján a következőkre derül fény. A zárhangok szó elején általában zöngétlenek, szó belsejében magánhangzóközi helyzetben általában zöngések. Zöngés zárhangok fordulnak elő szonoráns (nazális vagy likvida) után is. A zöngétlen zárhangok egyrészt a korábbi gemináta zárhangok fejleményei, másrészt a zöngétlen mássalhangzók (főleg szibilánsok) környezetében is zöngétlenek maradtak. Abszolút szóvégen a zárhangok közül a *-t* többes jelként és részben a felszólító módban fordult elő.

A következő **részhangokkal** számolhatunk:

***v:**

ver' / *ver* 'vér' < **ver* < U **were* ~ *vér*, fi *veri*, lp *varra*, cs *wər* | *seve-* / *ševə-* < **sevə-* < FU **sewe-* ~ *e-szik*, *eve-tt*, fi *syö-* | *kev* / *kev* < **kev* < FU **kiwe* ~ *kő*, *köve-*, fi *kivi*, cs *kü* | *javo-* / *javə-* 'elválaszt' < **javə-* < **jayə-* < FP **jaka-* ~ fi *jaka-*, lp *juohki-* | *kavto* / *kaftə* '2' < **kavtə* < U **kakta*, **käktä* ~ *két*, *kettő*, fi *kaksi*, *kahte-*, lp *guokte*, cs *kok*, *koktə-*.

***j:**

jalgo / *jalgə* 'láb' < **jalgə* < FU **jalka* ~ *gyalo-g*, fi *jalka*, lp *juolgi*, cs *jal* | *uje-* / *ujə-* 'úszik' < **ujə-* < FU **uje-* ~ *ú-szik*, fi *ui-*, lp *vuodja-*, cs *iä-*.

A *v* és *j* szó kezdetén és szó belsejében egyaránt gyakori volt. A **v* viszont nem fordulhatott elő szó elején labiális magánhangzó előtt, nem volt te-

hát **vu-*, **vo-* kapcsolat. Ennek megfelelően a **j* sem állhatott szó elején *e* és *i* előtt, tehát nemigen volt **je-*, **ji-* kezdetű szó. Ősi szavakban ilyen szekvenciák ma sincsenek. A korábbi (pl. finn-volgai) intervokalikus **-k-* **-γ-* fonkon keresztül veláris szavakban *-v-*, labiálisokban *-j-* lett. Abszolút szóvégen a *-j* az egyes szám 3. személy ragjaként volt gyakori. Névszói toldalékok végén is megvoltak ezek a réshangok.

A következő **alveoláris szibilánsokkal** és **affrikátákkal** számolhatunk:

***s:**

susko- / *suskə-* 'harap' < **suskə-* < FP **soske-* ~ lp *suoska-* | *sal* / *sal* 'só' < **sal* < FP **sōl3* ~ fi *suola* | *toso* / *tosə* 'ott, abban' < **tosə* < **to-sna* ~ fi *tuo-ssa*, lp *duo-s*, cs *tə-* | *kaso-* / *kasə-* < **kasə-* < FV **kaswa-* ~ fi *kasva-* | *makso-* / *maksə-* 'ad' < **maksə-* < FV **maksa-* ~ fi *maksa-* 'fizet'.

Néhány szóban a tövéghangzó korai lekopásával szóvégre került: *vaks* / *vaks* 'arasz' < **vaksə* < FV **vaksa* ~ fi *vaaksa*, lp *vuoksi*. Szóvégen az *-s* illativusi és *-ks* translativusi ragban általános.

***z:**

kize / *kizə* 'nyár' < **kizə* < FV *kesä* ~ fi *kesä*, lp *geassi* | *tozo* / *tozə* 'oda, abba' < **tozə* < **tose* ~ lp *duosa* | *kuz* / *kuz* 'lucfenyő' < **kuz* < FP **kūse* < FU **kowse* ~ fi *kuusi*, lp *guossa*, cs *koz*.

***ś:**

śado / *śadə* '100' < **śadə* < FU **śata* ~ száz, fi *sata*, lp *čuohti*, cs *šüďö* | *śolgo-* / *śolgə-* 'csuk' < **śolgə-* < FV **śulke-* ~ fi *sulke-* | *śísem* / *śíśəm* '7' < **śíśəm* < FP **śeŋćeme* ~ fi *seitsen*, *seitsemä-*, lp *čieža*, cs *šam* | *śeške* / *śäška* 'szúnyog' < **śäška* < FV **śäške* ~ fi *sääski*, lp *čuoika* | *śokś*, *sokś* / *śokśə* < **sokśə* < FU **śükše* ~ **sikše* ~ ősz, fi *syksy*, lp *čakča*, cs *šəžə* | *eś* / *eś* 'maga' < **eś* < FP **iće* ~ fi *itse*, lp *ieš*, cs *aš-*, *iš-*.

***ž:**

kaže- / *kažə-* 'ajándékoz' < **kažə-* < FP **kaž3-*, **kać3-* ~ cs *kuzâk* | *piže-* / *pižə-* 'esik (az eső)' < **pižə-* < FV **pišä*, **piša* ~ fi *pisa-ra* 'esőcsepp' | *erža* / *eržä* 'erza-mordvin' < **eržä*. Gyakori a következő tárgyas személyragban Prt36: *-inže* 'ő őket/azokat'.

***ć:**

ćapa- / *ćapa-* 'csap' < **ćapa-* < FP **ćapp3-* ~ lp *ćuohppa-* | *maćej* / *maći* 'lúd' < **maćaj* ~ cs *muzo* 'fajd'.

A legtöbb szó hangutánzó, nagy részükben affrikáta-szibiláns (ć ~ ź) ingadozás tapasztalható.

?*c:

jarsa-, *jarca-* / *jarca-* 'eszik' < **jarsa-*, *jarca-* ~ fi *järsi-* | *kulcono-* / *kulcən-* *də-* < **kulsə-*, *kulcə-* < FU **küle-* ~ *hall*, fi *kuulla*, lp *gulla-*, cs *kola-*.

Szó belsejében tehát az előző példákban tárgyalt jelenséggel párhuzamosan rekonstruálható az affrikáta-szibiláns ingadozás. A kérdéses mássalhangzó képző volt.

A következő **posztalveoláris szibilánsokkal** és **affrikátákkal** számolhatunk:

***š:**

šuž, *čuž* / *šuž* 'árpa' < **šužə* < FP **čoša*, **šoša* ~ cs *šož* / *oš* / *oš* 'város' < **oš* < FP **oča* ~ fi *ota-va* 'húzóháló', lp *oahci* 'gát' | *tešte* / *täštə* 'csillag' < **täštə* < FV **täštä* ~ fi *tähti*, lp *dasti*, cs *tistə*.

***č:**

čačo-, *šačo-* / *šačə-* 'születik' < **čačə-* < FP **čača-* ~ cs *šača-* | *čejer* / *šejər* < **čejer*, *šejər* < FU **šihere* ~ *egér*, fi *hiiri* | *piče* / *pičə* 'erdei fenyő' < **pičə* < FV **pečä*, **penčä* ~ fi *petäjä*, lp *beahci*, cs *pənčə*.

Szó elején affrikáta-szibiláns ingadozás tapasztalható. Szó belsejében azonban nincs ilyen megfelelés.

***ž:**

jožo / *jožə* 'bőr' < **jožə* < FP *(j)*iša* ~ fi *iho*, lp *assi*, cs *juž* | *panžo-* / *pañžə-* 'nyit' < **panžə-* < FV **panča-* ~ cs *pača-*, *poča-*.

A zöngés posztalveoláris szibiláns hangzóközi helyzetben, illetve nazális után fordul elő.

A következő **likvidákkal** számolhatunk:

***l, *l':**

lov, *loŋ* / *lov* 'hó' < **lovə* < FP **lume* ~ fi *lumi*, cs *lām*, *lum* | *lém* / *lām* 'zsír; leves' < **lāmə* < FU **lēme* ~ *lé*, *leve-*, fi *liemi*, lp *liepma*, cs *lem* | *palo-* /

palā- 'ég' < **palā-* < FV **pala-* < FU **palā-* ~ *fagy-*, fi *palaa-*, lp *buolli-* 'ég' | *kuľá-* / *kuľā-* 'hall' < **kuľā-* < FU **kūle-* ~ *hall*, lp *gulla-*, cs *kola-*.

***r, *r':**

rango- / *rangā-* 'ordít' < **raŋgā-* < FV **raŋkz-* ~ fi *ranku-* / *uro* / *urā* 'ár (szerszám)' < **urā* < FU **ora* ~ *ár* (szerszám), fi *ora*, lp *oarri* | *poře-* / *pořā-* 'harap' < **pořā-* < FP **pure-* ~ fi *pure*, lp *borra-*, cs *pāra-*, *pura-* | *ker'* / *kār* 'hárskéreg' < **ker* < FU **kere* ~ *kér-eg*, fi *keri*, lp *garra*, cs *kār*.

A következő **nazálisokkal** számolhatunk:

***m:**

makso / *maksā* 'máj' < **maksā* < FU **maksa* ~ *máj*, fi *maksa*, lp *muoksē*, cs *mokš* | *šime-* / *šimā-* 'iszik' < **šimā-* < FV **šēme-* ~ fi *siemaa-* | *kelme* / *kelmä* 'hideg' < **kelmä* < **kilmä* < FP **külmä* ~ fi *kylmä*, lp *galmmas*, *galbma*, cs *kālmā*.

***n, *n':**

nolgo / *nolgā* 'takony' < **nolgā* < FU **nólke* ~ *nyál*, fi *nolki*, lp *snuolga* | *nurdo* / *nurdā* 'szánkó' < **nurdā* < FP **norta* ~ vtj *nurt*, ztj *nort* | *heje-* / *hājā-* 'lát' < **hājā-* < **näyā-* < FU **näke-* ~ *né-z*, fi *näh-dä*, *näke-*, lp *niega-di-* 'álmodik' | *tonado-* / *tonadā-* < **tona-* < FU **tuna-* ~ *tanul*, *tanít*, cs *tāmenä-*, *tunema-* | *ando-* / *andā-* 'etet, enni ad' < **andā-* < FU **amta-* ~ *ad*, fi *anta-*, lp *vuovdi-* | *kenže* / *keňžā* 'köröm' < **kenžā* < FU **künče* ~ fi *kynsi*, *kynte-*, lp *gazza*.

***ŋ:**

kov, *koŋ* / *kov* 'hónap, hold' < **kov* (**koŋ*) < FU **kuŋe* ~ *hó*, *hold*, fi *kuu* / *ej*, *eŋ* / (*j*)*äj* 'jég' < **jāj* (*jāŋ*) < FU **jāŋe* ~ *jég*, fi *jää*, lp *jiemä*, cs *i*, *ij*. Egytagú szavak végén tehát néhány ősi eredetű **ŋ* nyelvjárásilag élhetett tovább, vagy pedig szabadon váltakozhatott (veláris szavakban) **v*-vel, (palatálisokban) **j*-vel. Néhány szóban ősi nyelvjárási váltakozásként megmaradhatott intervokális helyzetben is: *pongo* / *povā* 'mell' < **poŋā*, **povā* < FP **poŋe* ~ fi *povi*, lp *buokŋa*, cs *poŋgāš*.

A mordvin szavak rokon nyelvi megfelelői alapján nyilvánvaló, hogy a balti finn, a lapp, részben a cseremiszi és a permi nyelvek viszonyai igen jól megmagyarázhatók. Érvényes ez a vokalizmus kialakulására is, de a mássalhangzó-rendszer mai viszonyai is szinte maradéktalanul megfejtethetők. Igazat

kell adnunk annak a nyelvésznek, aki azt találta mondani, hogy ha a mordvinról lefejtjük a nyilvánvaló innovációkat, az eltérő jövevényelemeket, tisztán balti finn nyelvet kapunk...

Irodalom: E. Itkonen 1946: 222–337; 1954: 149–345; MdKons 1986: 33–191; MdKons 1987: 57–94; Keresztes 1998: 61.

A mássalhangzók mai rendszerét négy-öt **változási tendencia** alakította ki. A tárgyalás során nem követem mereven a fonemapárok szerinti csoportosítást (zöngés–zöngétlen, palatalizált–palatalizálatlan stb.), hanem a mordvin nyelv természetéből adódó rendben ismertetem a mai fejleményeket. Így például az orális zárhangoknál a zöngésségi korrelációt, a szibilánsoknál és az affrikátáknál az alveoláris–posztalveoláris, a likvidáknál és a nazálisoknál a palatalizációs korrelációt, ill. párokat emelem ki. A tendenciák a következők:

3.2.1. A zöngésségi korreláció kialakulása

A közfelfogás szerint a PU (FU) alapnyelvben nem volt fonológiai szerepe a zöngésségi ellentétnek, s ez a megállapítás a FP (FV) korra is érvényes. A mordvin zöngésségi korreláció gyökerei tehát legkorábban az előmordvinra nyúlnak vissza.

A szóeleji **p-*, **t-*, **k-* lényegében zöngétlen maradt. A kiindulópontot szerintem a szóbelseji **zárhangok** körében jelentkező rövidülési tendencia szolgáltatta. A rövidülés érintette a gemináta zárhangokat (**-pp-* > *-p-*, **-tt-* > *-t-*, **-kk-* > *-k-*), továbbá a magánhangzóközi és zöngés mássalhangzó (nazális és likvida, esetleg *j*) utáni zárhangokat (**-mp-* > *-mb-*, **-lk-* > *-lg-*). Az ikerített zárhangok tehát félhosszúak lettek, az intervokalikus és posztkonsonantikus zárhangok pedig zöngésültek, majd a zöngések magánhangzók között spirantizálódtak:

<i>*-p-</i>	> <i>*-b-</i>	> <i>*-w-</i>	> <i>-v-</i>	<i>*repäce</i> > <i>řives</i> / – 'róka'
<i>*-k-</i>	> <i>*-g-</i>	> <i>*-ɣ-</i>	> <i>-v-</i> , <i>-j-</i> , <i>Ø</i>	<i>*jaka</i> >> <i>javo-</i> / <i>javə-</i> 'választ'
				<i>*teke</i> >> <i>ťeje-</i> / <i>ťijə-</i> 'tesz'
<i>*-t-</i>	> <i>*-d-</i>		= <i>-d-</i>	<i>*kota</i> > <i>kudo</i> / <i>kud</i> 'ház'
<i>*-δ-</i>	> <i>*-d-</i>		= <i>-d-</i>	<i>*muða</i> > <i>moda</i> / <i>moda</i> 'föld'

A **-d-* különleges helyzete abból adódott, hogy nemcsak **t*-ből keletkezett zöngésüléssel, hanem egy másik, eredetileg is zöngés mássalhangzóból (**-δ-*), amely a lapp alapján tehető föl.

A szóbelseji zárhangok zöngésülése a finn-permi ág valamennyi nyelvben megtörtént, az ősi gemináta és egyszerű zárhangok fejleményei minden nyelvben többnyire különböznek. A finnségi és lapp nyelvekben az ősi különbséghez a mássalhangzók fokváltakozása járul, amely nyelvcsopontonként külön-külön alakult ki.

Összefoglalásul elmondható, hogy a FV zárhangrendszer gyengülésnek volt kitéve, amelynek eredményeképpen a **k* és **p* magánhangzók között réshanggá vált, amelyért „cserébe” a zöngés **d* fonémát kapta. Ez a tény mindenesetre egyik alapja lett a zöngésségi korreláció relevánssá válásának.

Látható, hogy a mássalhangzó-rendszer változásai szó belsejében indultak meg. Ez abból következett, hogy a főhangsúly az első szótagon volt, és a második vagy utolsó szótag hangsúlytalan volt, s így könnyebben megváltozhatott anélkül, hogy a szójelentést lényegileg érintette volna. A későbbiekben látjuk majd, hogy ez a megállapítás egyéb tendenciózus változásokra is érvényes.

A zárhangokéhoz hasonló zöngésülés következett be az intervokalikus és szonoráns utáni *szibilánsok* fejlődésében is: **-s-* > *-z-*, **-ś-* > *-ž-*, **-š-* > *-ž-*, továbbá **-ns-* > *-nz-*. Eltérő vonás a szibilánsok fejlődésében, hogy likvida után nem zöngésültek, hanem affrikátává váltak: **-ls-* > *-lc-*. A hosszabb kvantitásfokot képviselő mássalhangzók intervokalikus helyzetben is elkerülték a zöngésülést: **-ss-* > *-s-*, amely félhosszan ejtődik ma is. A szóbelseji szibilánsok zöngés változatai a zárhangokhoz hasonlóan megteremtették a feltételeket a zöngésségi korreláció kifejlődéséhez.

Minthogy a zöngétlen és zöngés zárhangok, ill. szibilánsok meghatározott rend szerint fordulhattak elő, nem sok olyan helyzet adódott, amelyben oppozícióik relevánsak lettek volna: **kudəsən* (Iness) : **kudəzən* (Ill) > *kudoson* / *kudəsən* : *kudozon* / *kudəzən* 'házamban' : 'házamba'.

A zöngés zárhangok és szibilánsok fonémává válását nagymértékben meggyorsította a tövéghangzók lekopása. Így került szóvégre a **d*, **z* és **ž* már talán az ősmordvin kor végén. Az őmordvinban tovább szaporodott a csonka tövek száma, szó elején azonban továbbra is irreleváns maradt a zöngésségi korreláció.

A szóvégi zöngés mássalhangzók (*-m*, *-n*, *-l*, *-r*, *-j*, majd **-d*, **-z* és **-ž*) zöngésíthették az utánuk álló zöngétlen zárhangokat vagy szibilánsokat, pl. *E eržan kel'* [= *eržan_gel'*] 'erza nyelv', *son sas* [= *son_gzas*] 'ő megjött'. A hasonulással keletkezett szókezdő zöngés hangok természetesen csak ideiglenesek voltak, ám lehetőséget teremtettek a zöngés mássalhangzóknak a szó elején való meggyökeresedéséhez, főként jövevényszavakban.

A fordítottja is megvan a zöngésség szerinti hasonulásnak: *t*, *k* és *s* elemű toldalékok előtt a zöngés zárhang vagy szibiláns zöngétlenedik, pl. E *ketks* (< *ked'* 'kéz' + *-ks* Transl), M *kutks* (< *kud* 'ház' + Transl).

A hangkivetéssel egyre változatosabb lett a mássalhangzó-kapcsolatok állománya. A progresszív és regresszív hasonulások nem egységesen érvényesülnek az erza és a moksa nyelvjárásokban, pl. E *od gudo* (< *od kudo* 'új ház'), M *ot kud* (< *od kud* 'új ház').

A mordvin zöngésségi hasonulásnak bizonyos feltételei már az ősmordvinban fennálltak, a különböző típusok az egyes nyelvjárás csoportok külön életében alakították ki bonyolult szabályrendszerüket.

Az ómordvin **-vt-* és **-jt-* kapcsolat szó belsejében is megteremtette a regresszív zöngésségi hasonulás feltételeit. A *v* és a *j* zöngétlen párjainak (*f* és *ɟ*) kialakulása már a moksa nyelvjárások külön életére tehető. A ***rëshan-gok zöngétlen allofonjai*** tehát *t* előtt alakultak ki. Fonémává válásuk mindekenélőtt annak köszönhető, hogy a kései magánhangzó-kivetés révén újabb *vt*, ill. *jt* kapcsolatok keletkeztek, amelyekben már nem érvényesült a regresszív hasonulás, pl. M *keft'* NomPl : *kevt'* GenDet < **kevənt'* (*kev* 'kö'), M *pijt'* PlNom : *pijt'* GenDet < **pijənt'* (*pij* 'fog'). Az *f* és *ɟ* teljes értékű fonémává válása még csak félúton van, a *J* egyáltalán nem fordulhat elő szó elején, és az *f* is csak elvéve.

A regresszív asszimiláció következetes terjedése folytán a moksában kialakultak a ***zöngétlen likvidák*** is (*R*, *Ř*, *L*, *ʎ*): M *kaLt'* NomPl : *kalt'* GenDet (< *kal* 'hal'), *viŘt'* NomPl : *viřt'* GenDet (< *vir'* 'erdő'). A zöngétlen likvidák is csak szó belsejében fordulhatnak elő.

A zöngésségi hasonulás extrém kiteljesedése lenne, ha a ***nazálisokra*** is kiterjedne. Ilyenek azonban nincsenek. Van viszont olyan hasonulás, amelyben a nazális a *t* többes jel előtt a homorgán zöngétlen orális zárhangra vált, pl. M *satt* (< *sant* 'erek'), *lomatí'* (< *lomañt'* 'emberek'). Ennek megfelelően vált az *m p*-vé a többes jel előtt, pl. M *lépt* (< *lémt* 'nevek').

A zöngésségi korreláció gyökerei az ősmordvinba nyúlnak vissza. A progresszív zöngésségi hasonulás a szóbeljei mássalhangzó-kapcsolatokról a morfémahatárra áttérjedve megteremtette a zöngés zárhangok és szibilánsok fonematizálódásának feltételeit. Az ómordvin korszak után a moksa nyelvjárásokban a regresszív asszimilációtípus pedig létrehozta a spiránsok és likvidák zöngétlen párjait, majd következetesen kiterjedt a nazálisokra, kialakítva egy különleges nazális – explozíva morfonematikus alternációt.

3.2.2. A réshangok változásai

A FU alapnyelvre általában négy zöngés réshangot (* δ , * δ' , * w , * j) szoktak föltenni. Az interdentalis zöngés spiráns palatalizált és palatalizálatlan változatával a FP korban minden bizonnyal, a FV kor elején pedig nagy valószínűséggel számolni lehet. A palatalizálatlan * δ folytatói a mordvinban – mint fentebb is láttuk – egybeestek a *- t - megfelelőivel, és így d -vé váltak. A palatalizált spiráns folytatói viszont szórványosan l -lé fejlődtek. A két hang folytatói csak a lappban maradtak meg következetesen, de csak szó belsejében (\check{d}). A mordvin e tekintetben (is) közelebb áll a finnségi csoporthoz.

A félhangzókat (* w , * j) érintő legrégebbi változásnak a posztkonsonantikus w -nek, majd a j -nek az eltűnését tarthatjuk. Az * lw , * rw kapcsolatok utótagját belső rekonstrukcióval nem lehet kimutatni: *šuro* / *šurā* < **šurā* < FP **šorwa* ~ *szarv*, fi *sarvi*, lp *čoarvi*, cs *šur* / *télē* / *tālā* < **tālā* < FP **tälwä* ~ *tél*, fi *talvi*, lp *dälvi*, cs *tel*.

Az * lj , * rj kapcsolatra az * l és az * r palatalizációja enged következtetni (l. lejjebb).

A szó elején illabiális magánhangzó (a , $ä$, e , i) előtt álló v - minden bizonnyal ősi. Minthogy labiális magánhangzó (o , u) előtt ma sincs v , feltehetjük, hogy az ősmordvinban sem volt. Érdekes megvizsgálni az o - és u - kezdetű szavakat, nem lehetetlen ugyanis, hogy egyesek másodlagosan lettek azzá. Vannak szavak, amelyekben nyelvjárásilag észlelhető $v \sim \emptyset$ ingadozás. Különösen a nyugati (soksa) erza nyelvjárásokban találhatók v -s alakok: *užer'*, *vižir'* / *užər'* 'fejsze' < **užər'* < **vužər'* < FP **vašara* ~ fi *vasara*. Az u - ~ vi - ingadozás a – mára már elenyészett – nyugati erza nyelvjárásokban analogikusan létrehozott v -kezdetű formákat a létigében (és egyéb szavakban) is: E *ulan*, (nyj.) *vilān* 'vagyok' stb. A * vu - > vi - ~ u - disszimiláció összefügg a palatális hangrendű szavakban szórványosan előforduló * $ü$ - > vi - változással.

A j - szó elején állhatott minden veláris magánhangzó előtt, a palatálisok közül viszont csak * $ä$ előtt. Összehasonlítva a * v megoszlásával, a következő sémát kapjuk:

* ju -				* vi -
* jo -				* ve -
* ja -	* $jä$ -		* va -	* $vä$ -

Az erzában az első szótagi * $ä$ > e zártabbá válása következtében eltűnt a szókezdő j -. *jäj* > *ej*. A * $jä$ - > * je > e - változással párhuzamosan indult meg egy szórványos * va - > * vo - > o - sor is. Ezzel magyarázható a következő

ingadozás: *oj / vaj* < **vaj* < FU **woje* ~ *vaj*, fi *voi / ojme / vajmā* 'lélegzet' < **vajmā* < FV **vajm3* ~ fi *vaimo* 'feleség', lp *váibmu* 'szív'.

Az ősmordvin szóbelseji *-v- és *-j- előzményei sokkal több irányba vezetnek vissza, mint a szóelejieké. Mindkét mássalhangzó előfordulhatott veláris és palatális környezetben egyaránt. A mai nyelvjárási előfordulások azt tanúsítják, hogy a *j* nagymértékben volt és van kötve palatális környezethez, míg a *v* a veláris környezetet kedvelte és kedveli jobban. Ebből az következik, hogy *v*-nek palatális környezetben való megjelenése egy korábbi *v* megőrződését jelenti. És megfordítva: a veláris magánhangzók környezetében jelentkező -*j*- is korábbi -*j*-re megy vissza, pl. *kev / kev* < **kev* < FU **kiwe* ~ *kő*, *köve*-, fi *kivi / kaja-* / *kaja-* < **kaja-* < FU **kaja-* ~ *hajít / uje-* / *ujā-* < **ujā-* < FU **uje-* ~ *ú-szik*, fi *ui-*.

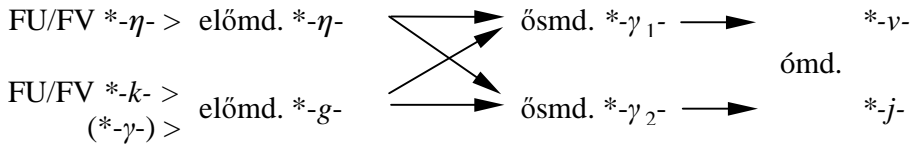
Az ősi intervokalikuss zárhangokra gyengülési tendencia hatott, amelynek során a rövid zárhangok zöngések lettek, majd az ősmordvinban – a *d* kivételével – magánhangzók között spirantizálódtak. A *-b- > -v- és a *-k- > *-γ- változások analógiájára változhatott a *-pt- > -vt-vé, valamint a *-kt- > *-γt-vé. Az orális zárhangok spirantizálódását részben követte az *-η- és az *-m- is, tehát intervokalikuss *-η- > *-γ- és *-m- > -v-. A spirantizálódási tendencia lényegesen megerősítette a *v (?*w) pozícióját, emellett egy teljesen új, önálló fonémát, *-γ-t hozott létre.

A palatális környezetben jelentkező -v- tehát mindenképpen ómordvin *-v-re megy vissza; ennek korábban bilabiális előzménye (*w, *p, *m) volt: *šive / šivā* 'gallér' < **šivā* < **šīwe* < **šēbā* < FV **šepā* ~ fi *sepā / suv / suv* 'kőd' < **suvā* << FV **sum3* ~ fi *sumu*. Az utóbbi példában a változást a labiális magánhangzó okozhatta. – A rokon nyelvi megfelelések azt bizonyítják, hogy az ómordvin *-v- veláris magánhangzók között visszamehet FV *-k-ra, ill. *-η-re is. A két fonémának az egybeesése a mordvinban arra vall, hogy közös közbülső fokot kell feltenni, amely az ősmordvin *-γ- lehetett; pl. *tuvo / tuvā* 'disznó' < **tuvā* < **tūye* < FV **tika*, **tuka* ~ fi *sika / čavo-* / *šavā-* 'agyonüt' < **čayā-*, **šayā-* < FV **čāṇa-* ~ cs *čāṇe-*. – Azt, hogy vajon egy korábbi *k vagy *η volt-e a kiindulópontja a mai v-nek, nemcsak a rokon nyelvek bizonyítják, hanem sokszor a mai mordvin nyelvjárások is: ha a szóvégen nyelvjárási v ~ η megfelelés észlelhető, legtöbbször ősi *η folytatójára gyanakodhatunk: *kov*, (nyj.) *koṇ / kov* 'hó, hold' < **kov* << FU **kune* ~ *hó*, fi *kuu*. (Meg kell jegyeznünk, hogy az analógia vagy túlkompenzáció jóvoltából az ilyen megfelelés nem biztosítéka annak, hogy a -v előzménye *-η lenne.)

Palatális magánhangzók között, s főként azok előtt különösen gyakori a *j*. Néha lehet ősi örökségről szó (vö. *uje-* / *ujā-* 'úszik'), ám legtöbbször az ilyen helyzetű ómordvin *j mégis másodlagos fejlemény, s mint ilyen, két-

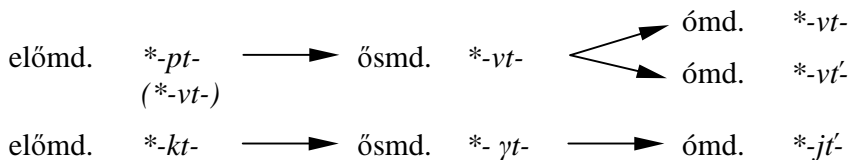
féle előzményre mehet vissza, egyrészt **k*-ra, másrészt **η*-re. Az összekötő kapocs itt is az ősmordvin **-γ*- volt; pl. *ńeje*- / *ńejə*- 'lát' < **ńejə*- < **ńäyə*- < FU **ńäke*- ~ *ńéz*, fi *nähdä*, *näke* - / *čejər*' / *šejər* 'egér' < **čejər*, **šejər* < **čiyər*, **šiyər* < FU **šiņere* ~ *egér*, fi *hiiri*. – A veláris hangrendű szavakhoz hasonlóan a palatálisokban is utalhatnak egyes mai nyelvjárások **η* előzményre; pl. *pej*, (nyj.) *peη* / *pej* 'fog' < **pej* < **piγ* < FV **piηe* ~ *fog*, fi *pii*.

Az ómordvin **v* és **j* palatális, ill. veláris hangrendűséghez kötött fejlődését a következőképpen ábrázolhatjuk:

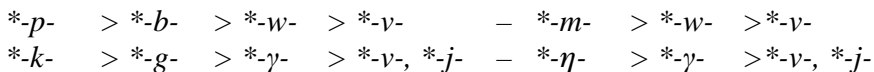

Az ómordvin zöngés réshangok alakulásának történetét nemcsak e hangok intervokalikus fejleményei igazolják, hanem a mássalhangzó-kapcsolatok folytatói is. Nézzük pl. a prekonzonantikus **v* és **j* esetét, vagyis a **vt* és **jt'* kapcsolatokat. Ezeknek fejleményeiben jól tükröződik egyrészt a korábbi **pt* vagy **vt* kapcsolatból alakult mai *vt*, másrészt a korábbi **kt* kapcsolatból keletkezett mai *vt* kapcsolat eltérő képviselője. A fosztóképzőben ma – a hangrendtől függetlenül – *vt* kapcsolat van (E -*vtomo*, -*vtēme* / M -*ftamə*). Ez azt jelenti, hogy a képzők ómordvin és ősmordvin előzményei csakis *v*-t tartalmazhattak, s hogy ez a *v* FV **v*-re vagy **p*-re mehet vissza. Ha ősi **kt* kapcsolatot sejtethetnénk benne, akkor ez a palatális szavakban *jt'* kapcsolatot eredményezett volna, mint pl. E *ťejťer* 'lány' << FV **tūktäre* ~ fi *tytär*. A fosztóképző mássalhangzó-kapcsolatának rekonstruálásában tehát csakis a FV **pt* a helyes. (Legfeljebb még **vt* jöhetne szóba.)

A fenti mássalhangzó-kapcsolatok fejlődéstörténete a következő sémával szemléltethető:

A nazális mássalhangzók (**m*, **η*) ősmordvin kori spirantizálódása a megfelelő orális zárhangok analógiájára mehetett végbe:

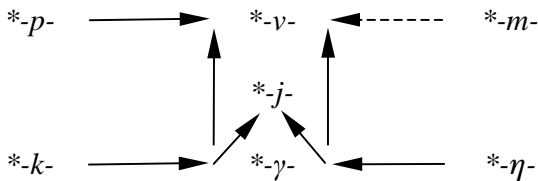

A zárhangok spirantizálódása folytán az ómordvinban a **v* és **j* pozíciója megerősödött. Általános lett az a megoszlás, hogy szó belsejében veláris szavakban *v*-t találunk, palatálisokban pedig *j*-t: *javo-* / *javə-* 'eloszt' < **javə-* < **javyə-* < FV **jaka-* ~ fi *jaka-* / *téje-* / *tījə-* 'csinál' < **téjə-* < **teγə-* > FU **teke-* ~ *tesz, tev-*, fi *tehdä, teke-*, lp *dahka-* | *mije-* / *mi(jə)-* 'elad' < **mijə-* < **mīye-* < FU **mīye-* ~ fi *myy-*.

A szóvégi *-v* ~ *-j* interdiálektális megfelelés sokkal bonyolultabb a szóbel-sejninél. A helyzetet az *-η*-nek mint harmadik hangnak a belépése bonyolítja. Az említett váltakozás érinti az egytagú szótöveket, továbbá néhány toldalé-
kot (mint pl. a lativus ragot) és egy-két képzőt. A moksában ezeknek a más-
salhangzóknak magánhangzók felelnek meg: *kudov*, (nyj.) *kudoj, kudoη* /
kudu 'haza' | *salov*, (nyj.) *salonη* / *salu* 'sós': *saluft* NomPl | *šedēj*, (nyj.) *še-*
dēη / *šedi* 'szív' : *šediŋt* [ɲt] NomPl. Egyébként mindkét mordvin nyelvjárás-
csoport közös sajátága a szótagzáró *j* asszimilálása, pl. E *vi(j)* 'erő' | M *ši*
'tetű' : *šišt* NomPl stb. A *j* kiesése szó belsejében is előfordul: *mujems* /
mu(jə)ms 'találni', *mijems* / *mi(jə)ms* 'elad'.

A másik zöngés réshangnak, a *v*-nek nyelvjárási fejleményei sokban em-
lékeztetnek a *j*-éire. De míg a *j*-nél a palatális hangkörnyezetnek volt hatása,
a *v* esetében a labiális–illabiális magánhangzó-oppozíciónak volt jelentősége.

A mordvin zöngés spiránsok fejlődéstörténetét szemléltesse a következő
ábra:

Irodalom: MdKons 1987: 116–139.

3.2.3. A szibilánsok és affrikáták kérdése

A FU alapnyelvre főként a permi nyelvek tanúsága szerint három szibi-
lánszt és két affrikátát szoktak rekonstruálni. A mordvin nyelvi fejlemények is
azt tanúsítják, hogy határozott különbség volt az alveoláris és posztalveoláris
szibilánsok, ill. affrikáták között, tehát **s*, **ś* – **š*; **z*, **ž* – **ž*; **ʦ*, **ć* – **č*.
Másfelől az is kiderül, hogy kevésbé volt éles a szibilánsoknak és affrikáták-
nak az egymás közti oppozíciója; szó elején pl. szerintem az ősmordvinban,
de a kései FV-ban sem lehet számolni ilyennel. Fontos volt az e csoportba

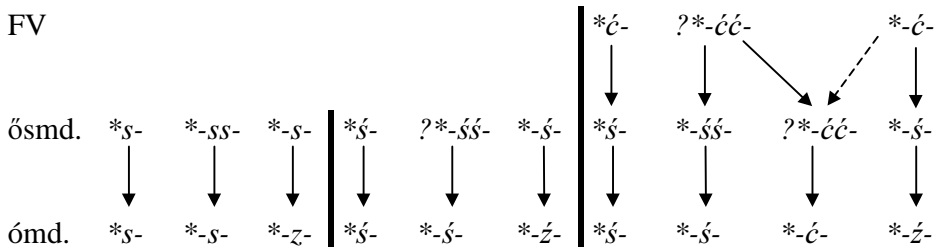
tartozó palatalizálatlan és palatalizált mássalhangzóknak a különbsége, a zöngésségi korreláció viszont már mordvin innováció.

		alveoláris	alveoláris	poszt- alveoláris	
szibiláns	↓	*s	*ś	*š	zöngétlen
	↓	*z	*ź	*ž	zöngés
affrikáta	↑	?*c	*č	*č̣	zöngétlen
		palatalizá- latlan	palatalizált	palatalizá- latlan	

A rendszerben bekövetkezett változások függőleges irányban hatottak, vízszintesen csak igen kivételes esetekben.

A szókezdő szibilánsok és affrikáták elkülönítése a mordvin alapján nem lehetséges, de a finnségi és a lapp nyelvcsoporthoz sem ad biztos támpontot annak eldöntésére, vajon szibiláns vagy affrikáta volt-e a szókezdő hang. Mint-hogy a szókezdő szibilánsok és affrikáták csak a permi nyelvekben és részben a cseremiszen különülnek egymástól, feltehetjük, hogy a FV egység meglazulása, a cseremiszek kiválása után e mássalhangzók egybeestek a finnségi–lapp–mordvin csoportban (más szóval a kései finn-volgaiban.)

Szó belsejében jobban elkülönülnek a szibilánsok és az affrikáták fejleményei. Az alveoláris szibilánsok és affrikáták fejlődését a következő séma szemlélteti.

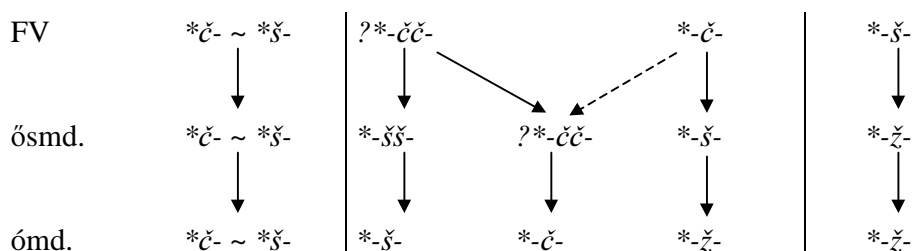
Látható, hogy miután a szóbelseji zöngétlen szibilánsok zöngésültek, helyükbe a mássalhangzó-kapcsolatokból, ill. hosszabb mássalhangzóknak tartható affrikátákból pótlódtak az intervokális hangok. A gemináta *-ss- leginkább az inessivus ragjának asszimilációjával keletkezett *-sn-ből. Feltűnő viszont, hogy a mordvinban alig volt szóbelseji zöngétlen *-ś-. Ennek előzménye a zárhangok és a szibilánsok általános fejlődéstörténetének ismeretében gemináta *-śś- kellett volna, hogy legyen. Ilyen gemináta keletkezéséhez

nem voltak meg a feltételek az ősmordvinban. Minthogy az affrikáták természetüknél fogva jóval hosszabbak, mint a megfelelő szibilánsok, kézenfekvő volt, hogy a szóbelseji intervokalikus **ć* – palatalizált hang lévén – a hiányzó **śś* helyébe lépett. Nem lehetetlen tehát, hogy az előmordvinban volt a **ć*-nek geminátapárja is. Az ómordvin szóbelseji intervokalikus **-ś-* esetek pedig előmordvin **ć*-re vagy esetleg **ćć*-re mennének vissza: *śíšem* / *śíšəm* '7' < **śíšəm* < **śēcəmə*, **śēcćəmə* ~ fi *seitsen*, *seitsemän*, lp *čieža* / *eš* / *eš* 'maga' < **íce* < **íce*, **ićće* ~ fi *itse*, lp *ieš*. A mordvinban megmaradhatott a **ć* is: M *očä* 'nagybácsi' < **učä* < FU **ičä*, **ićčä* ~ fi *isä*, lp *eahči*. Néhányszor **ž* is előfordul ott, ahol a rokon nyelvi megfelelők alapján affrikátát tehetünk föl: *kuže-* / *kučə-* < **kužə-* ~ **kučə-* < FU **kučə-*, **kučćə-* ~ *kúszik*.

A szóbelseji posztalveoláris szibiláns és affrikáta előzményei ugyancsak sok bizonytalanságot mutatnak. A szóeleji affrikátákkal szemben a szóbelseji hangok azonban nemigen estek egybe a FV-ban, hiszen fejleményeik határozottabb különbségeket mutatnak, mint szó elején.

Mint fentebb láttuk, a szókezdő szibiláns és affrikáta fejleményei egybeestek. A szóbelseji intervokalikus **š* (az **s*-hez és az **ś*-hez hasonlóan) gemináta előzményre megy vissza (**šš*). Ez viszont szerfölött ritka lehetett: *viš* / *viš(ə)* 'tönköly' < **višə-* < **vēššä* < FV **vešnā* ~ fi *vehnä* 'búza'. Más szóból nem is lehet kimutatni hasonló mássalhangzó-kapcsolatot. Ezzel szemben ilyen ómordvin mássalhangzó-kapcsolatnak lehet affrikáta előzménye is: *oš* / *oš* 'város' < **ošə* < FP **oča*, **woča* ~ fi *ota(va)*, lp *oahci* / *vašo* / *vašə* 'csikó' < **vašə* < FV **vače*, **vačće* ~ ?fi *vaadin*, *vaatime-*, lp *váža*, *váchčəma-* 'réntehén'.

A posztalveoláris szibiláns és affrikáta fejlődésére a következő vázlat készíthető:

A sémát párhuzamba állíthatjuk a palatalizált szibiláns és affrikáta fejlődésével. Igaz, hogy a posztalveoláris csoportban nem mutatható ki szóbelseji intervokalikus szibiláns–affrikáta váltakozás, de a **ć*-nek **ž*-vé fejlődésére van példa: *néže* / *néžə* 'támaszték' < **nižə* < FV **niüče* ~ fi *nyde*.

A stabil mássalhangzó-kapcsolatokban a zöngés szibilánsoknak zöngés affrikáta variánsai vannak: *er'ža, er'ža / er'žü, er'žü* 'erza-mordvin' | *kenže, kenže / keñžə, keñžə* 'köröm' ~ fi *kynsi* | E -*nzo, -nzo, -nze, -nze* Px3Sg < *-*nzə* < FV *-*nsa, *-nsä* ~ fi -*nsa, -nsä*.

Affrikáták (*č, č, c*) összeolvadással másodlagosan is keletkeztek: *ked's / käd's* ('kéz' + Ill = [-c]), *sod's / sot's* ('köt' + Prt30 = [c]).

A szókezdő affrikáták és a szibilánsok tekintetében a mordvin és a csere-misz lényegesen különbözik egymástól.

Az affrikáták az összehasonlító nyelvészeti rekonstrukció legproblematicusabb csoportja. Ennek több oka van: 1) az affrikátákat tartalmazó szavak jelentős része affektív (hangutánzó-hangfestő) jellegű, ezek pedig gyakrabban fejlődnek szabálytalanul; 2) nem nagyon van olyan szó, amelynek megfelelője az összes rokon nyelvben meglenne, ez is megnehezíti a hangalak rekonstruálását, hiszen a megfeleléseket csak mozaikszerűen lehet összerakni.

Irodalom: E. Itkonen 1946: 222–337; Honti 1972: 3–26;
MdKons 1987: 140–158.

3.2.4. A lágysági korreláció kialakulása

A közfelfogás szerint a FU korban volt palatalizációs korreláció, amely a dentálisokra terjedt ki (**ś, *ć, *ń, *l', *đ*). Ilyen palatalizált hangok a rokon nyelvekben ma is vannak, viszont teljesen eltűntek a finnségi nyelvekben. A mordvin kivételes helyzetben van e tekintetben, hiszen itt jelenleg a kemény és lágy mássalhangzók változatai csaknem minden konzonánsra kiterjednek, jóllehet a palatalizáció csak a dentálisokban releváns. Ennek az eredete régóta foglalkoztatja a finnugristákat. Vannak, akik orosz hatással magyarázzák, többen azonban nem zárják ki a mordvin külön nyelvi fejlődés lehetőségét sem.

A FV korban, valószínűleg már az egyes csoportok közti kapcsolatok meglazulása idején, **depalatalizáció** indult meg, amely nem tudott kiterjedni egyenletesen minden palatalizált mássalhangzóra és valamennyi nyelvcsoporthoz. Legkövetkezetesebben az **l'* – bár igen kevés biztos etimológia van – depalatalizálódott.

Az alapnyelvi **đ* depalatalizációjának eredménye tarka képet mutat. Szó elején lehetett belőle laterális *l*, szó belsejében *l* vagy *d*. Ez utóbbi a **t* hatására végbe ment kiegyenlítődés eredménye: *lom, l'om / lajma* 'zelnice' << FU **đōme* (a szabályos alak **lam* lenne) | *šulgo / šulgə* 'búvárreçe' < **šulgə* < FP **šođka* ~ fi *sotka*, lp *čoađgi / kado-* / *kadə-* 'marad' < **kadə-* < FP

*kað̊a- ~ *hagy*, fi *katoa-*, lp *guoð̊di-*. Az ősi *ð̊ helyén palatális hangrendű szavakban előforduló ð̊ természetesen nem átöröklés, hanem újabb fejlemény.

A depalatalizálódási tendencia az *n : *ñ párra is kiterjedt. A finnugor nyelvekben e pár egybeesett, a lappban azonban továbbra is él a palatalizációs korreláció: *nal* / *nal* < *nōl̊ < FU *ñōle ~ *nyíl*, fi *nuoli*, lp *njuolla*, cs *nōl̊*. Úgy látszik, hogy a FV-ban egy megindult, de félbemaradt depalatalizációról van szó.

Az alapnyelvi palatalizációs párok közül legjobban a szibilánszár őrizte meg az oppozíciót. Az *s : *ś pár legkövetkezetesebben az erzében maradt meg mindmáig, míg a moksában kiegyenlítődés történt. Az *ś esetében semmi jel nem utal arra, hogy depalatalizálódott volna, sőt az *s : *ś oppozíció a későbbiekben is a hangrendtől függetlenül megmaradt. Ezt *s*-megőrző tendenciának nevezem.

Szép számmal van példa arra, hogy a palatalizált *ś* előfordul veláris környezetben, és hogy a palatalizálatlan *s* palatális környezetben is. Az ősmordvin minimális párok az erzében ma is megvannak: E *soks* 'sí': *śoks* 'ősz' | *sed* 'híd': *śed* 'szén'. Veláris hangrendű szavakban az *s* : *ś* oppozíció megmaradt a moksában is: M *sada* 'gyertek': *śada* 'száz'. A palatalizálatlan **s* megmaradásának az lett a következménye, hogy az utána álló palatális *i* vagy *e* (nyelvjárási *ä*) az erzében hátrább ejtődik, velarizálódik (*i̯*, *e̯*, *ä̯*). Ugyanez történik szó belsejében *z* után is.

Palatalizáció

A FU, FP palatalizált mássalhangzók egy része tehát megmaradt az ősmordvinban: a megőrző tendencia folytán erős *s : *ś oppozícióval számolhatunk, minden bizonnyal volt palatalizált affrikáta *č̊, amely sajátos módon egészíthette ki az ősi *ś fonémát, továbbá releváns maradt részben az *n : *ñ oppozíció is. A mai mordvin lágysági korrelációt idegen (közelebbről orosz) hatásnak szokták tulajdonítani. Ezzel kapcsolatban már Erkki Itkonen felhívta a figyelmet arra, hogy „mordvan erinäisissä takavokaalisissa sanoissa, yleensä nähtävästi alkup. *e*-vartaloissa, havaitaan sanansisäisten konsonanttien liudentumista, minkä ohella toisessa tavussa on keski- resp. takavokaalin asemesta etuvokaali, esim. E *kol̊g̊ems*, M *kol̊g̊ams* ~ sm. *kulke-*, E *por̊ems*, M *por̊ams* ~ sm *pure-*” (1944: 362). Az ilyen töltípusba tartozó szavak szóbeljei mássalhangzójának palatalizációja már az ősmordvinban, tehát jóval az orosz hatás kezdete előtt megtörtént. Másrészt az orosz lágysági korreláció is kései fejlemény.

A fentiek alapján az ősmordvin korban megvolt annak a feltétele és lehetősége, hogy a palatalizált mássalhangzók száma gyarapodjon, kiváltképp szó belsejében az említett fonetikai körülmények között. Az ősmordvinban még a klasszikus magánhangzó-harmónia törvénye volt érvényben, amely még azután is hatott, hogy a tőhangzók redukálódtak. Ebben a szakaszban a két redukált magánhangzó (ə : â) még külön fonéma volt.

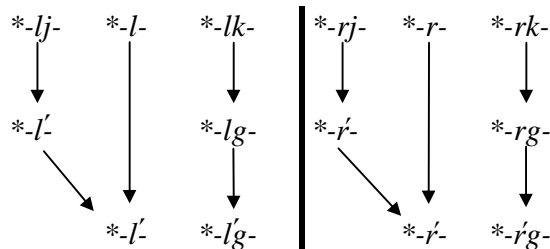
Palatalizált mássalhangzók tehát öröklődtek a FU korból: *koŋa-* / *koŋa-* 'huný' < **kuŋə*- < FU *kuŋa-* ~ *huný* | *kaže-* / *kažə-* 'ajándékoz' < **kašə*- < FP **kaš3-*, **kač3-* ~ cs *kuzăk* 'ajándék'.

Az eredeti **lj* kapcsolatokból is könnyen keletkezhetett összeolvadással **l'*: *ñilē* / *ñilə* '4' < **ñilə* < FV **neljə* ~ négy, fi *neljä*, lp *njeallje*, cs *nəl* | *pilē* / *pilə* 'fűl' < **pilə* < FV **peljä* ~ fűl, lp *beallji*, majd ezek analógiájára *ñilē-* / *ñilə-* 'nyel' < **ñilə* < FV **ñēle-* ~ *nyel*, fi *niele-*, lp *njiella-* | *pele-* / *pelə-* 'fél' < **pelə-* < FV **pele-* ~ *fél-*, fi *pelkää*, lp *balla-*.

A palatalizáció ezután áterjedt a többi mássalhangzóra, főleg a dentálisokra: *kulē-* / *kulə* 'hall' < **kulə-* < FV **kūle-* ~ *hall*, fi *kuule-*, lp *gulla-* | *ulē-* / *ulə* 'lenni' < **ulə-* < FV **wole-* ~ *val-*, *vol-*, fi *ole-*, cs *âla-* | *kolge-* / *kolgə-* 'folyik' < **kolgə-* < FV **kulke-* ~ *halad*, fi *kulke-*, lp *golga-*.

Az **lj* kapcsolatokhoz hasonlóan az **rj* kapcsolatok is egyszerűsödtek, összeolvadtak. A szóbelseji **j* azonban nemcsak az előtte álló mássalhangzót palatalizálhatta, hanem a rákövetkező veláris magánhangzót is: *-mar'* 'bogyó' / *mar'* 'alma' < **marə* < FV **marja* ~ fi *marja*, lp *muorji*, cs *mör* | *urē* / *urə* 'szolga' < **urə* < FV **orja* ~ fi *orja*, ?lp *oarji* 'nyugat; dél'. Ennek analógiájára palatalizálódhatott a második szótagi *r* palatális magánhangzó előtt: *porē-* / *porə-* 'rág' < **purə-* < FP **pure-* ~ fi *pure-*, lp *borra-*, cs *pâra-*, *pura-*.

A fenti változássor a következőképpen foglalható össze:

A palatalizáció természetesen kiterjedt a többi dentális zárhangra is: *ved'* / *ved'* 'víz' < **vedə* < FV **wete* ~ víz, fi *vesi*, *vete-*, cs *wət* | *vetē* / *vetə* '5' < **vetə* < FV **witte*, **wīte* ~ öt, fi *viisi*, *viite-*, lp *vihtta*, cs *wec*.

A hangrend alakító szerepét jól mutatja az ősmd. **γ* fejlődése. Ennek egy veláris [γ₁] és egy palatális [γ₂] allofónja alakult ki, amelyekből a korszak

végén *v, ill. *j lett: *javo-* / *javə-* 'elválaszt' < **jayə-* < FV **jaka-* ~ *fi jaka-* / *tuje-* / *tujə-* 'elmege, elhoz' < **tūyə-* < FV **tōke-* ~ *fi tuo-*.

Ehhez hasonlóan az ősmordvinban a szóbelseji mássalhangzók kemény és lágy ejtése elsősorban a következő (többnyire redukált) magánhangzó hangszínétől függött: a palatalizálatlan ejtést a hátrább képzett redukált magánhangzó őrizte, a lágy mássalhangzókat minden esetben a palatális redukált magánhangzó követte, tehát pl. /**-lâ-*/ : /**-l̥ə-*/, ill. /**-râ-*/ : /**-r̥ə-*/, vö. ősmd. **kułâmâs* 'meghal' : **kuł̥âməs* 'hall', ill. **urâ* 'ár' : **ur̥ə* 'szolga'.

Az így keletkezett allofónpárok fonemapárokra bomlása már csak az ómordvinban történt meg, amikor megszűnt a palatalizáció közvetlen oka. A palatális magánhangzónak vagy el kellett tűnnie vagy pedig veláriszá kellett válnia ahhoz, hogy a szóbelseji palatalizált mássalhangzó megszűnjön környezetének függvénye lenni. A nagyobb mérvű tőhangzó-vesztés valószínűleg az ómordvinban következett be, és a folyamat az egyes nyelvjárások külön életében folytatódott. A tövéghangzó lekopásával a szóvégre került mássalhangzó minősége nem függhetett tovább a magánhangzóétól: ősmd. **kal̥ə* 'hal' : **kal̥ə* 'fűzfa' > E M *kal* : *kal'* vagy ősmd. **mar̥ə* 'halom' : **mar̥ə* 'bogyó' > E M *mar* : *mar'*, így a likvidák esetében a palatalizációs korreláció releváns lett szóvégen.

A palatalizáció a szó belsejéből más pozíciókba is kezdett elterjedni. A szóeleji dentális mássalhangzók feltehetően már az ómordvin korban palatalizáltan ejtődhettek azokban a szavakban, amelyek belsejében is ilyen hang volt. Az ómordvinra olyan szavakban rekonstruálható palatalizált mássalhangzó (dentális), amelyekben másik palatalizált mássalhangzó vagy *j* volt; pl. **tejə-* 'tesz', **nił̥ə-* 'nyel', de **tevə* 'munka', **nežə* 'támfa'.

A palatalizációnak a szóvégre, toldalékokba kerülésével talán már a többes jel esetében számolhatunk. A palatalizált hangok fonematizálódása folytán a második és a további szótagok redukált magánhangzóinak fonematikus oppozíciója megszűnt, s ezzel együtt megbomlott a magánhangzó-harmónia is. Az első szótagi vokális elvesztette meghatározó szerepét a szóalakok formálásában. A toldalékok kiválasztásában az első és második szótag közötti mássalhangzónak lett döntő szerepe. Rédei ezt a jelenséget szótagilleszkedésnek (silbische Vokalanpassung, silbischer Synharmonismus) nevezi, amelyhez szerintem a palatalizált és a palatalizálatlan mássalhangzó harmóniája is kapcsolódik, mint pl. a többes jel esetében: E *kudo-t* 'házak', *velet'* 'falvak', *sur-t* 'ujjak', *kar'-t'* 'háncsbocskorok'. A palatalizációnak minden helyzetre és mássalhangzóra való elterjedése már csak a mordvin nyelvjárások külön életében történt meg. Ebben viszont kétségtelenül jelentős szerepe van az orosz nyelvjárások hatásának.

A palatalizáció mai alakjában kiterjed csaknem minden palatális magánhangzó előtti mássalhangzóra. Különösen a moksza nyelvjárásokban mentek végbe nagyobb változások e téren. Szó elején az *s*-megőrző tendencia meggyengült és megszűnt, ennek következtében *s* > *ś*-változás történt. A délnyugati moksza nyelvjárásokban a posztalveoláris szibilánsoknak és affrikátáknak lágyabb változatai képződtek: *č* : *č̣*, *š* : *ṣ̌*, *ž* : *ẓ̌*. A posztalveoláris csoportnak palatalizáltakkal való kiegészülése a szimmetriára irányuló törekvés következménye. Néhány minimális pár: M *šava* 'üres' : *ṣ̌ava* 'tál', *uĉat* 'vársz' : *uĉ̣at* 'juhok' stb. A moksában az újkeletű zöngétlen likvidákra is kiterjedt a palatalizációs korreláció, és kialakultak az *L* : *Ḷ* és *R* : *Ṛ* párok.

Noha a labiális és veláris mássalhangzóknak is vannak palatális allofónjai (*ṃ*, *ṿ*, *ḳ*, *p̣* stb.), e csoportokban a lágyságnak nincs fonematikus értéke.

A mai mordvin nyelvjárások palatalizációs rendszerében kétségtelenül vannak közös vonások az oroszéval, de különbségek is. Mint láttuk, a mordvin palatalizáció gyökerei jóval korábbra nyúlnak vissza, mint az intenzív orosz hatás kezdetei, így önálló fejleménynek kell tekinteni. Azt azonban, hogy a palatalizáció vajon finnugor (= mordvin) szubsztrátumhatással magyarázható-e az oroszban, nem tudom bizonyítani. Az viszont nagyon valószínű, hogy a mordvin palatalizáció mai rendszere a mordvin és az orosz nyelv szoros kölcsönhatása folytán formálódott.

Irodalom: Kiparsky 1963; Veenker 1967; Rédei 1982: 176–177; Keresztes 1983: 361–368; MdKons 1987: 159–180.

3.2.5. Szórványos változások

A fent bemutatott tendenciák meglehetősen szabályos mederben tartották a hangrendszer alakulását. A hangváltozások azonban nem kivétel nélküliek, ezért nem meglepő, hogy sokszor – magyarázható vagy éppen megmagyarázhatatlan okból – szórványosan eltérés mutatkozik.

Az első szótagi magánhangzó redukciójával, majd kiesésével szó elején szép számmal keletkeztek mássalhangzó-kapcsolatok az erzában és a moksában egyaránt. Az egész első szótag kiesésével pedig szóbelseji mássalhangzó-kapcsolat is szó elejére kerülhetett, pl. *ška-*, *čuka-* / *ška-*, *šuka-* 'ráz' < **č̣äka-* | *šta* / *šta* 'viasz' < **šišta* ~ cs *ṣ̌äšṭä* | *šta-* / *šta-* 'mos' < **ṣ̌äšta-* < FP **šu(k)šta-* ~ fi *hu(u)hto-* 'öblít'. Az utóbbinak származéka a *šḷä-* 'mosakodik' < **ṣ̌äšṭḷä-* < FV **šu(k)štele-* ~ fi *hu(u)htele-* 'öblít'.

Néhány szóban **r* > **š* változás történt, ez tulajdonképpen az *r* spirantizálódása: *kši* / *kši* 'kenyér' < **kši* < **ḳərsä* < FV **ḳürsä* ~ fi *ḳyrsä* 'száraz kenyér' | *kṣ̌ni* / *kṣ̌ni* 'vas' < **kṣ̌n̄ä* < **ḳərṭn̄ä* < FP **kerṭ3* ~ cs *ḳərṭn̄i*.

A fejlődés egyik kritériuma az volt, hogy a szóeleji mássalhangzó-kapcsolatot könnyen lehessen kiejteni. Az ilyen szókezdő mássalhangzó-kapcsolatnak egyik eleme éppen az *š* (*s* vagy *r*).

Disszimiláció történt a következő példában (a cseremiszből is): *lēm* / *lēm* < **lēmā* < FP **nime* ~ *név*, fi *nimi*, lp *namma*, cs *lām*.

Az utóbbi időben az E M *erä*- 'él' szót el szokták választani a fi *elä*- és m *él*- igéktől. Véleményem szerint hangtanilag kis „szépséghibával” rendelkező szavak egybevetethetők. A FU **elä*- szabályosan a következőképpen alakulhatott volna a mordvinban: **ēlā*- > **ilā*- > **ilā*- < **ilē*- / **ilā*-. Az ige (re)konstruált töve tökéletesen egybeesett volna a tiltó segédigével: E *ilä* ~ fi *älä*, (nyj.) *elä*. Az *l* > *r* változás (rotacizmus) feltehetően a homonímia elkerülése végett történt, feltehetően már az ősmordvinban. (Hasonló változás tapasztalható a fi *älä* ~ é *ära* 'ne' tiltó segédigében.) A fentiek alapján nagyon valószínűnek tartom a mordvin igének a finn, magyar stb. szóval való összetartozását.

Újabban morfémahatáron keletkezhetnek gemináta zárhangok és szibilán-sok egyes nyelvjárásokban, a mássalhangzók kvantitásának azonban nincs jelentős szerepe a mai mordvinban.

Irodalom: Mikola 1976: 211; MdKons 1987: 181–183.

3.3. A mássalhangzó-rendszer fejlődése

A mordvin mássalhangzó-rendszer fejlődésének irányvonalait a FV kortól a mai mordvinig részletesen megrajzoltam (vö. Keresztes 1984, 1986, 1987).

A finn-volgai (FV) korban – az egyes (nyelvjárási) csoportok laza kapcsolatai ellenére – kimutatható egy fontos innováció: a depalatalizációs tendencia megindulása. A depalatalizáció végül mássalhangzónként és nyelvenként különböző módon realizálódott, csupán a palatalizált **l'* törlendő a rendszerből.

FV

<i>p</i>	<i>t</i>			<i>k</i>
<i>w</i>	- <i>δ</i> -	<i>δ'</i>	<i>j</i>	?[- <i>γ</i> -]
	<i>s</i>	<i>ś</i>	<i>š</i>	
		<i>ć</i>	<i>č</i>	
<i>m</i>	<i>n</i>	<i>ń</i>		- <i>η</i> -
	<i>l</i>		<i>r</i>	

A mordvin-finnégi(-lapp) mássalhangzó-rendszer lényegesen nem változott meg. A palatalizációs korreláció jelentősége feltehetően tovább csökkent, a szókezdő palatalizált szibiláns és affrikáta oppozíciója meggyengült, s ezzel párhuzamosan a szókezdő posztalveoláris szibiláns és affrikáta is egybeesett.

Az előmordvin kor legfontosabb változásának az általános rövidülési tendenciát tarthatjuk, amely e korban még csak fonetikai szinten jelentkezett, de a későbbiekben alapul szolgált a fonémarendszer gyökeres megváltozásához. A rövidülés eredményeképpen a gemináta zárhangok rövidültek, a rövid zárhangok és szibilánsok pedig intervokalikus helyzetben és zöngés mássalhangzó után zöngéssé váltak. Talán még ebben az időszakban számolhatunk az ősi **δ*-nek az újonnan keletkezett **d*-vel való egybeesésével.

Az ősmordvin kor elején a mássalhangzó-rendszer a következő lehetett (Keresztes 1987: 196):

PMdI-II
= elő-ősmd

<i>p</i>	<i>t</i>		<i>k</i>
<i>[-b-]</i>	<i>-d-</i>		<i>[-g-]</i>
<i>v</i>			<i>j</i> <i>?[-ɣ-]</i>
	<i>s</i>	<i>ś</i>	<i>š</i>
	<i>-z-</i>	<i>-ž-</i>	<i>-ž-</i>
		<i>-ć-</i>	<i>-č-</i>
<i>m</i>	<i>n</i>	<i>-ń-</i>	
	<i>l</i>		<i>-ŋ-</i>
		<i>r</i>	

Az ősmordvin kori mássalhangzó-változások közül a spirantizálódás volt a legfontosabb. Míg a szonoráns + zárhang kapcsolatok elemeinek a fejlődése a zöngés fokon megállt, az intervokalikus zöngés zárhangok – a **d* kivételével – réshanggá váltak. Ezt a fejlődést egyes mássalhangzó-kapcsolatok is követték, majd a nazális zárhangok is spirantizálódtak. Az általános rövidülési tendencia kiterjedt a szótagszerkezetre is. A tövégi redukált magánhangzó szórványosan eltűnt, a lekopás csakis a zöngésülés után történhetett meg, minthogy a szóvégi zöngétlen mássalhangzók (leginkább toldalékokban) zöngétlenek maradtak.

Ugyancsak a tövéghangzó kiesése előtti időszakra, tehát az ősmordvinra tehetjük a szóbelseji dentálisok palatalizációjának megindulását és terjedését. A FV korból átöröklött palatalizált mássalhangzók mellé a palatális színezetű második szótagi magánhangzó előtt az **ń* olyan helyzetben is megjelent, ahol korábban nem volt, majd ezzel párhuzamosan kialakultak az **l'*, vala-

mint a dentális zárhangok lágy párjai is (**t'*, **d'*). Palatális környezetben lágyan ejthették az **r*-t, sőt a palatoveláris spiránsnak (**ɣ*-) is lehettek kemény és lágy változatai.

A kétféle *v*-nek (**v*, **w*) nemigen alakult ki fonematikus különbsége. Az intervokalikus **w* kezdetben a **p*-nek volt az allofónja. Később a **m*-ből, majd a **ɣ*-ból keletkezett **w*, valamint az ősi **v* egybeestek. A kétféle *v* különbsége nyelvjárásiilag csak annyiban áll fenn, hogy a *v* szótagzáró helyzetben bilabiálisan ejtődhet.

Az ősmordvin kori mássalhangó-rendszert a következőképpen rekonstruáltam (vö. Keresztes 1987: 198):

PMdII = ősmnd	<i>p</i>	<i>t</i>	[- <i>t'</i>]		<i>k</i>
	[- <i>b</i> -]	- <i>d</i> -	[- <i>d'</i>]		[- <i>g</i> -]
	<i>v</i> [- <i>w</i> -]			<i>j</i>	- <i>ɣ</i> -
		<i>s</i>	<i>ś</i>	<i>š</i>	
		- <i>z</i> -	- <i>ž</i> -	- <i>ž</i> -	
			- <i>ć</i> -	- <i>č</i> -	
	<i>m</i>	<i>n</i>	- <i>ń</i> -		(- <i>ŋ</i> -)
		<i>l</i>	[- <i>l'</i>]		
			[- <i>ř</i> -]	<i>r</i>	

Az ómordvin korszakban tovább folytatódik a palatalizáció terjedése. A tövéghangzók nagyobb mértékű kiesése, valamint az *a*-s ígetövek terjedése, s általában a magánhangzó-harmónia megbomlása a kor végére lehetőséget teremtett arra, hogy a lágysági korreláció relevánssá váljon az egész dentális sorban. Az új palatalizált fonémák szó elejére is átkerülhettek, ha a szó belsejében palatalizált mássalhangzó volt. Egyedül részben az **s* (*-*z*-) állt ellen a palatalizációnak. Legkésőbb az ómordvinban az ősmordvin **ɣ* veláris környezetben **v*, palatálisban **j* lett.

A zöngésségi korreláció terjedésének a lehetőségét a zöngésségi hasonulás biztosította; az asszimilációs jelenségek tovább növelték a zöngés allofónok számát. Összeolvadással, ill. spontán affrikációval talán már az ómordvinban kiegészült az affrikátasor **c*-vel.

Az ómordvin mássalhangó-rendszert a következőképpen rekonstruáltam (vö. Keresztes 1987: 199):

PMdIII
= ómd

<i>p</i>	<i>t</i>	<i>-t'</i>		<i>k</i>
<i>-b-</i>	<i>-d-</i>	<i>-d'</i>		<i>-g-</i>
<i>v</i>			<i>j</i>	<i>-γ-</i>
	<i>s</i>	<i>ś</i>	<i>š</i>	
	<i>-z-</i>	<i>-ž-</i>	<i>-ž-</i>	
	<i>?[-c-]</i>	<i>-ć-</i>	<i>-č-</i>	
<i>m</i>	<i>n</i>	<i>-ń-</i>		<i>(-η-)</i>
	<i>l</i>	<i>-l'</i>		
		<i>-ř-</i>	<i>r</i>	

A legjelentősebb ómordvin kori változások tehát a zöngés mássalhangzók számának növekedése, továbbá a palatalizációs korreláció terjedése és az egész palatalizált dentális sor fonémává válása voltak.

A mai mordvin nyelvjárások körvonalai tehát már az ómordvinban kivehetők. Noha a földrajzi közelség közrejátszott a közös hangváltozások kialakulásában, a két nyelvjáráscsoport mássalhangzó-rendszerében mutatkoznak különbségek, amelyek ómordvin alapról az erzában és a moksában alakultak ki. A közös vonások kialakulásában nagy szerepük volt a szomszédos nyelveknek (csuvas, tatár, orosz), amelyek a történelmi időkben hatottak az egyes nyelvjáráscsoportokra. A közös alapon gyökerező allofónok (zöngés és palatalizált mássalhangzók) fonematizálódásában a tatár és az orosz átvételeknek döntő szerepe volt.

A mai mordvin nyelvjárások fonémarendszere a hosszú történeti változások eredményeképpen a következőképpen alakult:

mdE

<i>p</i>	<i>t</i>	<i>t'</i>		<i>k</i>
<i>b</i>	<i>d</i>	<i>d'</i>		<i>g</i>
<i>(f)</i>	<i>s</i>	<i>ś</i>	<i>š</i>	<i>(χ)</i>
<i>v</i>	<i>z</i>	<i>ž</i>	<i>ž</i>	<i>j</i>
	<i>c</i>	<i>ć</i>	<i>č</i>	
<i>m</i>	<i>n</i>	<i>ń</i>		<i>(η)</i>
	<i>l</i>	<i>l'</i>		
		<i>ř</i>	<i>r</i>	

(Az *f* és *χ* csak orosz átvételekben él. A *v* szótagzáró helyzetben *w*. Az *η* csak az északi erza nyelvjárásokban van meg. Szonoráns után vannak zöngés affrikáták is. Palatalizált allofónjai a labiális és veláris mássalhangzóknak is vannak.)

mdM

<i>p</i>	<i>t</i>	<i>t'</i>				<i>k</i>
<i>b</i>	<i>d</i>	<i>d'</i>				<i>g</i>
(<i>f</i>)	<i>s</i>	<i>ś</i>	<i>š</i>	(<i>ś</i>)*	<i>j</i>	(<i>χ</i>)
<i>v</i>	<i>z</i>	<i>ž</i>	<i>ž</i>	(<i>ž</i>)*	<i>j</i>	
	<i>c</i>	<i>č</i>	<i>č</i>	(<i>č</i>)*		
<i>m</i>	<i>n</i>	<i>ń</i>				
	<i>l</i>	<i>l'</i>				
		<i>ŕ</i>	<i>R</i>			
		<i>ŕ</i>	<i>r</i>			

(Az *f* és a *χ* szó kezdetén csak orosz átvételekben él. Szonoráns után az affrikátáknak vannak zöngés allofónjai is, palatális magánhangzó előtt a labiális és veláris mássalhangzóknak léteznek palatalizált allofónjai. A *-gal jelöltek csak az északnyugati és a délnyugati moksa nyelvjárásokban fonémák.)

Az összevetésből kiderül, hogy a moksa nyelvjárásokban lényegesen kibővült a zöngességi korreláció, kialakultak a *j* és a likvidák zöngétlen párjai (*J*, *L*, *R*). A palatalizáció áterjedt az újonnan keletkezett zöngétlen likvidákra is (*Ĺ*, *Ŕ*), nyelvjárásilag a posztalveoláris szibilánsokra is. Az affrikáták zöngés variánsai egy nyelvjáráscsoportban sem fonematizálódtak.

Irodalom: Keresztes 1986: 33–191; 1987: 184–203.

3.4. A hangtörténeti elemzés tanulságai

A mássalhangzó-csoportok (és részben a magánhangzók) változásainak egymás mellettiségét, ill. egymás utániségét a következő sémában mutatom be:

	FV	PMdI	PMdII	PMdIII	E/M
č- > š-					
mássalhangzók depalatalizációja					
gemináták rövidülése					
szóbelseji zárhangok zöngésülése					
szóbelseji zárhangok spirantizálódása					
magánhangzó-redukció					
tővéghangzók kiesése					
palatalizáció					
ć > ś					
hasonulások					
affrikálódás					

A mordvin mássalhangzó-rendszer fejlődése is azt az állítást látszik igazolni, amely szerint a mordvint erős szálak fűzik a balti finn csoporthoz, erősebbek, mint a permiehez. A konsonantizmus terén a mordvin több közös vonást mutat a finnel, mint a lapp. (Néhány ponton meg éppen a cseremiszlapp egyezések szembetűnők.) Szerintem kirajzolódik a finn-volgai ágnak egy délebbi vonulata, amelybe beletartoznak a finnségi népek és a mordvinok, további egy északi sávja, amely a cseremiszt és a lappot foglalja magába. Mindkét sáv nyugati ágára jellemző a fokváltakozás, a keletre pedig a szóbelseji zöngés mássalhangzók megléte.

A hangtörténeti elemzés alapján nyilvánvaló, hogy a mordvin nyelvjárássok hangrendszerét a finnségi–lapp–cseremisiz viszonyokból jól meg lehet magyarázni. A finn-volgai alapnyelvet – fő fejlődési tendenciáit tekintve – világosan tudjuk rekonstruálni. Nem feladatomban, hogy itt foglalkozzam a távolabbi alapnyelvi kérdésekkel. Nem kétséges, hogy a finn-volgai egység többé-kevésbé hihető módon létezett. A finnségi–lapp–mordvin–cseremisiz megfelelések alapján egyet kell értenünk Erkki Itkonen rekonstrukciós eljárásával. Megold(hat)atlan probléma, hogy vajon ki lehet-e tolni ezt a rekonstruált rendszert a finnugor, ill. uráli korig.

A mai mordvin akusztikailag nagymértékben eltér attól az alaptól, amelyről kiindult. A nagymérvű fonetikai innovációk ellenére mégis világosan kirajzolódnak azok az ősi vonásai, amelyeknek jóvoltából közvetlenebb szálak fűzik a balti finn nyelvekhez, mint bármelyik más rokon nyelvhez.

Irodalom: Keresztes 1986: 200; 1987: 184–191; 1991: 83; 1998: 56–61; 1999: 240–241; R. Bartens 1999: 31–53.

4. Alaktan: a morfékák kapcsolódása és története

A szó szerkezetének általános jellemzői

A mordvin szóalakok morfológiai szerkezete megegyezik a legtöbb finn-ugor nyelv általános jellemzőivel. Nincs nyelvtani nem, így a névszók alapalakja a nominativus, amely végződésétől függően lehet egyben a névszó magánhangzós vagy mássalhangzós töve; a magánhangzóra végződő szavaknak lehet további mássalhangzós töve is.

Az abszolút szótövet (bázis, B) követhetik a derivációs szuffixumok (x), amelyek relatív töveket hoznak létre (Bx).

A névszói alakszerkezet további tagjai lehetnek a többesjelek (Nx), esetragok (Cx) és birtokos személyragok (Px), valamint a szóalak szemantikai határozottságára utaló elemek (Dx).

Pusztá igető a konjugációban csak speciális esetekben fordulhat elő: a tagadó igeragozásban, valamint a kettőnél több szótagú szavak imperativusában.

Az igei alakszerkezet további elemei a módjelek (Mx), időjelek (Tx), valamint az alany személyére és számára utaló igei személyragok (Vx), illetőleg a determinatív alakokban a tárgy személyére és számára utaló személyragok (Ox).

Határozott ragozás és másodlagos ragozás

A névszói determinátorok meglehetősen lazán kapcsolódnak egymáshoz, sorrendjük ezért nincs meghatározott helyhez kötve; egyes számban például követik az esetragokat, többes számban pedig megelőzik azokat.

A másodlagos névszói paradigmák „átlátszó” morfoszintaktikai szerkezetet mutatnak. Erre utalnak a szintetikus alakok mellett szép számban előforduló analitikus formák is. A birtokos személyragok és a determinátorok kizárják egymást, egyazon szóalakban együttesen nem fordulhatnak elő.

A határozott igeragozás személyragjaiban a tárgyra, ill. az alanyra utaló morfoszintaktikai elemek szinkron szempontból nem mindig választhatók szét.

A névszóknak ezenkívül van predikatív ragozása is, ami azt jelenti, hogy névszóalakok igeiként is ragozhatók, tehát elláthatók időjellel, valamint igei személyragokkal is. A névszóalakokhoz ezzel szemben módjel nem járulhat.

4.1. A névszók. A névszók abszolút alakja az egyes szám nominativus, amelynek alapján megkülönböztethetünk magánhangzós és mássalhangzós

tövű névszót. A mássalhangzóra végződő szavaknak is vannak – „kötő-” vagy előhangzói szerepű – magánhangzóval bővült változataik, amelyek bizonyos toldalékok (pl. Gen-Acc, Lat stb.) előtt használatosak: *varma* ’szél’ : *varma-t* (NomPl), *varma-ń* (Gen-Acc); *kuz* ’lucfenyő’: *kuz-t* (NomPl), *kuz-oń* / *kuz-ən* (Gen-Acc); *ked’* ’kéz’: *ked’-t’* / *käd’-t’* (NomPl), *ked’-en* / *käd’-ən* (Gen-Acc). – A M-ban a kötőhangzó tehát a redukált *ə*.

4.1.1. A főnévragozás

A főnevek morfológiai jegyei: a ragozásnem, az eset, a szám, valamint a birtokos száma és személye. A mordvinban háromfajta ragozás ismeretes: az indeterminatív (határozatlan) és a determinatív (határozott) főnévragozás, továbbá a birtokos személyragozás. Az erza indeterminatív ragozásban 12, a moksában 13 eset használatos, a többes számban azonban – a nominativus (amely egyúttal accusativus is) kivételével – az esetragok megegyeznek az egyes számúakkal. A determinatív ragozásban néhány esettel kevesebb van ugyan, de ezeknek van többes számú alakjuk is. A birtokos személyragozásban a birtokos személyén kívül a birtok száma is kifejezhető. A függő esetekben a birtokos személyragok az esetragok után következnek. A birtokos személyragok és a határozott ragozás jelölői egymással nem kapcsolhatók. A mordvin nyelv különlegessége a névszóalakok páratlanul gazdag szintetikus szerkesztésmódja. A szekundér formákban a határozott ragozás jele, végartikulusként ragos alakokhoz járulva a nyelvtani viszonyoknak nagyfokú sűrítését teszi lehetővé. A névszók abszolút és toldalékos formái igei személyragokkal, sőt időjellel ellátva predikatív szerkezetet eredményezhetnek. Az igei toldalék ilyenkor a létiget helyettesíti.

A morfé mák sorrendje

A morfoszintaktikailag elemezhető szóalakokban a morfé mák sorrendje a következő:

Bx+	toldalékok	példák
alapragozás egyes száma:	Cx (tő + esetrag)	<i>śorma-so</i> / <i>śorma-sə</i>
alapragozás többes száma:	Nx (tő + számjel)	<i>śorma-t</i>
birtokos személyragozás:	Cx + Px (tő + esetrag + birtokos személyrag)	<i>śorma-zo</i> / <i>śorma-c</i> <i>śorma-n-zo</i> / <i>śorma-nzə-n</i>
birtokos személyragozás Dat:	Px + Cx	M <i>śorma-nc-ti</i>
határozott ragozás egyes száma:	Cx + Dx (tő + esetrag + determinatív szuffixum)	E <i>śorma-so-ńt’</i>
határozott ragozás többes száma:	Nx + Dx + Cx (tő + számjel + determinatív szuffixum + esetrag)	E <i>śorma-tńe-se</i>

A moksában a határozott ragozás függő eseteiben csak analitikus (név-utós) formák használatosak, pl. M *šorma-t' esə* (Iness), *šorma-tñən esə* (InessPl) stb.

4.1.1.1. Határozatlan (indeterminatív vagy alap-)ragozás

Az esetragok. Egyes számban a következő esetragok használatosak:

eset	nyj.	rag	fő jelentés
Nominativus	E	Ø	-Ø (alany);
	M	Ø	-t (határozatlan tárgy)
Genitivus-accusativus	E	-ñ	-nek a ... (birtokos jelző);
	M	-ñ	-t (határozott tárgy)
Dativus-allativus	E	-ñeñ, -neñ	-nek, -hoz, -ig (határozó)
	M	-ñđi	
Ablativus	E	-to, -te, -te; -do, -de, -de	-től (határozó);
	M	-tə, -də, -də	-t (részleges tárgy)
Lativus	E	-v	-be (határozó)
	M	-v, -u, -i	
Prolativus	E	-va, -ka, -ga	-n (határozó); mentén, szerte, szét
	M	-va, -ka, -ga, -gä	
Translativus	E	-ks	-vá, -ként (határozó)
	M	-ks	
Illativus	E	-s	-be (határozó)
	M	-s, -c	
Inessivus	E	-so, -se	-ben, -vel (határozó)
	M	-sə, -cə	
Elativus	E	-sto, -ste	-ből (határozó)
	M	-stə, -ctə	
Abessivus	E	-vtomo, -vñeme, -tomo, -tñeme, -teme	-tlanul, nélkül (határozó)
	M	-ftəmə, -ftəmə	
Comparativus	E	-ška	-nyi, hasonlóan (határozó)
	M	-ška	
Causativus	M	-nksə	-ért, miatt (határozó)

Az esetragok alternánsainak kapcsolódási szabályai:⁵

Nominativus. A főnév ragtalan szótári alakja. Végződhet egy magánhangzóra, egy mássalhangzóra vagy mássalhangzó-kapcsolatra. Ehhez járulnak az esetragok.

Genitivus-accusativus. Az *-ń* magánhangzó után közvetlenül kapcsolódik, a mássalhangzós tő mindig magánhangzóval bővül (*pakśa-ń*, *kal-oń* / *kal-ań*, *keď-eń* / *käď-ań*). – A M-ban az *i* és *u* végű szavak *j*-vel, ill. *v*-vel bővülnek (*śali* : *śali-j-ań*, *kelu* : *kelu-v-ań*).

Dativus-allativus. Magánhangzó és lágy mássalhangzó után E *-neń*, kemény mássalhangzó után *-neń* (*moda-neń*, *keď-neń*, *kal-neń*). – M *-ńđi*, a genitivus ragéval azonos kapcsolódási szabályok szerint (*moda-ńđi*, *käď-ańđi*, *kal-ańđi*). A moksá rag nem identikus az erzával!

Ablativus. Sok alternánssal rendelkező toldalék. Veláris hangrendű szavakban kemény zöngétlen mássalhangzó után *-to*, palatális hangrendű szavakban lágy zöngétlen mássalhangzó után *-té*, palatális hangrendű szavakban kemény mássalhangzó után *-te*, veláris hangrendű szavakban magánhangzó és kemény mássalhangzó után *-do*, palatális hangrendű szavakban és lágy mássalhangzó után *-ďe*, palatális hangrendű szavakban kemény zöngés mássalhangzó után *-de* (*oś-to*, *keńkś-té*, *piks-te*, *moda-do*, *kal-do*, *veľe-ďe*, *viř-ďe*, *kal'-ďe*, *veřgiz-de*). Az ablativus ragja a belső helyragokhoz hasonlóan a mássalhangzós tőhöz járul, előtte tehát az *o*, *e* kieshet (*čuvto* : *čuvt-to*). A *ď*-végű szavakban disszimiláció következik be (*veď-ďe* > *veť-té*). – M *-tə* zöngétlen mássalhangzó után (*kenkś-tə*, *oś-tə*), *-də* magánhangzó és zöngés mássalhangzó után (*moda-də*, *veľe-də*, *viř-də*). A nyelvjárásokban lágy mássalhangzó után van *-ďə* variáns is: *viř-ďə*. A moksában tehát a toldalék végén – a korábbi helyhatározói esetragokhoz hasonlóan – redukált magánhangzós végű alternánsok vannak (*-tə*, *-də*, *-ďə*).

Lativus. Magánhangzó után *-v*. A mássalhangzós tövek magánhangzóval bővülnek, mint a genitivusban (*kudo-v*, *veľe-v*, *oś-ov*, *viř-ev*). Az erza nyelvjárásokban előfordul *j* és *η* változata is (*veľe-j*, *kud-oη*). – A moksában *-v* található magánhangzóra végződő tövekben (*pakśa-v*), a mássalhangzós szavakban viszont a toldalék mássalhangzója beleolvadt a tőhangzóba: *kud-u*, *veľ-i*.

⁵ A példák jelentése: *čuvto* 'fa', *kal* / *kal* 'hal', *kal'* 'fűzfa', *kařks* 'bocskor', *keď* / *käď* 'kéz', *kelu* 'nyírfa', *keńkś* 'ajtó', *kudo* / *kud* 'ház', *kuz* 'fenyő', *lomań* 'ember', *moda* 'föld', *on* 'álm', *oś* 'város', *pakśa* / *pakśä* 'szántóföld', *pando* / *pandə* 'hegy', *piks* 'kötél', *śali* 'szilfa', *śorma* 'levél', *veľe* / *veľə* 'falú', *veřgiz* 'farkas', *viř* 'erdő'.

Prolativus. Magánhangzó után *-va*, zöngés mássalhangzó után *-ga*, zöngétlen mássalhangzó után *-ka* (*moda-va*, *vir-ga*, *oš-ka*). – A moksában (*moda-va*, *velə-va*, *šuftə-va*) palatális hangrendű szavakban van *-gä* alternáns is (*käd'-gä*, *láj-gä*).

Translativus. Magánhangzó és mássalhangzó után egyaránt *-ks* (*er'za-ks*, *tatar-ks*). Mássalhangzó-kapcsolatokra végződő tövek magánhangzóval bővülnek (*kar'ks-oks* / *kar'ks-əks*, *piks-eks* / *piks-əks*).

Illativus: *-s*, általában az alapalakhoz járul (*kudo-s*, *kel'-s*), az *o* és *e* végű szavak magánhangzója sokszor kiesik (*čuvto* / *šuftə* : *čuvt-s* / *šuft-s*). E tekintetben a többesjeles alak ad eligazítást. A toldaléknak a birtokos személyragok előtt van *-zV-* alternánsa is (*kudo-zo-n* / *kudə-zə-n* 'házamba').

Inessivus. Veláris hangrendű szavakban magánhangzó és kemény mássalhangzó után *-so*, palatális hangrendű szavakban és lágy mássalhangzóra végződőkben *-se* (*kudo-so*, *kal-so*, *velə-se*, *kel'-se*, *kal'-se*). Egyetlen szóban *-sne* (*on-sne* 'álom'). Nyelvjárásokban szibiláns után van *-ne* variáns is; nazális, likvida, *j* és *v* után pedig *-co*, *-ce* is (*val-co*, *kel'-ce*). – Ez a variáns általános a M-ban likvida és nazális után úgy, hogy a toldalék nem illeszkedik, hanem a hangrend szempontjából semleges redukált *ə* magánhangzó van benne (*-sə*, *-cə*: *moda-sə*, *käd'-sə*, *lomañ-cə*).

Elativus: *-sto*, *-ste*, amelynek kapcsolódási szabályai azonosak az inessivuséival (*kudo-sto*, *velə-ste*, *kel'-ste*, *kal'-ste*). – A M-ban az inessivushoz hasonlóan redukált magánhangzó található: *-stə* (*kud-stə*, *kal'-stə*).

Abessivus. Veláris hangrendű szavakban magánhangzó után *-vtomo*, kemény mássalhangzó után *-tomo*, palatális hangrendű szavakban magánhangzó után *-vtəme*, lágy mássalhangzó után *-təme*, kemény mássalhangzó után *-teme* (*moda-vtomo*, *kal-tomo*, *velə-vtəme*, *kel'-təme*, *kal'-təme*, *piks-teme*). A nyelvjárásokban van *-štəme* változat is (*ked'-štəme*). – A M-ban az E magánhangzóknak redukált hangok felelnek meg: *-ftəmə* (*käd'-ftəmə*). A nyelvjárásokban lágy mássalhangzó után állhat palatalizált változat is: *-ftəmə* (*käd'-ftəmə*).

Comparativus. Ragja *-ška*, amely rendszerint a szó alapalakjához járul, csak a mássalhangzó-kapcsolatra végződő szavak bővülnek magánhangzóval (*pando-ška* / *pandə-ška*, *kar'ks-oška* / *kar'ks-əška*).

A moksában van továbbá **causativus** is: *-nksə*: *kud-ənksə*.

A moksában kötőhangzóként, valamint toldalékok végén általában tehát redukált *ə* található.

Irodalom: Jevszejev 1934/1963: 56–70; Grammatika 1962: 79–82; Grammatika 1980: 151–159; MdChr 1990: 53–56; EK 2000: 76–87; MK 2000: 47–54; Maticsák 2003: 143–164.

Az esetragok eredete

A genitivus-accusativus rag ősi eredetű. A korábbi *-*m* accusativus és *-*n* genitivus a finn-volgaiban a cseremisiz (és a déli lapp) kivételével egybeesett és *-*n* lett. Az észten és a legtöbb lapp nyelvjárásban ez eltűnt, s mindössze a névszótövek gyenge foka jelzi az eredeti toldalék meglétét. A mordvinban a palatalizáció a szó belsejéből nemcsak a szó elejére, hanem a toldalékokra is áterjedt: *-ń*. (Az erza nyelvjárásokban szórványosan van kemény *-n* is.)

A dativus-allativus rag is ősi, hiszen a szakirodalom rekonstruál egy *ń* lativus ragot a FU alapnyelvre. A finnségi nyelvekben ez egybeesett a genitivus-accusativus rag folytatóival. Az erza-mordvinban reduplikálódott (*-ńeń*, *-neń*), minden bizonnyal azért, mert az eredeti genitivus rag palatalizálódott, és csak így lehetett megkülönböztetni a két toldalékot egymástól. Másfelől közrejátszhatott a rag kialakulásában a személyes névmások dativus-allativusa is, amely voltaképpen a genitivusi formára épül: *mon* 'én' : *moń-eń* > *mo-ńeń*. A moksa a névutós szerkezet tartotta fenn, amely a genitivusszal együtt ugyanolyan konstrukciót hozott létre (*-ńđí*), mint az erza dativus-allativus ragja a határozott ragozásban (*-ńtéń*). Ezek a Gen + névutó *đí* < **tej* < **teγə* < **tiŋə* < FV **tüŋe* 'tő' kombinációjaként magyarázhatók (l. a határozott ragozást).

Az ősi (uráli) esetrendszerből öröklődött az ablativus (separativus) 'honnan?': FV *-*tA* > *-*tə* > E *-to*, *-do*, *-te*, *-de*, *de* / M *-tə*, *-də* stb. Köztudott, hogy ez a toldalék a finnségi nyelvekben partitivus ragként él tovább (ennek jelei már a mordvinban is megvannak), a lappban pedig többes genitivus-accusativusként funkcionál. Helyhatározóként e rokon nyelvekben csak partikulákban maradt meg.

Ősi eredetű még a lativus, ill prolativus rag is. A lativus ősi FV *-*k*-ra vezethető vissza, amely a mordvinban spirantizálódott (*-*γ* > *-v*, *-j* / *-u*, *-i*), a többi finn-volgai nyelvben pedig marginális esetraggá vált, amely jelenleg sehol nem tartozik a névszói paradigmába, legfeljebb partikulákban, ill. más esetraggal kombinálódva fordul elő. A mordvin nyelvészek a lativus ragot palatoveláris nazálisra (*-*ŋ*) vezetik vissza, amiatt, hogy az északi erza nyelvjárásokban ma is *-ŋ* található. Egy ilyen nazálist tartalmazó helyrag meglétét viszont egyetlen finnugor nyelv sem támasztja alá! Véleményem szerint csupán *-*k* ragelőzmény jöhet szóba. A nyelvjárási *v ~ j ~ ŋ* (*kov ~ koj ~ koŋ* 'hova?') ingadozás pedig analógiával magyarázható: van ugyanis egy teljesen homonim nomen possessoris képző, amely kétségkívül nazális *-ŋ* előzményre megy vissza: *E salov* 'sós' ~ (nyj.) *salon*. Ennek a *-v* képzőnek a megfelelői meg is találhatók a rokon nyelvekben, pl. vg *-ŋ*, m *-ú*, *-ü*.

Ehhez járult még egyes ősi szótövek analógiája is: *kov* ~ *koŋ* 'hó, hold' < FV **kuŋe*.

Különös helyzetű a prolativus rag, amely a lativus rag véghangzóval bővült variánsa: **-kA*, s mint ilyen egyedül áll produktív esetragként a finnugor nyelvek esetragozásában. Fejleményei azért térnek el a lativuséitól, mert újabb keletű lévén mássalhangzós tőhöz is járulhatott, a posztkonszonantikus helyzet pedig elkülönítette a szóvégi helyzetben levő lativustól.

Finn-volgai innovációként tartható számon az **-s* lativusrag megjelenése. Ez az előző lativus raggal kombinálódva translativusszá (**-ks*) vált a mordvinban és a finnségi nyelvekben egyaránt.

Az **-s* önmagában lativus ragként csak a mordvinban található meg, a többi finn-volgai nyelvben partikulákban maradt meg, pl. fi *alas*, *ylös*, lp *vulos*, *alás*. Erre a toldalékra épült a FV belső helyhatározóragok rendszere: **-s+nA* 'hol' > **-sə* > *-so*, *-se* / *-sə*; **-s+tA* 'honnan' > **-stə* > *-sto*, *-ste* / *-stə*, amelynek megfelelői megtalálhatók a finnségi–lapp–cseremiszi csoportban. A finnségiben az **-s* a másik lativus raggal (**-ń*) kombinálódva vált belső helyhatározóvá: **-seń* > **(h)Vn*. Ez a változat hiányzik a mordvinból, hiszen itt az ősi **-ń* megmaradt önálló esetragként.

Az abessivus összetett toldalékként több ősi elemből tevődik össze: FV **-ptVmV* > **-vtəmə* > *-(v)tomo*, *-(v)təme* / *-ftəmə*. A toldaléknak megvannak a megfelelői a finnben (*-tOn*, *-ttOmA-*) és valamennyire a lappban is.

Újkeletű esetrag a comparativus, amely eredetileg *-ška* melléknévképző lehetett; vö. fi *-hkO*: *suurehko* 'nagyobb(acska)', *lyhyehkö* 'kissé rövid'.

A moksca causativus eredetileg névutó volt: M *inksə* '-ért, miatt' ~ E *ikel'e* / M *ingälä* 'előtt'.

Marginális esetek:

Comitativus *-ńek* / *-ńək*. Etimológiailag esetleg összefügg a finn *-ne-* raggal.

Temporalis *-na*, *-ńa* / *-nda*. A M változat az eredeti. (Az E *-n-* / M *-nd-* megfelelésre l. a gyakorító képzőt!)

Irodalom: Szerebrennyikov 1967: 10–40; Korhonen 1979: 1–21;

Keresztes 2010a: 116–120.

A számjelek

A többes szám jele: *-t*, *-t'*. A *-t* veláris hangrendű szavakban magánhangzó és kemény mássalhangzó után (*pakśa-t* 'szántóföld', *kal-t* 'hal', *piks-t* 'kötél'), a *-t'* pedig palatális hangrendű szavakban és lágy mássalhangzó után (*vel'e-t'* / *vel'ə-t'* 'falú', *kal'-t'* 'fűzfa'). A moksában *t* előtti zöngés mássalhang-

zók a likvidákkal és más összefüggésben a nazálisokkal bezárólag zöngétleneknek (*kal* : *kalt* 'hal', *vir* : *viřt* 'erdő', *řem* : *řept* 'név'). – Az alapragozásban csak ez az egy többes alak él. Határozóragos formák nincsenek.

A *-t* a legtöbb uráli nyelvben megtalálható többesjellel vethető össze: fi *käde-t*, lp *gieda-t*, vg *kāt-æt* 'kéz'. (A *-t*- nincs meg a cseremiszi névszóragozásban, és a magyarban sincs megfelelője.) A mordvin egyes számú paradigma többes értelemben is használatos. A finnben és a lappban sem a többes nominativusra épül a paradigma, hanem az *i*-vel alkotott többes főre. Ennek a többes jelnek a mordvinban nincs nyoma.

Irodalom: Jevszejjev 1934/1963: 68–70; Szerebrennyikov 1967: 40–43; Grammatika 1962: 76–79; Grammatika 1980: 145–148; MdChr 1990: 85–86; EK 2000: 75–76; MK 2000: 41–46.

4.1.1.2. Határozott ragozás

	nyj.	Sg	analitikus	Pl	analitikus
Nominativus	E	-š		-řne, -tne	
	M	-š		-řnə	
Genitivus- accusativus	E	-řt'		-řneř, -tneř	
	M	-ř'		-řnəř	
Dativus- allativus	E	-řteř		-řneřneř	
	M	-ři		-řnəřdi	
Ablativus	E	-dořt', -deřt'	–	-řneře	–
	M	–	~ -ř ezdə	–	~ -řnəř ezdə
Prolativus	E	-vařt'	~ -řt' ezga	-řneva	~ -řneř ezga
	M	–	~ -ř' ezga	–	~ -řnəř ezga
Translativus	E	-ksořt'	–	-řneks	–
	M	–	–	–	–
Illativus	E	-řteř (= Dat-All)	~ -řt' ejs	-řnes	~ -řneř ejs
	M	–	~ -ř' es	(= Dat-All)	~ -řnəř es
Inessivus	E	-sořt', -seřt'	~ -řt' ejse	-řnese	~ -řneř ejse
	M	–	~ -ř' esə	–	~ -řnəř esə
Elativus	E	-stořt', -steřt'	~ -řt' ejste	-řneste	~ -řneř ejste
	M	–	~ -ř' estə	(= Abl)	~ -řnəř estə
Abessivus	E	-vtomořt', -vtemeřt' -tomořt', -temeřt'	–	-řnevťeme	–
	M	–	–	–	–
Comparativus	E	-řkařt'	~ -řt' ejřka	-řneřka	–
	M	–	–	–	–

A határozott ragozásban egyik nyelvjárásban sincs lativus.

Irodalom: Jevszjev 1934/1963: 70–81; Grammatika 1962: 83–88; Grammatika 1980: 220–227; MdChr 1990: 56–57; EK 2000: 106–107; MK 2000: 55–57.

A határozott ragozás eredete

A határozott ragozás alakjait különböző, mutató névmásokból rövidült determinánsok jelölik: *-s* < *še* 'az', *-t'* < *té* 'ez', *-ń* < *ńe* 'ezek'. Nem nehéz felismerni ezeknek a ma is használatos névmásoknak finn megfelelőit: *se*, *tämä*, *ne*, amelyeknek megfelelői megvannak a lappban és a cseremiszen is.

A determinánsok használata a következőképpen oszlik meg: az *-s* csak az egyes szám nominativusban használatos, a genitivus-accusativusban *-t'* a determináns, amely a határozatlan ragozás genitivusához járul (*-ń* + *t'*), ez aztán összekapcsolódva a függő esetekben lett determinánssá. A többes számban az alpragozás többes nominativusához kapcsolódik a *-ńe* determináns, és az így született többes fő (*-tńe-*) szolgál a többes paradigma alapjául: ehhez járulnak az alpragozásból ismert határozóragok. A határozott ragozás többes paradigmája így csaknem teljes.

A determinánsok végartikulusként agglutinálódtak és alakították ki az ómordvin korban a határozott paradigmát, valamint a szekunder (másodlagos) determinatív ragozást is (l. alább). Mutató névmásokból lett végartikulus más nyelvekben is (pl. skandináv és balkáni nyelvek) található. A mutató névmások hangsúlytalan helyzetben artikulussá, névelővé váltak pl. az újlatin és germán nyelvekben, finnugor oldalon pedig vannak jelek erre a lappban is.

Ezek az elemek aztán nyelvjárásonként más-más kombinációkat eredményeztek. Az irodalmi nyelvekben a határozóragok egyrészt a határozatlan paradigmára épültek úgy, hogy az esetragok után tették a genitivusban használatos *-ńt'* (nyj. *št'*) elemet: E *pakša-so-ńt'*, *pakša-va-ńt'* stb. A legtöbb eset párhuzamosan, analitikusan is képezhető: E *pakša-ńt' ejse*, *pakša-ńt' ezga*. A moksában a függő esetekben csak ez az analitikus szerkesztésmód van meg: M *pakša-t' esə*, *pakša-t' ezga* stb. A határozott ragozásban használatos a többes paradigma is: E *pakšatńese*, *pakšatńeva*, vagy analitikusan: *pakšatńeń ejse*, *pakšatńeń ezga* / M *pakšätńəń esə*, *pakšätńəń ezga* stb. Az analitikus forma voltaképpen névutós szerkezet, amely a határozott ragozás egyes, ill. többes genitivusából, valamint az *es-* névutó megfelelő ragos formájából áll. A moksában a többes formában a *t'* kiesik a mássalhangzó-kapcsolatokból: *lāj-tńə* [-ńń-] 'folyó'.

Ennek a névutónak az eredete vitatott. Töve *es-*, amely alapja mind az erza, mind a moksa formáknak. A szibilánsokra vonatkozó megőrzési tendencia jóvoltából csak kemény *-s-* tehető föl a névmásban. Az erzában a *j-s* ala-

kok a két szibiláns elhasonulásával magyarázhatók: **es-se* > *ejse*, **es-ste* > *ejste*. A szókezdő hang végső soron lehet mutató névmási tő: E *e-tē*, *e-še* ~ m *e-z*, *i-tt* ~ fi *e-ttā* 'hogy'. Igaz, hogy a mordvin névutók nominativusszal állnak, ám ugyanezek a határozott ragozásban genitivusszal! Az analitikus alakok jelentése tehát eredetileg 'a mező benne, belőle, bele' lehetett.

A dativus-allativus – nemcsak itt – eltér az általános tendenciától. Mind az erzában, mind a moksában ez is névutós szerkezetre megy vissza: E *lej-eh-tēn*, M *lāj-ti* 'a folyóhoz'. Az erza határozott ragozású alaknak a moksá határozatlan forma felel meg etimológiailag: M *lāj-ən-dī*. Mindkét rag ugyanarra a névutóra megy vissza (< **lej* + lativus -*ñ* << **tūne* 'tő'), de míg a moksá határozatlan alak formálódik a genitivusból, a határozott a nominativus után áll. (Erre utal az a tény, hogy ennek a szókezdő mássalhangzója előtt – újkeletű lévén – nem következik be zöngétlenedés, pl. *kuz-ti* 'fenyőhöz'.) A relatív tövekben, többes számban (és a birtokos személyragozásban) a dativus-allativus ragnak a moksában is van *ñ-dī* alternánsa (*kudəññ-ñdī* 'a házakhoz').

A másodlagos (szekunder) determinatív ragozás

Bizonyos határozóragos alakokhoz determinánsokat kapcsolva újabb, bonyolult, szintetikus konstrukciók nyerhetők. Ezek alapja lehet az inessivus, továbbá az elativus, az abessivus, a translativus, sőt a comparativus is, pl. Iness-ra épül: Nom *pakšaso-š* 'a mezőn levő, a mezei', Dat-All *pakšaso-ñtēn* 'a mezőn levőnek, a mezeinek', Abess alapú Nom *pakšavtomo-š* 'a mező nélkül való', NomPl *pakšavtomo-tñe* 'a mező nélkül levők'. Ugyanilyen paradigmák használatosak a moksában is: *kudə-š* 'a házban levő', *kudə-ti* 'a házban levőnek', *kudftəmə-tñe* 'a ház nélkül levők' stb. Ezeknek az alakulatoknak a jóvoltából a mordvin főnévi paradigmataágok száma rendkívül magas.

Irodalom: Jevszevjev 1934/1963: 101–103; Grammatika 1962: 165–166; Szerebrennyikov 1967: 43–50; Grammatika 1980: 227–228; MdChr 1990: 57; EK 2000: 107–108; MK 2000: 72–73.

4.1.1.3. Birtokos személyragozás

A birtokos személyén kívül néhány formában a birtok száma is kifejezhető. A birtok többesítése csak a nominativusban oldható meg, a függő esetekben ritkán van rá lehetőség. A birtok egyes vagy többes számát ekkor a szövegösszefüggés határozza meg.

Sg		'enyém'	'tied'	'övé'	'mienk'	'tietek'	'övék'
Nom.	E	-m	-t, -t'	-zo, -ze	-nok, -nek	-nk, -ńk	-st
	M	-źə	-ćə	-c	-ńkə	-ńtə	-snə
Gen-Acc.	E	(-n, -ń)	(-t, -t')	-nzo, -nze	(-nok, -nek)	(-nk, -ńk)	(-st)
	M	-źəń	-ćəń	-nc	-ńkəń	-ńtəń	-snən
Dat-All.	E	—	—	—	—	—	—
	M	-źtĩ	-ćtĩ	-ncti	-ńkəńdĩ	-ńtəńdĩ	-snəndi
Illativus	E	-zon, -zeń	-zot, -zet'	-zonzo, -zenze	-zonok, -zeńek	-zonk, -zeńk	-zost, -zest
	M	-zən	-zət	-zənzə	-zənk	-zənt	-zəst
Inessivus	E	-son, -seń	-sot, -set'	-sonzo, -senze	-sonok, -seńek	-sonk, -seńk	-sost, -sest
	M	-sən	-sət	-sənzə	-sənk	-sənt	-səst

Pl		'enyémek'	'tied'	'övéi'	'mieink'	'tietek'	'övéik'
Nom.	E	-n	-t	-nzo	-nok, -nek	-nk	-st
	M	-ńə	-tńə	-nzə	-ńkə	-ńtə	-snə
Gen-Acc.	E	(-n)	(-t)	-nzo	(-nok)	(-nk)	(-st)
	M	-ńəń	-tńəń	-nzən	-ńkəń	-ńtəń	-snən
Dat-All.	E	—	—	—	—	—	—
	M	-ńəńdĩ	-tńəńdĩ	-nzəndi	-ńkəńdĩ	-ńtəńdĩ	-snəndi
Illativus	E	-zon, -zeń	-zot, -zet'	-zonzo, -zenze	-zonok, -zeńek	-zonk, -zeńk	-zost, -zest
	M	-zən	-zət	-zənzə	-zənk	-zənt	-zəst
Inessivus	E	-son, -seń	-sot, -set'	-sonzo, -senze	-sonok, -seńek	-sonk, -seńk	-sost, -sest
	M	-sən	-sət	-sənzə	-sənk	-sənt	-səst

A birtokos személyragok a magánhangzós tőhöz járulnak (*kudo-m, velé-t*), a mássalhangzóra végződő szavakban – a genitivus ragjához hasonlóan – magánhangzó-betoldás van (*val-onok, tév-eńk, piks-est*). Ritkán azonban járulhat az egyes szám 3. személyű rag a mássalhangzós tőhöz is (*koklac-ze 'bóbita'*).

A birtokos személyragok mássalhangzó-elemeinek egy része egyalakú: Px1Sg (*paksa-m, tév-em*), és Px3Pl (*paksa-sk, tév-esk*). A magánhangzó-harmónia, ill. a szótagilleszkedés alapján két-két alternánsa van a következő sze-

mélyragoknak: Px3Sg (*kudo-zo, velé-ze*), Px1Pl (*kudo-nok, velé-ńek*), Px2Sg (*kudo-t, tev-et*) és Px2Pl (*pakša-nk, tev-eńk*).

A több birtok külön személyraggal csak néhány személyben fejezhető ki: Px1Sg (*kudo-n, tev-eń*) és Px3Sg (*kudo-nzo, tev-enze*).

A genitivus-accusativus megegyezik a nominativusszal, így a kontextus utal a két eset különbségére: *kudo-nzo* 'házát, házait'. A dativus-allativusra nem alakultak ki külön alakok. A többi függő esetben az esetragokat szabályosan követik a birtokos személyragok. Ezekben a formákban az egy és több birtok megkülönböztetésre nincs mód.

A birtokos személyragok eredete

A birtokos személyragozás egyrészt őrzi az ősi finnugor vonásokat: a birtokos személyének összefüggését a megfelelő személyes névmásokkal (**m*, **t*, **zə* < **sV*, **mək*, **tək*, **sək*), ill. a több birtokra utaló *n* jel (-*n* < **n-m*, -*nzə* < **n-sA*), másrészt nyilvánvaló, hogy a rekonstruálható szabályos rendszer lebomlott. A táblázatból látható, hogy a moksza morfológiailag legjobban a birtokos személyragozás tekintetében különbözik az erzától: E *líšmem* / M *líšməža* 'lovam', E *líšmeń* / M *líšməńa* 'lovaím', E *líšmet'* / M *líšməća* 'lovad', E *líšmet'* 'lovaíd' / M *líšməťńa* 'lovaíd', E *líšmeze* / M *líšməc* 'lova', de: E *líšmenze* / M *líšmənzə* 'lovaí'. A moksában a nominativus, genitivus-accusativus és a dativus-allativus teljesen más. Az eltérő birtokos személyragok eredete tisztázatlan, összefüggéseik a határozott ragozással és a mutató névmásokkal további vizsgálatot igényel.

A függő esetekben az erza és a moksza már több hasonlóságot mutat: *kudozon* / *kudəžen*, *kudozot* / *kudəžət*, *kudozonzo* / *kudəžənzə* (Ill); *kudo-so-n* / *kud-sə-n*, *kudo-so-t* / *kud-sə-t*, *kudo-so-nzo* / *kud-sə-nzə* (Iness) stb. Ezek a formák már tökéletes összhangban vannak a megfelelő finn alakokkal: *kodi-ssa-ni*, *kodi-ssa-si*, *kodi-ssa-nsa* stb.

A moksában a genitivus ragja a birtokos személyrag után áll; kivétel az egyes szám 3. személy, amelyben a rag megelőzi a birtokos személyragot. A moksára egyébként is jellemző a laza morfológiai szerkesztés: bizonyos toldalékok mind a névszóragozásban, mind az igeragozásban felcserélhetők.

Irodalom: Jevszejev 1934/1963: 107–115; Grammatika 1962: 90–105; Szerebrennyikov 1967: 50–66; Grammatika 1980: 182–209, MdChr 1990: 57–60, 196; Keresztes 2001: 93–97.

4.1.2. A melléknévek

A melléknév jelzőként rendszerint ragozatlan. Állítmányi szerepben azonban többesíthető, és ritkán jelzői szerepben is van többes nominativusi alakja. Értelmezőként – alkalmilag főnevesülve – más esetragos alakjai is használhatók. A melléknévtövekre ugyanazok a szabályok mérvadóak, mint a főnevekére.

A melléknévek **fokozása**. A mordvinban nincs fokjel, hanem körülírással fejezi ki a fokozást. Alapfok: a melléknév szótári alakja (*mazij* 'szép'). A középfok: a mutató névmás ablativusa + alapfok (*šedē mazij* 'szebb'). A felsőfok határozószóval fejezhető ki (*šex/šexťe mazij* 'legszebb').

Irodalom: Jevszjev 1934/1963: 126–127, 136–137; Grammatika 1962: 184–187; Grammatika 1980: 234–238; MdChr 1990: 60–61; EK 2000: 110–113; MK 2000: 88–89, 91.

4.1.3. A névmások

A személyes és birtokos névmásoknak eltérő a ragozása a többi névmásétól.

Személyes névmás

A személyes névmások rendszere a következő:

		'én'	'te'	'ő'
Nominativus	E	<i>mon</i>	<i>ton</i>	<i>son</i>
	M	<i>mon</i>	<i>ton</i>	<i>son</i>
Genitivus- accusativus	E	<i>moń</i>	<i>toń</i>	<i>sonze</i>
	M	<i>moń</i>	<i>toń</i>	<i>soń</i>
Dativus- allativus	E	<i>mońeń</i> ~ <i>teń</i>	<i>tońeť</i> ~ <i>teť</i>	<i>sońenze</i> ~ <i>tenze</i>
	M	<i>tejńa</i> ~ <i>mońdejńa</i>	<i>tejt'</i> ~ <i>tońdejt'</i>	<i>tejənzə</i> ~ <i>sońdejənzə</i>
Ablativus	E	<i>mondeń</i>	<i>tondet'</i>	<i>sondeńze</i>
	M	<i>mońdədəń</i>	<i>tońdədəť</i>	<i>sońdədənzə</i>
Iness	E	<i>monseń</i> ~ <i>ejseń</i>	<i>tonset'</i> ~ <i>ejset'</i>	<i>sonsenze</i> ~ <i>ejsenze</i>
	M	<i>mońcəń</i>	<i>tońcət</i>	<i>sońcənzə</i>

		'mi'	'ti'	'ök'
Nominativus	E	<i>miñ</i>	<i>tiñ</i>	<i>siñ</i>
	M	<i>miñ</i>	<i>tiñ</i>	<i>siñ</i>
Genitivus- accusativus	E	<i>miñek</i>	<i>tiñk</i>	<i>siñst</i>
	M	<i>miñ</i>	<i>tiñ</i>	<i>siñ</i>
Dativus- allativus	E	<i>miñenek</i> ~ <i>teñek</i>	<i>tiñenk</i> ~ <i>teñk</i>	<i>siñenst</i> ~ <i>teñst</i>
	M	<i>tejhæk</i> ~ <i>miñdejhæk</i>	<i>tejhæñt'</i> ~ <i>tiñdejhæñt'</i>	<i>tejhæt</i> ~ <i>siñdejhæt</i>
Ablativus	E	<i>miñdenek</i>	<i>tiñdenk</i>	<i>siñdest</i>
	M	<i>miñdæðenk</i>	<i>tiñdæðæñt'</i>	<i>siñdæðæst</i>
Iness	E	<i>miñseñek</i> ~ <i>ejseñek</i>	<i>tiñseñk</i> ~ <i>ejseñk</i>	<i>siñsest</i> ~ <i>ejsest</i>
	M	<i>miñcænk</i>	<i>tiñcæñt</i>	<i>siñcæst</i>

A névmás genitivusának és a határozott főnévragozásból ismert névutónak a kombinációja a függő esetekben vagy párhuzamos formákat eredményez (*moñseñ* ~ *moñ ejse* ~ *ejseñ*), vagy pedig a névmások hiányzó esetragos formáit pótolja. A névutóhoz rendszerint a megfelelő személyű birtokos személyrag járul (Elat *moñ ejste* ~ *ejsteñ*, Ill *moñ ej*s, Prol *moñ ezga* ~ *ezgan*, Comp *moñ ejška* ~ *eškan* stb.).

Az analitikus névmási formák tulajdonképpen a névutók birtokos személyragos alakjai, és mint ilyenek hasonlítnak más finnugor nyelvek névutós szerkezeteihez, vö. fi *edessäni*, *kanssani*, m *elöitem*, *bennem*, *nálam*. A magyarban a névutós szerkezetek egy részéből esetrag lett, tehát ezek teljesen grammatikalizálódtak. A finnugori nyelvekben is van ilyenre példa: fi *kanssa* ~ észk *kaas* > -*ka*. A mordvinban a grammatizálódás kezdeti stádiumban van. Nagyon valószínű, hogy a mutató névmások klitizálódásához hasonlóan majd új ragvariánsok is keletkeznek.

A személyes névmásokhoz *ś* elemet téve megkapjuk e névmások nyomatékos formáit: *moñś* 'én magam', *toñś* 'te magad', *soñś* 'ő maga' stb. Ezek viszont nem fakadnak egy töről a határozott ragozással, hanem az *eś* (~ fi *itse* 'maga') visszaható névmás klitizálódásával keletkeztek: < **mon* + *eś*. E formák további másodlagos névmásalakoknak szolgálnak alapul.

A **visszaható névmás** önmagában *eś* 'magam, magad' stb. Ennek ragozása hasonlít a személyes névmásokéhoz, rendszerint tő + esetrag + a megfelelő birtokos személyrag, pl. *eśteđeñ* / *eśtæðeñ* 'magamtól', *eśteđenze* / *eśtæðenze* 'magától' (Abl) stb.

A **többi névmás**, lényegében a főnévi kérdő, mutató és vonatkozó névmások a főnevekhez hasonlóan ragozódnak, ám legfeljebb nincs teljes paradigmájuk.

Irodalom: Jevszejev 1934/1963: 149–153, 155–161, 163–165;
 Grammatika 1962: 223–240; Szerebrennyikov 1967: 89–106;
 Grammatika 1980: 252–268; MdChr 1990: 62–65, 198–199; EK
 2000: 125–145; MK 2000: 102–107, 111–112; R. Bartens 1999:
 70–105; Rueter 2010.

4.2. Az igék

A mordvin igealakoknak a következő morfológiai jegyei vannak: ragozás-nem, mód, idő, szám és személy. Az igeragozásban az egyes és a többes számban általában 3-3 személy használatos, a felszólító módban azonban csak 2. személyű alakok vannak. A mordvin igen gazdag igemódokban. A tárgyas igéknek a határozatlan (indeterminált vagy alanyi) ragozáson kívül határozott (determinált vagy tárgyas) alakjai is vannak. A tárgyas ragozás szinkretizmusai miatt e ragozásnemben sajátos paradigmátípussal számolhatunk.

A tagadás bizonyos módokban és időkben nem pusztá tagadószóval, hanem segédigével történik. A mordvin igealakok általában nem aspektusképzők, bár bizonyos igeképzőknél tapasztalható ilyen tendencia.

Az igealakok szerkezete: igező (B) + módjel (Mx) + időjel (Tx) + személyrag (Vx).

Az igealakok felépítése

Bx +	jel + toldalék (Vx)	példa Vx2Sg
Indicativus praesens (Prs):	+ Vx (l. táblázat)	<i>soda-t</i>
Indicativus praeteritum 1. (Prt):	+ Vx (l. táblázat)	<i>sod-i-t' / soda-t'</i>
Indicativus praeteritum 2.:	-il' + praeteritum 1.	<i>sod-il-it' / soda-l'a-t'</i>
Indicativus futurum:	<i>karma-Vx</i> + főige -mo, -me / -mə (inf. nom.)	<i>karmat + sodamo / sodamə</i>
Imperativus (Imp):	+ Vx (l. táblázat)	<i>soda-k</i>
Optativus:	-z- + Prs	<i>soda-za-t</i>
Coniunctivus:	-vl' + Prt	<i>soda-vl-it' / (soda-l'a-t')</i>
Conditionalis praesens:	-iñ-děra- + Prs	<i>sod-iñ-děra-t / soda-ñ-där-at</i>
Conditionalis praeteritum:	-iñ-děr- + Prt	<i>sod-iñ-děr-it' / soda-ñ-där-it'</i>
Conditionalis-coniunctivus:	-iñ-děra-vl' + Prt	<i>sod-iñ-děra-vl-it' / sodañ-därä-l'-ət'</i>
Desiderativus:	-i-kse-l' + Prt	<i>sod-i-kse-l-it' / soda-lksə-l'-ət'</i>

Tőtípusok. Minden igenek van magánhangzós és mássalhangzós töve. A csonka tő gyakorlatilag bármely mássalhangzóra végződhet, amelynek kemény vagy lágy karaktere meghatározhatja a toldalékok változatait. A magánhangzós tövet az ige szótári alakjából (ez tkp. az infinitivus illativusa) az *-ms* toldalék levágásával kapjuk meg. A tő magánhangzója szerint az erza-mordvinban a következő típusok vannak: a) *a*-tövéek: *kunda-ms*, *peda-ms*, b) *o*-tövéek: *sodo-ms*, *ando-ms*, c) *e*-tövéek: *pidé-ms*, *híle-ms*. – A moksában a b) és c) típusban redukált *ə* van: *sodə-ms*, *andə-ms*; *pidə-ms*, *hílə-ms*.

Irodalom: Jevszejjev 1934/1963: 168–171; Grammatika 1962: 240–249; Szerebrennyikov 1967: 144–147; Grammatika 1980: 268–270, 277–283; MdChr 1990: 32, 39; EK 2000: 156.

4.2.1. Az igeragozás

4.2.1.1. Határozatlan (alanyi, indeterminatív, alap-)ragozás

Személyragok⁶

Indicativus		a) Praesens	b) Praeteritum	c) Imperativus
Sg1	E	10-(a)n	10-iń	
	M	10-(a)n	10-ń	
Sg2	E	20-(a)t	20-it'	20-k
	M	20-(a)t	20-t'	20-k
Sg3	E	30-i	30-ś	
	M	30-j/-i	30-ś	
Pl1	E	40-tano, -tano	40-ińek	
	M	40-tamə, -tāmə	40-mə	
Pl2	E	50-tado, -tado	50-idé	50-do
	M	50-tadə, -tadə	50-də	50-də
Pl3	E	60-it'	60-śt'	
	M	60-jt'	60-śt'	
		Indet	Indet	Indet

⁶ A nehézkes, szöveges azonosítás helyett az igealakok jelölésére kétszámjegyű kódokat használók. A kombináció első eleme az alany személyére utal, második eleme pedig a határozott tárgy személyét jelöli: 0 = nincs határozott tárgy (indeterminatív alakok); 1 = Sg1, 2 = Sg2, 3 = Sg3, 4 = Pl1, 5 = Pl2, 6 = Pl3 személyű alany vagy határozott tárgy (determinatív alakok). Tehát: 20 = 'te valakit'; 30 = 'ő valakit'; 33 = 'ő őt/azt'; 36 = 'ő őket/azokat'; 62 = 'ők téged'; 54 = 'ti minket'; 12 = 'én téged'; 21 = 'te engem'; 51 = 'ti engem' stb.

Az igei személyragok tehát három típusba sorolhatók: a) az indicativus praesensben (Prs), b) az indicativus 1. praeteritumban (Prt), valamint c) az imperativusban (Imp) használatosak.

Irodalom: Jevszevjev 1934/1963: 190–200; Grammatika 1962: 270–279; Grammatika 1980: 284–286, 288–293; MdChr 1990: 39–45; EK 2000: 157–165; MK 2000: 126–131.

Indicativus

A kijelentő módnak nincs jele. Felépítése pusztán a tő + személyrag.

Jelen idő (praesens): 1. és 2. személyű ragjai mind egyes, mind többes számban (Prs10, 20, 40, 50) ősi, finnugor eredetűek, és mint ilyenek névmási előzményre vezethetők vissza: E / M *-n* < **-m*, E *-t*, *-t'* / M *-t* < **-t*; E *-ta-no*, *-ta-no* / M *-ta-mə*, *-ta-mə* < **-mAk*; E *-ta-do*, *-ta-do* / M *-ta-də*, *-ta-də* < **-tAk*. A korábbi formák biztosan rövidebbek voltak: **-mək*, **-tək*, tehát **kunda-mək*, **kunda-dək*, **nilə-mək*, **nilə-dək*. A többes számú alakok ezután *t* elemmel bővültek, amelyek a névszók predikatív ragozásának kölcsönhatásával magyarázhatók; ez egyébként a névszóragozásból ismert ősi többesjel: *od-t* 'ők fiatalok', *od-ta-no* 'fiatalok vagyunk', *od-ta-do* 'fiatalok vagytok' (l. alább a névszók predikatív ragozását). Az így keletkezett személyragok aztán áttevődtek az igeragozásba is; az egyes 1. és 2. személyű igealakokat (*-an*, *-at*) pedig a névszókhoz is hozzátették (*od-an* 'fiatal vagyok', *od-at* 'fiatal vagy'). Az *a*-tővű igékből a tövéghangzó a raghoz vonódott, és elterjedt az összes tő-típusban: *kunda-ms* – *kunda-n*, *kunda-t* > *kund-an*, *kund-at* x **kandən*, *kandət* > *kand-an*, *kand-at*, **nilən*, *nilət* > *nil-an*, *nil-at* stb. – Az ősi személyragok máshol is megvannak, vö. fi *kannan*, *kannat*, *kannamme*, *kannatte*; *nielen*, *nielet*, *nielemme*, *nielette*, m *nyelem*, *nyeled*, *nyeliink*, *nyeltek*.

A 3. személy (Prs30, 60) valójában melléknévi igenév: E *-i* / M *-j* < **-jA*, többes számban pedig az igenév többes jellel ellátott alakja: E *-i-t'* / M *-j-t'*, *-i-t'* < **-jA-t*. Jelentésük tehát: 'ő fogó > fog', 'ők fogók > fognak'. Ilyen előzményekre vezethetők vissza számos rokon nyelv 3. személyű igealakjai, pl. fi *tekevä* > *tekevi* > *teke-e* 'tevő > tesz' – *teke-vä-t* 'tevők > tesznek', m *tett* – *tettek*, *tesz-en* – *tesznek* stb.

1. múlt idő (1. praeteritum): jele 1. és 2. személyben *-i-* < **-j-*. Az időjel az erzában beleolvadt a tövéghangzóba, a moksában pedig a toldalékba. Látható, hogy a múlt időkben használatos személyragok (Prt10, 20, 40, 50) nem teljesen identikusak a jelen idejűekkel. A *j* utáni mássalhangzók mindkét nyelvjáráscsoportban palatalizálódtak, tehát: E *kund-i-ń* / M *kunda-ń*, E

kund-i-t' / M kunda-t', E kund-i-ńek / M kunda-mə, E kund-i-de / M kunda-də; E ńil'-i-ń / M ńilə-ń, E ńil'-i-t' / M ńilə-t'; E ńil'-i-ńek / M ńilə-mə, E ńil'-i-de / M ńilə-də. Erre a múlt idő jelre megy vissza pl. a fi *ol-i-n, ol-i-t, ol-i-mme, ol-i-tte*, m (ún. elbeszélő múlt) *val-é-k, val-á-l* stb.

A 3. személyű múlt idő különbözik a másik két személytől. Amennyiben itt is az *i* jel maradt volna meg, az így születő 3. személyű formák jelen és múlt ideje teljesen homonim lett volna: *kund-i, ńil'-i*. Ennek elkerülése érdekében a 3. személybe a tagadó igeragozásban általánosan használt *-ś-* került át: *E eś, eśt' / M is, isť > kunda-ś, kunda-śt', ńil'-ś, ńil'-śt'.* A moksában az *ś* nazális és likvida után affrikálódott (*ć*): *ńil'-ć, ńil'-ćt'.* – Ennek a múlt időnek a megfelelője megtalálható pl. a vogulban és az osztjákban.

2. múlt idő (2. praeteritum): az ige tövéhez járult a létige praeterituma: *E mori-l'ń / M mora-l'ń < *mora-ul'ń.* A 3. személyű alakok eltérnek a létige alakjaitól (*ul's, ul'st*). Az egyes szám 3. személy ragtalan: *E moril' / M moral' < *mora-ul',* a többes 3. személy pedig az előbbi többes jellel ellátott alakja: *E moril't' / M moral't' < *mora-ul't'.* Ezek lennének voltaképpen a megfelelő személyek szabályos formái.

Futurum: egyrészt azonos a praesensszel, másrészt vannak körülírással formák, amelyek a *karmams* 'fog' segédige praesenséből, valamint a főige infinitivusából (Nom: *E -mo, -me / M -mə*) tevődik össze. Szintetikus jövő idő több finnugor nyelvben is van, pl. *m fog + Inf.*

Az **imperativus** (felszólító mód) 2. személyű alakjai (Imp20, 50) speciális formációk, de ősi eredetűnek látszanak. A Sg2 *-k*-ja tulajdonképpen a finnugor **k*-ra megy vissza, amely a felszólító mód jele volt és személyrag nélkül fejezte ki a 2. személyű felszólítást. A mássalhangzós tövekben használt *-t, -t'* egyszerű hangváltozás eredménye: *E M maks-t, ńil'-t' < *maksə-k, ńilə-k.* Ugyanígy alakok rekonstruálhatók a fi *tule < *tule-k, lue < *luke-k* (a gyenge fok jelzi, hogy a szó végén toldalék állt) formákban, s talán a *m vár-j, kér-j* alakokban is is.

A Pl2 puszta igető + személyrag: *kunda-do / kunda-də < *kunda-dək, makso-do / maksəda < *maksə-dək; ńilə-de / ńiləda < *ńil-dək.* Ennek is köszönhető, hogy az indicativus praesens többes számába belekerült a névszóragozásban használt *t* többes jel, aminek következtében nem esett egybe a Prs50 és az Imp50.

Optativus (óhajtó mód)

Teljes paradigmájával voltaképpen a felszólító mód hiányos ragozásának kiegészítésére szolgál. Főleg a 3. személyben használatos, 1. személyű alak-

jai ritkák. Jele a -z-. Ezt főleg az indicativus praesensben használatos személyragok követik, a 3. személy ragtalan: E *makso-z-an*, *makso-zo* / M *maksə-z-an*, *maksə-zə* 'hadd adjak, adjon'. Alapja eredetileg a 3. személyű névmásból agglutinálódott toldalék: *sA. Véleményem szerint korábban produktívabb lehetett, és a determinatív igealakok kialakulásában is jelentős szerepet játszott. (L. lejjebb!)

Coniunctivus (kötőmód)

Egy töről fakad a 2. praeteritummal: E igető + -vl' + Prt, pl. *mora-vl'ín*, *ńile-vl'ín* < **mora-ul'ín*, *ńile-ul'ín*. (Összevetésül a 2. praeteritum: *mora-l'ín*, *ńilí-l'ín*.) A M-ban a coniunctivus és a 2. praeteritum azonos, mert egyetlen mássalhangzóra (-l') redukálódott. A módjel a múlt idejű létige agglutinálódásával keletkezett.

Conditionalis (feltételes mód) praesens és praeteritum, valamint **conditionalis-coniunctivus** (feltételes-kötőmód): E *kundiń-déran*; -*dériń*; -*dérav-l'ín* / M *kundań-dáran*; -*dărăń*; -*dărăl'én* 'ha fogok/fogtam/fognék/fogtam volna'.

Az irodalmi nyelvekben a conditionalist és a conditionalis-coniunctivust a főige megkövesedett formája (Prt10 *kund-ín* / *kunda-ń*) + módjel (-*déra-* / -*dără-*) + (időjel) + személyrag kombinációja alkotja. Általánosan elfogadott az a nézet, hogy a módjel önálló szóból keletkezett és agglutinálódott. A **térams* ige alapjelentése 'akar, szándékszik, szeretne' lehetett. Ennek az igenek ma már csak egy képzős származéka él a mordvinban (*téravtoms* / *täraftams* 'megpróbál, igyekszik').

Egyes erza nyelvjárásokban (sokjai) a fenti alakok mellett reliktumként élt az ősi uráli feltételes módjel reduplikált formában + a jelen idejű személyragokkal kiegészülve: E (nyj.) *pala-ńeń-an*, *pala-ńeń-at*, *pala-ńeń-ä*, *pala-ńe-tamk*, *pala-ńe-tadk*, *pala-ńeń-it'* 'csókolnék' stb. E módjel megfelelői pl. fi *lie-nee*, m *le-nne* < PU *-*nek*.

Desiderativus (kívánó mód)

Jele E -*iksel'* / M -*l'áksəl'*, amelyet az indicativus 1. praeteritumban használatos személyragok követnek: *moriksel'ín* / *moral'áksəl'én* 'énekelni akartam, szerettem volna', *pidiksel'* / *pid'al'áksəl'* 'főzni akart, szeretett volna' stb. Az igetőhöz a translativus ragja járult, amelyet a létige 1. praeteritumában használatos ragok követnek; jelentése eredetileg kb. 'éneklőként voltam, mintha énekeltem volna', 'főzőként volt, mintha főző lett volna'.

Azokban a módokban, amelyekben a létige agglutinálódott, a 3. személyben nem az *s*-es múlt idő, hanem a toldalék nélküli forma szerepel. (Vö. 2. praeteritum, coniunctivus, conditionalis-coniunctivus.)

Irodalom: Paasonen 1909: 09; Jevszevjev 1934/1963: 192–217; Bubrih 1941: 3–53, 79–102; 1953: 86–153; Grammatika 1962: 270–290; Szerebrennyikov 1967: 144–160, 163–169; Grammatika 1980: 284–314; MdChr 1990: 39–45, 186–193; MdDC 1999: 193, 195; EK 2000: 158–173; MK 2000: 127–132, 135–137.

4.2.1.2. Határozott (tárgyas, determinatív) ragozás

A determinatív igeragozásnak nincs aspektusképző szerepe, használata viszont függ az ige minőségétől. Határozott tárgy esetén viszont csak akkor használatos, ha az ige befejezett szemléletű. Folyamatos jelentésű ige határozott tárgy esetén is határozatlan ragozásban használatos. Az improduktív optativus determinatív alakjai igen ritkák, teljes paradigmákat sehonnan sem sikerült összeállítani.

A legtöbb kézikönyv szerint a mordvin determinatív igeragozás ki tudja fejezni az alany személyén és számán kívül a tárgy személyét és számát is. Ez azt jelenti, hogy a tárgyas paradigma (egy tempuson belül elvileg) összesen 28 különböző relációt tud kifejezni. A mordvin nyelvtanok a sorokban a cselekvő alany személyét, ill. számát szokták feltüntetni, az oszlopokban pedig a tárgy személyét, ill. számát. Az indeterminatív formák nem utalnak tárgyra.

Határozott igeragok (VxDet)

A determinatív paradigmában megvannak mindazok az igeidők és -módok, valamint a tagadó alakok is, amelyeket fent, az alapragozásnál tárgyaltunk. Itt is háromféle toldaléktípus található: a) praesens, b) praeteritum és c) imperativus. Igaz, ezek sem egymással, sem a határozatlan toldalékokkal nincsenek teljes összhangban.

Az összesítő táblázat az erza és moksa toldalékokat mutatja be.⁷

Prs	Indet	Det Sg3	Det Pl3	Det Sg2	Det Pl2	Det Sg1	Det Pl1
Sg1 E	10-(a)n	13-sa	16-siñ	12-tan	15-tadiž	—	—
M	10-(a)n	13-sa	16-sajñə	12-tä	15-tädäž	—	—
Sg2 E	20-(a)t	23-sak	26-siŋ	—	—	21-samak	24-samiž
M	20-(a)t	23-sak	26-sajŋ	—	—	21-samak	24-samašt
Sg3 E	30-i	33-si ~ -sazo	36-siñže	32-tanzat	35-tadiž	31-samam	34-samiž
M	30-j/-i	33-si	36-siñə	32-tanza	35-tädäž	31-samañ	34-samaž
Pl1 E	40-tano	43-siñek	46-siñek	42-tadiž	45-tadiž	—	—
M	40-tamə	43-sašk	46-sašk	42-tädäž	45-tädäž	—	—
Pl2 E	50-tado	53-sink	56-sink	—	—	51-samiž	54-samiž
M	50-tadə	53-sašt	56-sašt	—	—	51-samašt	54-samašt
Pl3 E	60-iŋ	63-siž	66-siž	62-tadiž	65-tadiž	61-samiž	64-samiž
M	60-jŋ	63-saž	66-saž	62-tädäž	65-tädäž	61-samaž	64-samaž

Prt

Sg1 E	10-iñ	13-ija	16-iñ	12-iŋñ	15-idž	—	—
M	10-ñ	13-jñə	16-jñə	12-jŋñ	15-däž	—	—
Sg2 E	20-iŋ	23-ik	26-iŋ	—	—	21-imik	24-imiž
M	20-iŋ	23-jŋ	26-jŋ	—	—	21-majŋ	24-mašt
Sg3 E	30-s	33-iže	36-iñže	32-iñžit	35-idž	31-imim	34-imiž
M	30-s	33-žə	36-žəñ	32-ñžə	35-däž	31-mañ	34-maž
Pl1 E	40-iñek	43-iñek	46-iñek	42-idž	45-idž	—	—
M	40-mə	43-šk	46-šk	42-däž	45-däž	—	—
Pl2 E	50-idē	53-ink	56-ink	—	—	51-imiž	54-imiž
M	50-də	53-sŋ	56-sŋ	—	—	51-mašt	54-mašt
Pl3 E	60-sŋ	63-iž	66-iž	62-idž	65-idž	61-imiž	64-imiž
M	60-sŋ	63-ž	66-ž	62-däž	65-däž	61-maž	64-maž

Imp

Sg2 E	20-k	23-ik	26-iŋ	—	—	21-mak	24-miž
M	20-k	23-k	26-jŋ, -sŋ	—	—	21-mak	24-mašt
Pl2 E	50-do	53-ink	56-ink	—	—	51-miž	54-miž
M	50-də	53-sŋ	56-sŋ	—	—	51-mašt	54-mašt

Indet Det Sg3 Det Pl3 Det Sg2 Det Pl2 Det Sg1 Det Pl1

Irodalom: Jevszjev 1934/1963: 227–258; Bubrih 1941: 3–53; Grammatika 1962: 304–314; Grammatika 1980: 301–316; MdChr 1990: 45–50, 188–191; MdDC 1999: 67–100, 196–200, 252; EK 2000: 173–186; MK 2000: 137–147.

⁷ Az igealakok jelölésére ld. a 2. sz. lábjegyzetet!

Összesen tehát tizenkét, 3. személyű tárgyra utaló relációval lehetne számolni, a 2. és az 1. személyű tárgyra utaló oszlopokban viszont csak 8-8 relációval. A nagyfokú szinkretizmus jóvoltából az erzában azonban csak 15 különböző forma található. Ez azt jelenti, hogy pl. a 2., ill. 1. személyű tárgyra utaló paradigmákban 6-6 egybeeső forma van. A *kunda-* 'megfog' ige-tőből a *kunda-tadiž* forma egyaránt jelentheti: 1) 'ők – téged', 2) 'mi – téged', 3) 'én – titeket', 4) 'ő – titeket', 5) 'mi – titeket', 6) 'ők – titeket'. Ugyanez a helyzet az 1. személyre utaló oszlopokban, és korábban minden bizonnyal így lehetett a 3. személyre utaló oszlopokban is, így a determinatív formákat csak a modern nyelvtanírók rendezhették a fenti paradigmába. Azok a determinatív toldalékok, amelyek a -ž participium-gerundium képzőre mennek vissza, az alany többes számán kívül kezdettől fogva kifejezhették a tárgy többes számát is, külön speciális jelölők nélkül. Ténylegesen egy *pluralis generalis* (x) alakról van szó. Ennek megfelelően a paradigma a következő alakzatba rendeződhetett (vö. Keresztes 1999: 113–114):

	Indet	Det Sg3	Det Pl3	Det Sg2	Det Pl2	Det Sg1	Det Pl1
Sg 1	10	13		12		—	
Sg 2	20	23		—		21	
Sg 3	30	33		32		31	
Pl	60	x3/6		x2/5		x1/4	

A mordvin determinatív igeragozás kialakulása

A mordvin nyelv kutatásának kezdetei óta talán ez a kérdés izgatta leginkább a nem mordvin anyanyelvi kutatókat; szinte valamennyi nemzet finnugristái (pl. Almqvist, Wiedemann, Reguly, Hunfalvy, Budenz, Paasonen, Sahmatov, Bubrih, Szerebrennyikov, Koizumi, Bergsland, Alhoniemi, Pall, Abondolo, Trosterud, Hajdú, Bereczki, Rédei, Gulya, Mikola, Bátori, Honti, Csúcs stb.) foglalkoztak a determinatív igeragozás valamilyen problémájával. A mordvin anyanyelvű kutatónemzedék főként a leírást és a mondattani kérdéseket szorgalmazta.

Irodalom: MdDC 1999: 49–66.

A paradigmaépítés módjai

A mordvin determinatív paradigmára vonatkozó kutatások általában két alapelvből indultak ki: a) Az egyes determinatív alakok magukban foglalják a tárgy számát és személyét, továbbá az alany számát és személyét, és a

szakemberek ezeket az elemeket kísérelték meg elemezni. b) Eredetileg létezhetett egy teljes paradigma, amely az idők során megbomlott, s a különböző hangváltozások és analógiás kiegyenlítődések jóvoltából egybeesések, homomorf alakok álltak elő. – Magam egyik premisszáat sem tudom elfogadni.

a) Természetesen vannak olyan determinatív igealakok a mordvinban, amelyek ma már egyértelműen jelölik mind az alany személyét és számát, mind pedig a tárgy személyét és számát. A determinatív igeragozásban jelentkező igen nagymérvű szinkretizmus azonban véleményem szerint arról tanúskodik, hogy főleg a többes tárgyra utaló oszlopok és sorok a paradigma-ábrázolásban csak fikciók.

Abból indulok ki, hogy az uráli alapnyelvre biztosan az indeterminatív ragozásnak csak az egyes száma (1., 2., 3. személy) rekonstruálható. Véleményem szerint a többes számban is ugyanezek az alakok funkcionálhattak. Hogy egyes vagy többes 1., ill. 2. személyről volt-e szó, azt vagy a kontextus döntötte el, vagy esetleg a személyes névmásoknak voltak eltérő alakjai.

b) Teljes paradigma véleményem szerint a mordvin determinatív igeragozásban ma sincs, de korábbi nyelvtörténeti korokra véleményem szerint még kevésbé rekonstruálható. Például a magyar tárgyas ragozásnak is főleg a többes számú toldalékai fokozatosan alakultak ki, terjedtek el a különböző paradigm részekben (tempusokban, modusokban, sőt tőtípusoktól függően). A paradigmaépítkezés egy vagy több helyről indulhatott ki, és ezekből az „állásokból” bővült fokozatosan, végül vagy kiteljesedett, vagy pedig megrekedt a fejlődésben. Így fogom fel ezt a kérdést a mordvinban is.

A paradigmaépítés szakaszai

A finnugristák ma már általánosan elfogadják Szerebrennyikov (1956: 194) felvetését, amely szerint „...egy távoli korban, a közös finnugor alapnyelv felbomlása után a finnugor nyelvek keleti csoportjában kifejlődően volt a tárgyas ragozás. Igen valószínű, hogy először a harmadik személyben jelentkezett. A tárgyas igékhez az *s* tárgyjel járult, mely eredetét tekintve minden bizonnyal névmási töre vezethető vissza.” Az ige egyes 3. személyének névmási eredetű alakja tehát utalhatott a kontextusban az azonos személyű tárgyra is, a rag nélküli, főleg az igenévi eredetű alak csak az alany személyére.

Valószínűnek tartom, hogy az egyes 1. és 2. személy névmási eredetű ragjai az azonos személyű tárgyat is hasonlóképpen kifejezhették. Eszerint a **kunda-sV* jelenthette ’ő fog ~ ő fogja azt/öt, őt fogják (passzív jelentés)’, a **kunda-mV* ’én fogok ~ ő fog engem/engem fognak (passzív jelentés)’, **kun-*

da-tV 'te fogsz ~ ő fog téged/téged fognak (passzív jelentés)'. Ugyanígy lehetett a praeteritumban is. A tranzitív igezőnek ilyenkor szenvedő jelentése volt. Talán ezzel magyarázható, hogy szenvedő ragozás nem rekonstruálható az alapnyelvre. Papp István (1968: 187–201) a magyar tárgy-as személyragokat magyarázza nagyjából ilyenképpen. Szerinte a magyar tárgy-as személyragok az ősi egyes számú alakok újraragozásával keletkezettek.

Ismerve a mordvin nyelv deklinációs és konjugációs rendszerének nagyfokú képlékenységét, a toldalékolás sorrendjének felcserélhetőségét, joggal tehetünk kísérletet a fenti elmélet adaptálására.

a) A determinatív igeragozás kezdeteire utaló általános felfogás szellemében **a determinatív toldalékok közül a legősibbnek valóban az egyes 3. személy minősíthető**, a mordvin esetében nevezetesen a Prt33. Ez az alak hangtanilag visszavezethető egy 3. személyű névmásra (esetleg ennek tárgyragos formájára), de a mordvin esetében akár a mutató névmási (nominativusi vagy accusativusi) előzmény is elképzelhető: **-j-sV(n) ~ ?*-j-še(n)*. Tehát: **kunda-j-sV > *kunda-j-ža* '(ő) megfogott/ő meg lett fogva+öt' > '(ő) megfogta (öt)' vagy pedig: **kunda-j-še(-n) > *kunda-j-ža(-n)* '(ő) megfogott +azt' > '(ő) megfogta (azt)'. Ilyenformán kialakult egy pár: a toldalék nélküli nem utalt tárgyra (**kunda-j* 'fogott') – a személyragos a 3. személyű tárgyat is jelölte (**kunda-j-zV* 'fogta').

Amennyiben ilyen kettősség volt a praeteritumban, minden valószínűség szerint hasonló kettősség lehetett a praesensben is. Létezhetett itt egy rag nélküli puszta igező: **kunda-Ø* 'fog' és egy személyragos forma: **kunda-sV > *kunda-zV* '?fog-ja'. Az utóbbi azonban nem lett egyből determinatív alak, hanem optativusként kezdett funkcionálni.

b) A paradigmaépítkezés **másik pillérének az Imp21-es formát tartom**. Ez az egyes 1. személyű indeterminatív alak továbbragozásával keletkezhetett: **-ma-k*. Tehát: **kunda-ma-k* '(én) fogok/engem fognak + te' > 'fogj (meg) engem'. Az imperativus *-k* szuffixum komplexen értékelhető felszólító módjelnek és egyes 2. személyű ragnak is. Szerintem ez a forma is igen régi, még a Prs10-*m > -n* változás előtti, hiszen az imperativus *-k* jele az ősi *-m* változathoz járult, és nem az *n*-hez.

c) **A harmadik elem**, amelynek jelentős szerepe lehetett a determinatív paradigma kiépülésében, egy palatalizált szibilánsra visszavezethető **participium-gerundium képző (-ž-) volt**.

A determinatív igealakok elkülönülésének ebben a szakaszában tehát a következő elemekkel számolok:

	Prs Indet	Det3	Prt Indet	Det3	Imp Indet	Det1
Sg1	-m		-j-m			
Sg2	-t		-j-t		-k	-ma-k
Sg3	-Ø ~ -j	-zV (Opt!?)	-j ~ -ś	-j-żV(-n)		
Pl	-j-t	-ż	-ś-t	-ż		

Erről az alapról kezdett a paradigma fokozatosan bővülni. Létrejötték alakok az 1. és a 2. személyű tárgy kifejezésére, valamint az optativus determinatív 3. személye. Ezt követte a 3. személyű tárgyra utaló alakok keletkezése. Ebben a folyamatban szerintem az optativusnak volt szerepe. A 3. személyű tárgy jelölésére tulajdonképpen nem alakult ki egységes paradigma.

A többes 3. személyű tárgyra utaló toldalékok közül a Prt36 keletkezhetett legkorábban. Minthogy az erza és a moksza toldalékok nem egy töről fakadnak, azt gondolhatjuk, hogy ezek is külön-külön keletkeztek a két nyelvjáráscsoportban. Az erza csoportban a Prt33-*ize* – Prt36-*inze* pár a megfelelő Px3Sg (E *-*zə* – *-*nzə*) analógiájára jött létre, ahol a két rag régtől fogva használatos volt az egy és a több birtok megkülönböztetésére. Ennek alapján a determinatív Prt36-*inze* végződést ősinek is tekinthetnénk, és talán az is. Ez az elem áterjedt a jelen időbe is: Prs36-*sinze*, itt azonban nem alakult ki hasonló kettősség: Prs33-*si* – Prs36-*sinze*. Az erza Prt36-*inze* megfelelője a moksában Prt36 *-*inza* volna, ehelyett azonban -*in* ragot találunk, és ugyanígy eltér a Prs36-*sin* is. A moksza formák talán az Prt/Prs33 + *in* mutatónévmás agglutinációjával keletkeztek. A nyelvtörténeti szempontból szabályos toldalék pedig átkerült a Prt32-be!

A praeteritumban – az egyes szám 3. személy kivételével – ma sincs a tárgynak valódi jelölője, mivel ide nem hatolt be az egyes szám 3. személyű tárgyra utaló -*sa*- koaffixum vagy ennek valamilyen reflexiója. Minthogy az optativusnak a praesenshez hasonló bővülése nagyfokú alaki egybeesést okozott volna, a többi alak nem fejlődött ki az egész nyelvterületen.

A paradigma ezután lépésenként tovább bővült: először a praeteritum egyes számában, és később a többes számában is. Ez már a két nyelvjáráscsoport külön életében ment végbe. Ezt követte az imperativus, majd ismét a praesens. Az eredetileg 3. személyű tárgyra utaló -*sa*- koaffixum behatolt az 1. személyre utaló alakokba is, így a tárgyjelölés mellett prasens/futurum jel is lett. Érdekes módon a 2. személyű tárgyra utaló alakokban ugyanezt a szerepet a -*ta*- koaffixum tölti be. A paradigma így a nyelvterület minden részén kiteljesedett.

Az igen sokrétű funkció (gyakorlatilag szinkretizmus) kiküszöbölésére két lehetőség kínálkozott:

a) Az egyik – amellyel a beszélők korábban is éltek – a megfelelő indeterminatív alakoknak vagy akár az újkeletű determinatív alakoknak a használata többes szám 3. személyű határozott tárgy esetén is. Ezek a toldalékok az egyes számú paradigmában részben módosulhattak, mint már korábban tapasztaltuk. Ez történt a Prt16, 26 és 46, továbbá a Prt21 esetében.

b) A másik lehetőség új toldalékkombinációk létrehozása bizonyos funkciók ellátására. Különösen gyakran adódik ez a többes számban. Ennek következtében a 3. személyre utaló tárgy oszlopaiban is lényegében kialakult az indeterminatív ragozáshoz hasonló 2x3 személyes paradigma. Így keletkezett szabálytalanul az E Prt53,56-*ink*, valószínűleg a megfelelő birtokos személyrag hatására, mivel a Prt43,46-*inek* is a megfelelő Px-re hasonlít, bár ez azonos a megfelelő Vx-szel is. A M központi nyelvjáráscsoportjában a Prt63 alapján teljesen eltérő új alakok képződtek: Prt43,46-*šk*, Prt53,56-*št*.

Feltűnő, hogy az erza toldalékokban igen általános az *i* jelenléte. Ez nem participium képző, hanem a praeteritum jel vonódott a toldalékhoz, majd ebben a formában került a jelen idejű alakokba is. Ez kései erza külön fejlemény, hiszen a Volgán túli nyelvjárásokban és a moksában nem következett be.

A mordvin determinatív igeragozás elemzése azt mutatja, hogy a gazdag paradigma csak kevés, pontosan három igen ősi elemmel rendelkezik. Ezek a pillérek végső soron uráli eredetűek, és egyikük – az egyes szám 3. személy – talán már a finnugor alapnyelv felbomlása előtt determinálásra szolgált. A másik két fő pillér már az ősmordvinban egészében vagy legalább részben elnyerte mai funkcióját. A legrégebbi alakokra kezdett ráépülni és kiegészülni a későbbiekben a determinatív ragozás: továbbragozás, kontamináció, analógia (más igei toldalékok, ill. birtokos személyragok hatása), mutató névmási determinátorok alkalmazása, adaptáció stb. révén. A toldalékok nagyfokú hasonlósága miatt a folyamat felerősödését az ősmordvin végére (a palatalizált változatok kialakulása miatt) és az ómordvin korra (magánhangzó-harmónia meggyengülése és a nyelvjárási differenciálódás kezdetei miatt) teszem. A determinatív paradigmák – bizonyos nyelvjárási eltérésekből ítélve – az erza és a moksa nyelvjáráscsoportok külön életében teljesebben kialakultak, létrehozva a mai bonyolult, korántsem egységes és logikus rendszert, amelynek elemei csak a nyelvtani leírásokban rendeződnek olyan paradigmákká, amilyenek. A személyes névmások gyakori használata – alanyi és tárgyi funkcióban egyaránt – azt mutatja, hogy a szintetikus alakok nem jelölik egyértelműen sem az alany személyét, sem a tárgy számát.

A mordvin határozott igeragozás véleményem szerint a mordvin nyelv külön életében jött létre. Nem tartom hihetőnek, hogy a mordvinok egy teljes ragozási rendszert vagy annak strukturális előzményét keletről hozták volna.

A nyelv beszélői felhasználták a rendelkezésre álló legősbibb elemeket és azt a kognitív látásmódot, amelyet sok-sok generáción keresztül ősiektől örökölték, és amelynek révén az aktuális nyelvi struktúrába fokozatosan egyre újabb elemeket építettek be. Úgy ítélem meg, hogy mordvin determinatív igeragozás létrejöttében külső hatással nem kell számolni, tehát önálló nyelvi fejleménynek értékelhető.

Irodalom: Bubrih: 1941: 3–53; 1953: 224–253; Szerebrennyikov 1967: 179–203; Keresztes 1999: 240–241; MdDC 1999: 101–121.

4.2.1.3. Tagadó ragozás

A tagadás a mordvinban kétféleképpen történhet: a) tagadószóval és b) tagadó segédigével.

Tagadószót (E *a* / M *af*) használnak a következő igemódokban és -időkben: indicativus praesens (Prs), praeteritum 2., futurum, conditionalis praesens, conditionalis-conjunctivus és desiderativus.

Tagadó segédige (E *e-*, *il'a-*, *a-* / M *aš-* ~ *i-*, *t'a-*, *a-*) használatos a többi módban és időben a következőképpen:

segédige + Vx		
Indicat. praeteritum 1. (Prt):	<i>e-</i> / <i>i</i> ~ <i>aš-</i> + Vx (l. táblázat)	<i>ež-it' / iz-ət' ~ aš-ət' kunda(k)</i>
Imperativus (Imp):	<i>il'a-</i> / <i>t'a-</i> + Vx (l. táblázat)	<i>il'a / t'a kunda(k)</i>
Optativus:	<i>il'a-</i> + <i>-z-</i> + Prs	<i>il'a-zo / t'a-zə kunda(k)</i>
Coniunctivus:	<i>a-vol'</i> / <i>af-əl'</i> + Prt	<i>a-vol'-it' / af-əl'-ət' kunda(k)</i>

Indicativus		a) Praesens	b) Praeteritum	c) Imperativus
		E <i>a</i> / M <i>af</i>	E <i>e-</i> / M <i>i-</i> ~ <i>aš-</i>	E <i>il'a-</i> / M <i>t'a-</i>
Sg1	E	10 <i>a</i> -(a) <i>n</i>	10 <i>ežin</i>	
	M	10 <i>af</i> -(a) <i>n</i>	10 <i>ižəñ ~ ašəñ</i>	
Sg2	E	20 <i>a</i> -(a) <i>t</i>	20 <i>ežit'</i>	20 <i>il'a</i>
	M	20 <i>af</i> -(a) <i>t</i>	20 <i>ižət' ~ ašət'</i>	20 <i>tat</i>
Sg3	E	30 <i>a</i> - <i>i</i>	30 <i>eš</i>	
	M	30 <i>af</i> - <i>j/-i</i>	30 <i>iš ~ ašəš, -ž</i>	
Pl1	E	40 <i>a</i> - <i>tano, -tano</i>	40 <i>ežinək</i>	
	M	40 <i>af</i> - <i>tamə, -tamə</i>	40 <i>ižəmə ~ ašəmə</i>	
Pl2	E	50 <i>a</i> - <i>tado, -tado</i>	50 <i>ežide</i>	50 <i>il'ado</i>
	M	50 <i>af</i> - <i>tadə, -tadə</i>	50 <i>ižədə ~ ašəd'</i>	50 <i>tadə</i>
Pl3	E	60 <i>a</i> - <i>it'</i>	60 <i>ešt'</i>	
	M	60 <i>af</i> - <i>jt'</i>	60 <i>išt' ~ ašəšt'</i>	
		Indet	Indet	Indet

A tagadósók E *a* (nyj. *at*) / M *af* valószínűleg az ősi tagadó segédige-tőnek (**e-*) igenévi származékai. Ezekben az alakokban az *a* terjedt el (vö. még gerundium *apak* ~ fi *epä*, coniunctivus *avol'* < **e-ul'a* 'nem + létige').

A tagadó segédigéhez járulnak tehát a mód- és időjelek. A főige pusztá magánhangzós tövével szerepel, pl. *ežiň kunda*, *ežiň makso*. (Nyelvjárásilag a főige imperativus egyes szám 2. személye is állhat *-k*, ill. *-t*, *-t'* toldalékokkal, pl. *il'a kundak*, *il'a makst*, *il'a n'ilt'*.) A többszótagú, képzős igék mássalhangzós tövvel is szerepelhetnek a tagadó segédige mellett, pl. *ežiň čarkod'*.

A coniunctivusban a segédigéhez a létige 2. praeterituma kapcsolódik: E *a-vol'* / M *af-əl'* + Prt.

A tagadó segédige gyakorlatilag az egész finn-permi ágba használatos: fi *en*, *et*, *ei anna* 'nem adok, adsz, ad' (praesens ragozás). A déli észten és a déli lappban a tagadó segédigének – a mordvinhoz hasonlóan – van múlt ide-jű paradigmája is. A felszólító mód megfelelői: fi *älä*, (nyj.) *elä anna* 'ne adj'. Ennek nyomai a vogulban is megvannak. Az észti irodalmi nyelvben a Sg3 alak (*ei*) tagadósóként terjedt el az egész paradigmában.

Irodalom: Jevszejev 1934/1963: 261–267, 314–316; Grammatika 1962: 293–298; Szerebrennyikov 1967: 203–206; Grammatika 1980: 316–320; MdChr 1990: 186–187; MdDC 1999: 197, 199; EK 2000: 187–190; MK 2000: 147–149; Hamari 2007: 95–123.

A tagadó segédige determinatív alakjai

Mindazokban az igeidőkben és módokban, amelyekben tagadó segédige (*e-* / *i-* ~ *aš-*; *il'a-* / *ta-*; *avol'* / *afəl'*) használatos, ez megkaphatja a determinatív ragokat, pl. Prt13 *ežiŋa* / *ižiňə* ~ *ašiňə* 'én öt nem', Prt 36 *ežiňze* / *ižəžəň* ~ *ašəžəň* 'ő őket nem', Imp21 *il'amak* / *ta-mak* 'te engem ne!' stb. (Teljes paradigmákat l. MdDC 1999: 197, 199.)

Irodalom: Jevszejev 1934/1963: 318–320; MdChr 1990: 50, 192–193; MdDC 1999: 197, 199; EK 2000: 191–201.

4.2.1.4. A névszók predikatív ragozása

A főnevek állítmányi szerepben igei személyragokat és időjeleket is kaphatnak: E *mon lomaň-an* 'ember vagyok', *mon lomaň-il'ín* 'ember voltam'; *ton éoram-at* 'a fiam vagy', *mon éorat-an* 'a fiad vagyok', *ton éoram-ol'et* 'a fiam voltál', *tin éorank-ol'hek* 'mi a fiaitok voltunk', *tése-jat* 'itt vagy', *kudoso-jan* 'otthon vagyok'; M *ton jalgaž-at* 'te a társam vagy', *ton jalgaž-*

ə́l'ət' 'te a társam voltál', *tásə-l'ət'* 'itt voltál', *kudsənzə-l'ədə* 'az otthonában/házában voltatok' stb.

Irodalom: Jevszjev 1934/1963: 115–125; MdChr 1990: 60–61;
EK 2000: 109–110; MK 2000: 91.

A predikatív ragozás eredete. A 2. praeteritum véleményem szerint mindenképpen újabb fejleménynek látszik, hiszen a szuffixum az ősmordvinban a létigéből enklitizálódott időjellé: E *odolín* < **od ulín* 'fiatal voltam', E *lomañelín*, M *lomañəl'ən* < **lomañulín*. Ez a szerkezet megtalálható az igeragozásban: *sodilín* 'kötöttem, kötni szoktam' < **sodi ulín* 'kötő voltam', sőt a tagadó segédige paradigmájában is: E *av-olín*, M *af-əl'ən* stb. A jelen és a 2. múlt idejű igealakok oppozíciója az igei paradigmából is átterjedhetett a névszókra: *sod-ilín* 'kötöttem' : *sod-an* 'kötök' > *od-olín* 'fiatal voltam' : *od-an* 'fiatal vagyok'.

Ezt a hipotézisemet támasztja alá az a tény, hogy az ún. 1. praeteritum hiányzik a névszók predikatív ragozásában: **od-i-ń*, **od-i-t'*, **od-ś* stb. Ennek a meglelte véleményem szerint egyértelműen igazolná ezen paradigmák ősiségét, hiányuk azonban inkább arra utal, hogy a jelenlegi predikatív formák újabb alakulatok és nem megőrzött régiségek.

Az igeragozás két tempusának összefüggéseit az alábbi táblázat szemlélteti (E/M *sodams* 'ismer', *od* 'fiatal'):

	E Prt2	E Prs	M Prt2	M Prs
Sg 1	<i>sod-ilín</i>	<i>soda-n</i>	<i>soda-l'ən</i>	<i>sod-an</i>
Sg 2	<i>sod-ilít'</i>	<i>soda-t</i>	<i>soda-l'ət'</i>	<i>sod-at</i>
Sg 3	<i>sod-il'</i>	<i>sod-i</i>	<i>soda-l'</i>	<i>soda-j</i>

Majd analógiásan a praesensragok átkerültek a névszókra is:

	E Prt2	E Prs	M Prt2	M Prs
Sg 1	<i>od-olín</i>	<i>od-an</i>	<i>od-əl'ən</i>	<i>od-an</i>
Sg 2	<i>od-olít'</i>	<i>od-at</i>	<i>od-əl'ət'</i>	<i>od-at</i>
Sg 3	<i>od-ol'</i>	<i>od</i>	<i>od-əl'</i>	<i>od</i>

A praesens egyes szám 1. és 2. személyben használatos igeragok új voltára utal továbbá az a tény, hogy e ragok következetesen előhangzót tartalmaznak (-*an*, -*at*), az erzában az *a*-töví névszókhoz hiátustöltő *j*-vel kapcsolódnak: E *ava-jan* 'anya vagyok'. Ezáltal kiküszöbölődik a homonimia, amely a

birtokos személyragos formákkal jönne létre: E *ava-n* 'anyám', *ava-t* 'anyád', de *ava-jan* 'anya vagyok', *ava-jat* 'anya vagy' stb. A moksában erre a különbségtételre nincs szükség, hiszen a birtokos személyragozás forradalmi változása miatt nem áll fent a homonímia veszélye: M *ava-n* 'anya vagyok', *ava-t* 'anya vagy', ezzel szemben: *ava-žā* 'anyám', *ava-čā* 'anyád' stb.

A pluralis jellel ellátott névszó, amely minden bizonnyal minden személyben használható volt (*miñ/tiñ/siñ odt* 'mi/ti/ők fiatalok'), állítmányi szerepben többes szám 3. személyé vált (E *siñ odt* / M *siñ odt*), a többes 1. és a 2. személy pedig az igeragozásból vette kölcsön a személyragokat: **kunda-mək*, **kunda-dək* x *od-t* > **od-ta-mək*, **od-ta-dək* stb. Ezek az új, *t*-t tartalmazó ragok, amelyek eleinte csak a névszók paradigmájában léteztek, később a kölcsönhatás következtében visszahatoltak az igeragozás többes paradigmájába: **kunda-tamək*, **kundatadək* > mai *kundatano* / *kundatamə*, *kundatado* / *kundatadə* (< *kundams* 'megfog'). A *t*-vel bővült személyragok természetesen csak a praesensben vannak meg, a praeteritumban hiányzanak!

Az igeragozás többes számát az alábbi táblázat rekonstruálja. A változássor végeredményeképpen az új praesensragok visszakerültek az igei paradigmába:

	Prs	Prs	Prs	Prs
Pl 1	<i>*kunda-mok x</i>	<i>*od-t</i> >	<i>*od-ta-mok</i> >	<i>*kunda-tamok</i>
Pl 2	<i>*kunda-dok x</i>	<i>*od-t</i> >	<i>*od-ta-dok</i> >	<i>*kunda-tadok</i>
Pl 3	<i>*kunda-jt'</i>	<i>*od-t</i>	<i>*od-t</i>	<i>*kunda-jt'</i>

	E	E	M	M
Pl 1	<i>kundatamo</i>	<i>odtamo</i>	<i>kundatamə</i>	<i>odtamə</i>
Pl 2	<i>kundatado</i>	<i>odtado</i>	<i>kundatadə</i>	<i>odtadə</i>
Pl 3	<i>kundit'</i>	<i>odt</i>	<i>kundajt'</i>	<i>odt</i>

A főnevekhez hasonlóan tehát a melléknevek is elláthatók igei személyragokkal és időjelekkel: *od-an* 'fiatal vagyok', *od-ilīñ* 'fiatal voltam' stb.

Érdekességgként említsem, hogy egyes névmások is – a fő- és melléknevek mintájára – elláthatók igeragokkal: E *istam-at* 'ilyen vagy', *istamo-līt* 'ilyen voltál'.

A fenti érvek talán meggyőzőnek bizonyulnak, hogy e jelenség eredetének kutatásakor nem kell feltétlenül megőrzött régiséget keresnünk, hiszen e ragozástípus a mordvin nyelv külön életében, nevezetesen már az ősmordvinban kialakulhatott analógiák révén.

Irodalom: Bubrih 1953: 119–120, 260; Szerebrennyikov 1967: 139, 160–163; Keresztes 2003: 234–242.

4.2.2. Laza szerkesztésmód, felcserélhető toldalékok

Az irodalmi nyelvekben a conditionalist és a conditionalis-coniunctivust a főige megkövesedett formája (Prt10: E *kund-iñ* / M *kunda-ń*) + módjel (E *-ďéra-* / M *-ďára-*) + (időjel +) személyrag kombinációja alkotja. Általánosan elfogadott az a nézet, hogy a módjel önálló szóból degradálódott és agglutinálódott. A **ľéráms*-ige alapjelentése 'akar, szándékszik, szeretne' lehetett.

Az **erza** nyelvjárásokban ezektől eltérő szerkezetek is vannak: pl. E (nyj.) CondPrs *šíman-ďéráj*, *šímat-ďéráj*, *šími-ďéráj* 'ha iszom/iszol/iszik' ~ Prt *šimiñ-ďéráj*, *šimit-ďéráj*, *šími-ďéráj* 'ha ittam/ittál/ivott', Coni *šimivľeň-ďéráj* 'ha innék/ittam volna'. Ezekben az alakokban a főige ragozódik indicativus Prs-ben (és Prt-ban), továbbá coniunctivusban, és ehhez járul a személytelen partikulává kövült *-ďéráj*, ill. az ebből még tovább rövidült alakok. A két Prs konstrukció párhuzamosan, egymás mellett élt az erza nyelvjárásokban, ugyanígy vannak párhuzamos alakok a tárgyas ragozás Prs-ében is: E *ramasa-ďéráj* ~ *ramiñ-ďérása* 'ha megveszem azt', a Prt-ban azonban Jevszevjev kizárólagosan csak a partikulás alakot regisztrálja, és nem tesz említést a mai irodalmi alakok előzményéről: *šimiñ-ďeriñ/-ďerit/-ďereś!* – Ez a kétféle szerkezet fényt vet ennek az igemódnak a keletkezésére. Koljagyonkov a conditionalis kialakulását ige párokból magyarázza, úgy hogy a jelen vagy múlt idejű formákhoz ismétlésként, utólagos korrekcióként tették a **ľéráms* megfelelő alakját: CondPrs **kundan-ďéran* 'fogok-szeretnék', **kundat-ďérat*, **kundaj-ďéráj*, Prt *kundiñ-ďeriñ*, Coni **kundavľiň-ďeravľiň* stb. Ezt a magyarázatot fogadják el az oroszországi mordvin-kutatók is. Minthogy a páros ige használata egyébként a Volga-Káma-vidék sajátossága, így volgai finnugor és török nyelvek kölcsönhatása is valószínűsíthető!

A **moksa** nyelvjárásokban a *-ďára-* módjelnéppé jelentkezik, partikula formájában nem: M CondPrs *sokaňďáran*, Prt *sokaňďărăň*, Coni *sokaňďărăľěň* 'ha szántok/szántottam/szántanék/szántottam volna'.

Itt különösen érdekes tagadó formák találhatók. A Prs és Prt szabályosan képződik *af* tagadószóval: CondPrs *af sokaňďáran* 'ha nem szántok', Prt *af sokaňďărăň* 'ha nem szántottam', bár az utóbbi paradigmában vannak párhuzamos formák is már a Prt-ra jellemző tagadó segédigével: CondPrt *ašěň / ižěň sokaňďără*. Paasonen kresztomátiájában találtam olyan alakokat, amelyekben a tagadószó (*af*) az ige és a módjel között foglal helyet: CondPrs *pala-ftáran*, Prt *pala-ftărăň*, Coni *pala-ftărăľěň* 'ha nem csókolok/csókoltam/csókolnék/csókoltam volna' stb. Amikor érdeklődtem ez iránt az alak iránt, több moksa-mordvin kollégám azt mondta, hogy ilyenek már nincse-

nek. A szakirodalomban azonban határozottan állítják, hogy egyes délkeleti M nyelvjárásokban bizony találhatók ilyen alakok: M (nyj.) CondPrs *sokaftärän, sokaftärat, sokaftäräj* 'ha szántok/szántasz/szánt', Prt *sokaftärän, sokaftärät, sokaftäräs* 'ha szántottam/szántottál/szántott', Coni *sokaftärälän, sokaftärälät, sokaftäräl'* 'ha szántanék/szántanál/szántana', sőt léteznek még bonyolultabb coniunctivusi és determinatív alakok is, pl. M (nyj.) Prs21 *af kundañdärasamak* 'ha te nem fogsz meg engem', Prt21 *ašəmajt/izəmajt kundañdära* 'ha te nem fogtál meg engem', Coni21 *afələmajt kundañdära ~ af kundañdärələmajt* 'ha te nem fognál/fogtál volna meg engem' stb. Az in-szari és narovcsati nyelvjárásban ugyanilyen vaglyagos szerkesztésmóddal találkozhatunk: M (nyj.) CondPrs21 *kundaftärasamak* 'ha te nem fogsz meg engem', Prt21 *kundaftärəmajt* 'ha te nem fogtál meg engem' stb.

A mordvin igeragozásban vannak más meghökkentő morfémakombinációk is. A determinatív igei személyragok névmásokon is megjelenhetnek: pl. M (nyj.) *məsajt' šavftakšə moñ šorañäžən* 'miért veszejtetted el az én fiacskámat?'. Ebben a példában, amely egyáltalán nem gyakori, a determinatív igerag (praeteritum egyes szám 2. személy, 3. személyű tárgy) a kérdő névmásra került (*məs-ajt'*), a főige pedig tőalakjában szerepel. Ez a szerkesztésmód igen elterjedt a tagadó segédige ragozásában az egész finn-permi ágba!

4.2.3. Összefoglalás: a mordvin nyelv toldalékolásának sajátosságai

A mordvin nyelvjárásokban igen sajátos típusai találhatók a toldalékok kapcsolódásának. Tipikus az igealakok továbbragozása, bizonyos toldalékok sorrendjének felcserélhetősége mind szinkron, mind diakron síkon, továbbá a névszók széleskörű predikatív ragozása. A mordvin igeragozás agglutinálódásának különböző szakaszai kikövetkeztethetők a nyelvjárási megfelelésekből. A mordvin igeragozás tehát fontos tanulságokkal szolgál az agglutináció fázisainak és állandó mozgásának megfigyeléséhez.

Irodalom: Paasonen 1909: 012; Jevszevjev 1934/1963: 213–214, 241, 348; Koljagyonkov 1948: 25–27; Bubrih 1953: 99–100; Nagykin 1968: 120; Szerebrennyikov 1967: 168; Feoktyiszto 1978: 112; Bereczki 1983: 218; Keresztes 1998–1999: 100; R. Bartens 1999: 122–144; Keresztes 2001: 93–97; Hamari 2007: 122–123.

4.3. Az igenevek

A mordvin nyelv igen gazdag igenevekben. Az elsődlegesen főnévi használatú infinitivusnak nincs teljes ragozása, mindössze néhány esetragos alakja használatos. Az elsődlegesen melléknévi jelentésű participiumok jelzőként természetesen ragozhatatlanok. Ragozni csak akkor lehet őket, ha alkalmilag főnevesülnek. A gerundium megkövesedett határozóragos alak. Az igenevek rendszere a következő:

Infinitivusok

1. Nominativus	E	- <i>mo</i> , - <i>me</i>
	M	- <i>mə</i>
2. Illativus	E	- <i>ms</i>
	M	- <i>ms</i>
3. Ablativus	E	- <i>modo</i> , - <i>mede</i>
	M	- <i>mdə</i>

Gerundiumok

1. Gerundium	E	- <i>msto</i> , - <i>mste</i>
	M	- <i>mstə</i>
2. Gerundium	E	- <i>ž</i>
	M	- <i>ž</i> , (- <i>f</i>)
3. Gerundium	E	- <i>do</i>
	M	- <i>də</i>

Participiumok

1. Part prs act	E	- <i>i(ća)</i>
	M	- <i>j</i> , - <i>i</i>
2. Part perf act/pass	E	- <i>ž</i>
	M	- <i>f</i>
3. Part prs pass	E	- <i>viks</i>
	M	- <i>viks</i>
4. Part prs pass	E	- <i>ma</i>
	M	- <i>ma</i>
5. Part perf pass	E	- <i>ń</i>
	M	- <i>ń</i>
6. Agens part	E	- <i>vt</i> , - <i>vt'</i>
	M	–

Főnévi igenevek. Az infinitivus képzőjének az erzában két, a magánhangzó-harmónia szerinti alternánása van. Ennek a ragos formái (Abl, Ill, Elat) különbözőféle határozói viszonyok kifejezésére szolgálnak. Az északi erza nyelvjárásokban az infinitivusnak van még translativusa is: -*mks*, -*moks*, -*meks*. Az infinitivushoz birtokos személyragok is kapcsolhatók (ld. alább). Tagadáskor az *avol'* 'nem' tagadószót használják.

Az -*m* ősi deverbális nomen képző (< **-mA* ~ *m álom*, vg *üləm*; *fi elämä*, *kuolema*, *md erämo*, *kulomo*), sok rokon nyelvben participiumként is használatos, vö. *fi* (3. Inf) *syömässä*, *syömään*, *syömästä*, (agens participium) *suutarin tekemät kengät* 'cipész készítette lábbeli'.

Melléknévi igenevek. A participiumképzők nagy része egyalakú, mindössze az agens participium kétalakú. Az 1. folyamatos melléknévi igenév előzménye (E *i*, M *i*, *j*) egy ősi névszóképző (**-jA* ~ *fi opettaja*, *keittäjä*). A

participiumok névszói állítmányi szerepből igésültek. Ilyenek több rokon nyelvben megtalálhatók, pl. fi *tekee* < *tekevi* < **tekevä*, *tekevät*, m *tapasztalt*, *tapasztaltak*. A *-j-ből a vogulban is Sg3 személyű igealak lett, míg a finnben főnevesült: *opettaja*, *keittäjä*. Minthogy ez a participium egyben a jelen idő egyes szám 3. személye is, participiumként az irodalmi nyelvben inkább az *-iä* hosszabb forma használatos. Az affrikáta talán kicsinyítő képző volt.

Az etimológiailag összetartozó képzőknek a két fő nyelvjáráscsoportban különböző funkciója lehet: E *-vt* agens participium / M *-f* befejezett melléknévi igenév. A *t* összefügg a finn *-nUt* (*-nee-*) igenév utótagjával, az *n* pedig ugyanennek az előtagjával. A *-t*-t tartalmazó főnévi igenevek (infinitivusok) egyébként széles körben megtalálhatók a balti finnben és a lappban is.

A szenvedő értelmű *-viks* mellett ritkábban *-iks* is előfordul, amely viszont cselekvő funkciójú. A ragvégi *-ks* translativusrag. A *v* elemű participiumok **p*-re, esetleg **v*-re mennek vissza, vö. fi *syöpä*, *tekevä*.

A *-ma* participium az infinitivusból alakult szekrécióval. A széles körben használatos *-z* participium-gerundium (amely alapul szolgált a determinatív ragok zöméhez) eredetére jobb megoldás nem mutatkozik, mint hogy talán összefügg az *s* múlt idő jellel. Szibiláns szórványosan előfordul igenévként más finn-permi nyelvekben is.

Határozói igenevek. Kifejezetten gerundiumképző csak egy van a mordvinban, ez sem túlságosan produktív (E *-do*, M *-dä*). A másik határozói igenév valójában gerundiumként is használatos infinitivus, ill. participium. A moksában használatos még egy gerundium: *-mək*, amelynek végén lativus ragmaradvány található, sőt megkövesedett prolativusi alakok is előfordulnak (*-mga*). Ezek a ritka toldalékok is a fenti (*-mV*) deverbális nomen képzőre épülnek, de ma már improduktívak.

Az 1. gerundiumnak nincs tagadó alakja. Az erzában a 2. gerundium előtt *avol'* tagadószó van, a 3. előtt *a*, *apak* használatos. Az *apak* mellett az erzában a főige vagy tőalakban, vagy az imperativusi tövével szerepel (*a kundaž* ~ *apak kunda/kundak*).

Irodalom: Jevszevjev 1934/1963: 285–289, 290–294; Bubrih 1953: 153–163; Grammatika 1962: 320–326; Szerebrennyikov 1967: 209–216; R. Bartens 1979; 1999: 144–157; Grammatika 1980: 344–362; MdChr 1990: 67–69, 194; EK 2000: 216–227; MK 2000: 172–181; Hamari 2007: 119–121.

5. Mondattan: a szintagmák és a szintaxis

5.1. A szintagma szintje

A mordvin szintagmában a rectum megelőzi a regenst, tehát a bővítmény az alaptagot. Más szóval a meghatározó a meghatározott előtt foglal helyet. Ilyen módon előzi meg a jelző a jelzett szót, a tárgy az igét és a határozó a meghatározottat. A mordvinban is van a) névszói és b) igei alaptagú szintagma.

5.1.1. A névszói szintagma

Az állítmányi névszó (egyeztetés)

Predikatív szerkezet. A predikatív szintagma speciális fajtája az, amikor mind az alany, mind az állítmány névszó. A két névszó kapcsolata jelöletlen lehet (nincs kopula), így egy ilyen szintagma mondat értékű: E *moń nurdom pek pši* 'az én szánom nagyon meleg'. Az állítmányi névszó számban egyezik az alannal: E *ńet' kudońne pokšt* 'ezek a házak nagyok'.

Adnominális kapcsolatok

Jelzős szerkezet. Jelzői szerepben bármely névszó, továbbá melléknévi igenév is állhat. A **minőség- és a számjelző** jelöletlen. A jelzős szerkezetben általában csak a főnévi alaptagot ragozzák: *čovińe vajgelńese / šuvańńńń vajgelńasa* 'vékony hangon' (Iness), *ńembe vetńe / ľambě vetńa* 'meleg vizet' (Acc-Abl). – A minőségjelző általában ragozatlan, a határozatlan ragozás többes nominativusában azonban találhatók egyeztetett szerkezetek is: E *końdat ponavnet' ľevkskeń čačšt'* 'milyen szőrös kölykeim születtek', E *lovoń końdat pelń'* 'hóhoz hasonló felhők'.

A számjelző után a főnév többes számban áll (logikai egyeztetés): *kolmo teńterńt' / kolma stńńt'* 'három lány' (Pl), E *lamo inžt'* 'sok vendég' (Pl).

A **birtokos jelző** csak szóösszetételekben jelöletlen (*kud-ugol / kud-užā* 'ház sarka'), egyébként genitivusban áll: *rivežetń' kudozo / kelažt kudac* 'a róka háza', *moń kudom / moń kudāžā* 'az én házam', *tińk kudonk / tiń kudāńtā* 'a ti házatok' stb. A 3. személyben különösen élő személy esetén (pl. rokonságnevekben) használatos a birtokos személyragos forma: E *avań kudozo* 'édesanyám háza'. A birtokos jelzős szerkezetben birtokos személyrag helyett a főnév határozott ragozású alakja is állhat: *teńāńzo kudozo ~ kudoś /*

al'anc kudoc ~ kuds 'az apja háza', *ejdeñ avar'demas* 'a gyermek(em) sírása', *son čarkodiže čoranzo jožoñt* 'ő megértette fia érzését'.

A birtokos jelző és a birtokszó között kongruencia figyelhető meg. Határozott birtokos jelző esetén a birtokon rendszerint a megfelelő birtokos személyrag található: *kudonok prázo / kudəñkəñ prác* 'a házunk teteje', *kudonok prást / kudəñkəñ prásnə* 'házaink tetői'.

A birtok–birtokos kapcsolata kifejezhet rész-egész viszonyt (md *kudo-prá / kud-prä* 'háztető', *a ház teteje ~ a háznak a teteje*, fi *talon katto*), rokonsági kapcsolatokat (*tejt'ereñt' avazo / štír't' avac* 'a lány anyja', *avañt' tejt'ereze / tädäit' štír'ac* 'az anya lánya') és tényleges birtoklást is (*azoroñ alašanzo / azə-rənc alašanc* 'az úr lovai', m *a fiú pénze*, fi *pojan rahat*). E viszony tehát – főleg élettelen tárgy esetén – kifejezhető jelöletlen szóösszetétellel (*kud-ugol / kud-užə* 'házsarok', m *asztalfiök*, fi *pöytälaatikko*), de – főként élő személy esetén – párhuzamosan genitivus rag + birtokos személyrag kapcsolatával is (*tejt'ereñ tétazo / štír'əñ al'ac*, m *a lány apja ~ a lánynak az apja*, *a lány pénze ~ a lánynak a pénze*, fi *tytön isä, tytön rahat*). A mordvin birtokos személyrag használata hasonlít a magyaréhoz (így van ez a vogulban is), de eltér a finnségi és lapp csoportétól. A harmadik személyű személyragok használata analógia révén terjedt át a személyes névmásos szerkezetekről: E *moñ kudom / moñ kudəžə* 'az én házam', *toñ kudot / toñ kudə* 'a te házad', *sonze kudozo / soñ kudəc > avañt' kudozo / tädäit' kudəc* 'az ő háza' > 'az anya háza'.

A **habeo-szerkezet** hasonlít a birtokos jelzős szintagmához. A birtoklást a mordvinban – más finnugor nyelvekhez hasonlóan – nem *habeo*-igével, hanem a létigével (*ulí, ulít'*), ill. tagadáskor tagadószóval (*araś, araśt'* 'nincs, nincsenek') fejezik ki. Eszerint a birtokos genitivusban van, a birtokszón pedig a megfelelő számú és személyű birtokos személyragot találjuk: *moñ ulí kudom / moñ ulí kudəžə* 'nekem van házam', *moñ ulí mel'em* 'nekem van kedvem', *toñ ulí mel'et* 'neked van kedved', *sonze ulí mel'éze* 'neki van kedve', *moñ araś jarmakom* 'nekem nincs pénzem' stb. E szerkezetekben a magyarhoz hasonló személyraghasználat ugyancsak a birtokos szerkezetek analógiájára keletkezett.

Nyelvtani szófajváltás

A jelzős szerkezet alaptagja elhagyható, ilyenkor a főnévi esetragokat a melléknévi jelző vagy participium kapja meg: E *žalít' sir'e atath'eñ, vijste-valsto lišežt'neñ* [-śñ-], *žalít' verej kasikstneñ* [-sn-], *vijñes-valnes soviktneñ!* 'szánd meg az öregembereket, akiket erejük-szavuk elhagyott [erőtől-szótól elhagyottaknak], szánd a felnővekvőket, akik erőre-szóra kapnak [erőre-szó-

ra kapókat]!’ (folklór), *M koda miŋgä nolasask téjhək šumufñəndi* ’miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek [vétkezetteknek]’.

Hasonló funkciója van a másodlagos ragozásnak is: *E koda miŋgak nol’-neŋano miŋek ikeŋé čumosotñeñeñ* ’miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek [vétekben levőknek]’. Ilyenkor a létige elmarad, és a determinatív ragozás veszi át a funkcióját.

A szófajváltás ellenkező irányban is működik, főnév használható melléknévként; az anyagnevekhez, valamint kollektív értelmű főnevekhez azonban egy -*n* melléknévképző járul: *keveñ kudo / kevəñ kud* ’kőház [kőből való ház]’; *skaloñ stada* ’tehéncsorda [tehenekből álló csorda]’; *E erzañ kel’ / M mokšəñ kül’* ’erza/moksa nyelv’.

Egyéb adnominális szerkezetek. Mértéket, mennyiséget kifejező partikulák főnévi alaptaghoz kapcsolódhatnak: *pek lamo* ’nagyon sok’. E tekintetben a legfontosabb a melléznevek fokozása. A középfok a *šedé* (a *še* mutató névmás ablativusa) partikulával képezhető: *šedé nuŋkiñe / šada nuŋkähü* ’rövidebb [attól rövid]’, a felsőfokban pedig egyéb partikulák használatosak: *šex, šexŋe nuŋkiñe / in, šembəda nuŋkähü* ’a legrövidebb [földről, mindennél rövid]’; *vadrádojak vadr’a* ’a legszebb [a szebbnél is szép]’ / *ravžəda ravžə* ’a legsötétetebb [sötétből sötét]’.

Irodalom: Hajdú 1966: 81; Grammatika 1980: 182–198; EK 2000: 89–102; MK 2000: 58–64; Zaicz 2001: 119–124.

5.1.2. Az igei szintagma

Modalitás. A beszélő cselekvéshez való viszonyulásának realitását az indicativus és az imperativus fejezi ki. Az indicativus a cselekvést valóságos tényként jelzi a jelenben, múltban vagy jövőben: *pidi* ’főz(ni fog)’, *pidés* ’főzött’, *pidil’* ’főzni szokott, éppen főzött’, *kaŋmi pídeme* ’főzni fog’. Az imperativus pedig egy másik személynek szóló felszólítást, kérést, parancsot fejez ki: *pidek* ’főzz!’, *kundamak* ’fogj meg engem!’.

A cselekvés irreális voltát, feltételét, lehetőségét, óhajhoz, kívánsághoz kötését fejezi ki a többi mód. Az optativus átmenetet képez a modalitás reális, ill. irreális volta között: egyfelől felszólítást fejez ki a cselekvésre, így az imperativust egészíti ki, másfelől enyhébb változata a parancsnak, s megengedő, óhajtó jelentésárnyalata van: *pideze* ’hadd főzzön!’.

A coniunctivus feltételezett, lehetséges cselekvést fejez ki jelenben vagy múltban: *pidēvel’* ’főzne, főzhetne, főzött volna, főzhetett volna’. A conditio-nalis azt jelzi, hogy feltétellel valósul, valósult, ill. valósulhatott volna meg a cselekvés: *pidīndérāj* ’ha főz(ne)’, *pidīndérés* ’ha főzött (volna)’. A conditio-nalis-coniunctivus olyan cselekvésre utal, amely nem valósulhatott meg, minthogy a szükséges feltételek hiányoztak: *pidīndéravol’* ’hogya főzne/fő-zött volna’. A desiderativus óhajtott, de megvalósulatlan cselekvést fejez ki: *pidiksel’* ’főzni akart/szeretett volna’.

A moksza módalakok nagyjából az erzával azonos funkcióval rendelkez-nek. A determinatív igealakok modalitása az indeterminatívakéval azonos.

A számos, meglehetősen különleges szintetikus modus mellett a mordvi-nok az oroszból is átvettek partikulákat: *možot* ’lehet, -hat, -het’, *bu* / *bə*, *ba* ’-na, -ne’, *buti* ’ha’ stb. Ez azt jelenti, hogy a két nyelv módhasználatára nincs teljes szinkronban egymással.

Irodalom: Jevszejev 1934/1963: 190–207; Grammatika 1962: 258–284; Grammatika 1980: 288–301; MdChr 1990: 76; EK 2000: 158–173; MK 2000: 127–137.

Tagadás és tiltás. A tagadást és a tiltást a mordvinban tagadószóval, ill. tagadó segédigével fejezik ki. Mondatértékű tagadásra az erzában az *avol’*, a moksában az *afəl’* tagadószó szolgál, valaminek a létezését pedig az E *aras’, arast’* / M *aš, ajašt’* ’nincs, nincsenek’ partikulával tagadják.

A tagadószó (E *a*, nyj. *at*, M *af*) igei állítmány tagadására csak bizonyos módokban és időkben használható, pl. *jalgo a pačkodan* / *jalgə af pačkadān* ’gyalog nem érek (oda)’. Leginkább névszói mondatrész tagadására használ-ják: *a pokš* / *af oču* ’nem nagy’. Igenevek előtt is állhat: *a kortiica* ’néma [nem beszélő]’, *asatiks* / *afsatiks* ’elégtelen’.

Az E *avol’*, M *afəl’* is használatos tagadószóként. Az erzában állhat névszó mellett: *son avol’ siře* ’ő nem öreg’, ragozott alakjai pedig igei állítmány taga-dására szolgálnak: *buti avolín kekše* / *kəda afəlān kəšə* ’ha nem bújnék el’, *son avol’ sova bu kudos* ’ő nem jönne be a házba’.

A tagadó segédige töve az erzában *e-*, a moksában *aš-* ~ *i-*, a tiltó segéd-igéé az erzában *ilā-*, a moksában *tā-* (vö. feljebb). A tagadó segédige ragozott formái az igei állítmány tagadására használatosak: E *mon eziñ soda* / *ižəñ ~ ašəñ soda* ’nem tudtam’, *ilā pelē moñdēñ* / *tā pelə ezdan* ’ne félj tőlem!’. A tiltó segédigealakok nemcsak az imperativusban, hanem az optativusban is használatosak.

A participium, ill. gerundium tagadó alakja az *apak* partikulával is képezhető: *son apak strojak strojati* 'az, anélkül hogy építenék [nem építve] is, épül', *M apak učšak* 'váratlanul, nem várva'.

A mordvin ismeri a kettős tagadást is, pl. *mon a jovtan kodamojak beřań val* 'egyetlen rossz szót sem szólok'.

Irodalom: Jevszevjev 1934/1963: 259–261; MdChr 1990: 76–77;
Hamari 2007: 95–123.

5.1.3. A határozós (adverbiális) szerkezet

Határozói viszony kifejezhető határozószóval, ragos és névutós névszóval, továbbá igenevekkel: *sak mońeń vandi inžeks / sak vandi pälən inžiks* 'gyere el hozzám holnap vendégségbe!'.

A névszói esetragok helyviszonyon kívül kifejezhetnek egyéb, elvontabb határozói viszonyokat is. Az indeterminatív és a determinatív ragozású névszóalakok mondattani szerepe általában megegyezik. Ritkábban a nominativus és a genitivus-accusativus is kifejezhet határozói viszonyt, bár fő funkciójuk nem ez. A következőkben bemutatjuk az esetragok fő funkcióit.

Nominativus. Funkciója főként alany: *ki čřese kev udalo aštř čejer / kiř tārvasə kevtřtalə ozandə aščř šejərňä* 'az út szélén egy kő mögött lakik egy kiséger'; de lehet határozatlan tárgy is: *urne tēlēneń pangt anokstaš / urňä täländř anəklas pangt* 'a kismókus télire gombá(ka)t tett el'. Alanyi és tárgyi szerepkörén kívül kifejezhet néha időt is: *E tundoń čřne jakšterne, tēle čřne ožřne* 'tavaszi napon pirosas, téli napon sárgás', *M ombəćə šřňä* 'másnap, a következő napon'. A ragtalanság az alapszó jelentésével magyarázható.

Genitivus-accusativus. Lehet birtokos jelző (l. fent) és tárgy: *E nej pakšasto varmaš kandi třkšeń* 'most a mezőről szénát hord a szél', *M son kuzř prāstə řäjš urňä* 'ő egy fenyő tetején meglátott egy kismókust'. Ezen kívül állhat néha időhatározó is ebben az esetben: *tē škańř / řä pińgtř* 'ebben az időben', *M řä kizřř* 'ebben az évben, az idén'.

Dativus-allativus. Elsődlegesen hova? kérdésre felelő helyhatározó: *vani vedēneń / vani vedřř* 'belenéz a vízbe, ránéz a vízre', *sak mońeń* 'gyere el hozzám!'. Ebből a funkciójából eredően kifejezhet részeshatározót is: *di aršeš řivežeš veše viřeń di pakšań eřičatřneń lēvksenze řevřtemest / i aršəš kelazš řäřřams eš idənzən pakšań i viřeń eřäřřňändř* 'a róka pedig elhatározta, hogy a kölykeit megmutatja az erdő-mező összes lakójának (Pl)'. Lehet még időhatározó is: *tēlēneń pangt anokstaš / řäländř anəklas pangt* 'télire gombát tett el'.

Ablativus. Elsődlegesen helyviszonyt fejez ki honnan? kérdésre: *valmado valmas / valmadə valmas* 'ablaktól ablakig'. Időhatározó páros kifejezésekben mettől – meddig? kérdésre: *čide čis* 'napról napra'. A moksában ablativus helyett elativus használatos. Anyagnevekhez járulva részleges (partitivusi) tárgyat jelöl: *son šimdinže lovsodo / son šimdžəh lofcta* 'megitatta őket tejjel [tejből]'. Lehet még okhatározó is: *či-valdodoht řivežen šelmenze končavšt / ši-valdt ezda kelažt koňavšt šelmenza* 'a napfénytől a róka szemei összehunyorodtak'. Melléknév mellett hasonlítást, fokozást is kifejez: E *šedəjak paro* 'annál is jobb', M *mazida mazi* 'még szebb'. Ige vagy névutó vonzataként is használják: *ila pelə moñdeñ / tat pelə ezdan* 'ne félj tőlem!', *peškše / päškša* + Abl 'tele van valamivel'.

Lativus. Helyhatározó hova? kérdésre, belső vagy külső helyviszonyt nem lehet vele megkülönböztetni: *son saš pakšav* 'kiért a mezőre', *kapšaž tuš kudov / keňardaž tuš kudu* 'sietve indult haza'.

Prolativus. Mozgás jelentő igék mellett helyhatározó; valamilyen úton haladást, valami mellett, fölött, alatt stb. elhaladást, valami között áthaladást fejez ki: *řivežeš molí virga / kelažš molí virgä* 'a róka megy az erdőben/járja az erdőt'. Ritkábban lehet időhatározó is: *čopodava / šobdava* 'hajnaltájt', M *tä piŋəva* 'ez idő tájt'.

Translativus. Az ige alapjelentésétől függően rendszerint állapothatározó. Kifejezhet valamilyen állapotba kerülést, valamivé válást vagy valamilyen állapotban lételt: *vandi karman ejšet inžeks učomo / vandi karman učoma esət inžiks* 'holnap meghívlak vendégségbe/vendégnek'. Okhatározóként is használatos: *ton meks kekšit / ton mes kəšət* 'te miért bújtál el?'.

Illativus. Elsődlegesen belső és (szoros) külső helyviszonyt fejez ki hova? kérdésre: *sajiže vejkeñt kurgozonzo / šävəža fküt kurgəzənza* 'bevette az egyiket a szájába', *potmaksos / potmakss* 'egészségére [fenékig]!' Lehet időhatározó: *vandis* 'holnapig', *tə čis / tä piŋs* 'máig', *čide čis / šistə šis* 'napról napra', E *čokšhəste valskes* 'estétől reggelig', valamint állapothatározó is: *di vēš lazovšt suronzo / vers šalgəvšt surənza* 'vérbe borultak [hasadtak] az ujjai'.

Inessivus. Kifejezhet belső és (szoros) külső helyviszonyt hol? kérdésre: *meñelšeñt pojavašt teštť / meñəlsə tiftəđšt tūštť* 'az égen csillagok tűntek föl'. Lehet továbbá eszközhatározó: *pejsenze kemeste suskize / pejsənza keməstə suskəza* 'fogával alaposan megrágta'. Olykor módhatározóként is állhat: *mejle meř čoviñe vajgelše / melə mārğs šuvañə vajgəlsə* 'aztán vékony hangon megszólalt'. Főleg névmási határozószókban a tárgy szerepét is betöltheti: *ejšeñ / esən* 'engemet'. Inessivusi tárgy mellett indeterminatív igealak használatos.

Elativus. Kifejezhet belső és (szoros) külső helyviszonyt honnan? kérdés-re: *rivežeš lišš pizesteht’ / kelazš lišš pizastənž* ‘a róka kijött a kotorékából’. Páros kifejezésekben: *M velleste veles* ‘falutól faluig’. Lehet időhatározó is: *E té ijeste* ‘ebben az évben’, *M šin kučkastə* ‘délben’; páros kifejezésekben mettől – meddig?: *M šistə šis* ‘napról napra’. Melléknévhez járulva módhatározó is: *stakasto ojmenze targši / stakastə targšəsi vajmanc* ‘nehezen kapkodja a levegőt’.

Abessivus. Negatív értelmű állapothatározó, amely jelzői értékű is lehet: *jalgavtomo / jalgaftəmə* ‘társtalan(ul)’, *kell’eme / kälftəmə* ‘nyelv nélkül(i)’.

Comparativus. Hasonlító és mértékhatározóként is használják, de gyakrabban áll jelzőként: *pandoška / pandəška* ‘hegynyi, hegy nagyságú, hegyhez hasonló/fogható’.

Causativus. Ok- és célhatározóként csak a moksában van meg: *M mon kučsa inksət varšit’* ‘elküldöm érted a varjút’.

A főnévi paradigmába tartozó fenti esetragokon kívül vannak ezeknél ritkább, kevésbé produktív, ill. csak igen szűk körben használt esetragok is:

Comitativus. Főként társhatározó: *ton moñ sevevl’imik prānek-pil’geñek / ton säväləmajt bə prāñək-pil’gəñək* ‘szőröstül-bőröstül megennél engem’. Ritkábban lehet időhatározó is: *čīñek-veñek / šīñək-veñək* ‘éjjel-nappal’. Általában párosan használatos.

Temporalis. Időhatározói funkciója van: *kizna / kizənda* ‘nyáron’, *tél’ña / tälənda* ‘télen’.

A mordvin határozórendszerre jellemző az irányhármasság: hol? – honnan? – hova? Negyedik „dimenzióként” pedig ott van a prolativus. A határozói raghasználat legtöbbször a finnel mutat hasonlóságot, és így jelentősen eltér például a magyartól. Pl. elativus, ill. ablativus van a mordvinban – hol? kérdésre felelő határozórag a magyarban: *son seřej kuz čuvto prasto ěejiže urnent’ / son šeri kuzt’ prastə ěäjs urñä* ‘egy magas fenyőfa tetején meglátta a mókust’ (a mókus a fa tetejéről ötlött a szemébe); *čuvto aldo mujš vetē pizolt / suftt’ alda muš vetə pizəlñat* ‘a fa alatt talált öt berkenyebogyót’ (a fa alól találta). Illativus áll a mordvinban – hol? kérdésre felelő esetrag a magyarban: *ērke-čīres lotkaš / lotkaš ērk’ tərvas* ‘megállt a tóparton (tkp. a partra)’.

A mordvin raghasználat is a finnhez hasonló: *korkean kuusen latvasta näkyi orava; hän löysi puun alta viisi pihlajanmarjaa; pysähtyi järven rantaan*.

Irodalom: Jevszejjev 1934/1963: 56–81; Grammatika 1962: 97–159; Grammatika 1980: 159–181; MdChr 1990: 73–75; R. Bartens 1999: 88–100; EK 2000: 82–87; MK 2000: 63–69.

5.2. A mondat szintje

Az erza és a moksa szintaxisban nincsenek jelentős különbségek.

5.2.1. Az egyszerű mondat

5.2.1.1. A mondat fő részei

Állítmány. A predikatív (alany-állítmányi) szerkezet a mordvin mondat magja. Leggyakoribb az **igei állítmány**: *kud-ugolso ovto rangi / kud-užasə oftə rangi* 'ház sarkában medve bömböl', *šeste mon toň kise varakañt' kučsa, son vetatanzat / ese mon kučsa toň inksət varšit, son toň vättanza* 'akkor elküldöm érted a varjút, ő elvisz téged'; *E teñ maksik moñeñ* 'ezt add nekem!'

Gyakori a pusztai **névszói állítmány** is, pl. *siñ istat mazijt: pil'ñhest pšit, pil'ñhest viškiñet / siñ stamə mazijt: pil'ñasna siñ oržañat, pil'gəñasna jomla-ñat* 'ők olyan szépek: fülecskéik vékonyak, lábaik kicsinyek'; *E posudaš od, a soñc vařav* 'az edény új, mégis lyukas'; *moñ nurdom pek psi* 'a szánkóm nagyon meleg'. A pusztai névszói állítmány tehát azt jelenti, hogy – a legtöbb uráli nyelvhez hasonlóan – jelen idő 3. személyben hiányzik a létige, amelynek kopula funkcióban nincs jelentése (üres jelentés), és feladata az alany és az állítmány összekapcsolása.

A mordvin nyelv specialitása, hogy a névszói állítmány nemcsak a kijelentő mód jelen idejének 3. személyében használatos, hanem a többi személyben is, úgy, hogy a névszóhoz igei személyragokat, sőt időjeleket téve a névszó igésíthető. Az **állítmányi szerepű névszók igei személyragjai** ilyenkor a létige megfelelő alakjait helyettesítik. Igei személyragokkal határozóragos alakokat, határozószókat is állítmányi szerephez lehet juttatni. Példák: *son mazij* 'ő szép', *siñ mazijt' / siñ mazijt'* 'ők szépek' – *mon mazijan* 'én szép vagyok', *miñ mazijtano / miñ mazijtama* 'mi szépek vagyunk'; *tosol'ñ / tosal'ñ* 'én ott voltam', *tosol' / tosal'* 'ő ott volt', *tosol'ide / tosal'ada* 'ti ott voltatok' stb. M *taftama šapamal' pižalñäs* 'olyan savanyú volt a berkenyebogyó'. – Megjegyzendő, hogy múlt időben kopulás szerkesztésmód is van: *E istamo čapamo ulñes pižološ* 'olyan savanyú volt a berkenyebogyó'.

Ugyanígy létrejöhetnek ragozott számnevek, sőt bonyolult névszóalakok is, pl. *E kolmočesan* 'a harmadik vagyok', *kudosonzol'inek* 'az otthonában voltunk' stb.

Alany. A mondat grammatikai alanya rendszerint főnév, de lehet főnévi használatú egyéb névszó, főnévi és melléknévi igenév is. A mordvinban nincs névelő, a határozottságot végartikulussal lehet kifejezni. Az alapragozás határozatlanságot fejez ki, pl. *ki čirese ašt' čejer / kit' tərvasə ašči šejərñä*

’az út mentén lakik egy kiséger’; *héjize rivežent’ čejérneš / hājāža kelažt’ šejār-näs* ’meglátta a rókát a kiséger’.

Az ágens. Az ágenst, általában élő, emberi cselekvő személyt leggyakrabban az alanyeset fejezi ki, ekkor a grammatikai alany és az ágens alakilag egybeesik.

Az ágens kifejezhető más esetragokkal is, pl. a necesszív szerkezetben az ágens, azaz a logikai alany dativus-allativusban áll: *E moñeñ eřavi moľems* ’nekem el kell menni’. A moksában a necesszív szerkezet személyes: *eřavan putoms bolñičav* ’kórházba kell vinni engem’.

A mordvinban nincs **passivum**. A visszaható-mediális igealakok mellett is dativus-allativus használatos: *pižološ ež nilëve tenze* ’a berkenyebogyót ő nem tudta lenyelni [= a berkenyebogyó nem nyelődött le neki]’; *M ašžā nilāv son* ’[= nem nyelődött le] a bogyó’.

Az ágens háttérbe szorítása, eltüntetése (defokuszálása) tárgyas igéknél egy participium-gerundium alakkal történik: *léjeñ troks piks targaž* ’a folyón át kötél (van) kihúzva [kötelet húztak ki]’; *M vaga targaž ujhānga* ’még az agyvelőm is kifolyva [= kihúzva]’ (folklór); *M moñ uli utamāža, kolmagemāñ pañža masə pākstaf* ’van egy hombárom, harminc lakattal (van) bezárva’ (találós kérdés).

5.2.1.2. Tárgyas szerkezet

A tárgy. A tárgy a mordvinban lehet határozatlan és határozott. Határozatlan tárgyat a főnév nominativusa vagy infinitívus fejezhet ki, pl. *son olgo pořni / son šužärñä poři* ’(a kiséger) szalmaszálat rágcsál’; *šisemeće morot mori* ’a hetedik énekeket énekel’.

Anyagnév esetén határozatlan tárgyat ablatívussal lehet kifejezni: *šiman lovsodo / šiman lofctə* ’tejet iszom’.

Névmási tárgy inessívussal is kifejezhető: *ton meks pelhat ejsen? / ton mes taftə šalgəndat esən?* ’miért ijesztgetsz engem?’. A határozói tárgy mellett az ige mindenképpen indeterminatív ragozásban használatos.

A határozott tárgy genitívus-accusativusban áll: *héjize rivežent’ čejérneš / hājāža kelažt’ šejār-näs* ’meglátta a rókát a kiséger’; *E veše karmašt’ pačalšet-neñ ojse vadheme* ’mindnyájan elkezdtek a lepény(eke)t vajjal megkenni’. A határozott tárgy alakja tehát általában determinatív ragozású, az erzában azonban személynév vagy személynév értékű főnév állhat a határozatlan ragozás genitívus-accusativusában is: *ašo utkiñeñ ružejnik čaviže* ’a fehér récét a vadász megölte’.

5.2.1.3. A szintaktikai viszonyok szerveződése

Az egyeztetés (kongruencia). Az alany és az állítmány számban és személyben megegyezik. A névszói állítmányok közül a 3. személyű számban egyezik az alannal: *pilíñest pštít, pil'giñest viškiñet' / pil'áñasnə šin' oržañat, pilgəñasnə jomlañat* 'fülecskéik hegyesek, lábacskáik kicsinyek'. Összefoglaló értelmű (kopulatív) szavaknál az állítmány többes száma az alanyra is áttérjed: *erit' aštít' aťat-babat kavtoñest / eräšt' aščəšt' aťat babat* 'él(t) egy öregapó és egy öreganyó'.

Az alany és a tárgy egyeztetése határozott ragozású igealakokkal történik. A határozott tárgyra determinatív igealakok is utalhatnak, amelyek a tárgy személyén (engem, téged, őt stb.) kívül a tárgy számára is rámutathatnak (őt – őket). A determinatív igealakok általában anaforikusan fejezik ki a tárgyat: *pilgenze alov pongś lovaža, rivežes sajize, pejsenze kemeste suskiže, di kandize pizezenze / soñ pilgənzən alu povś pakař, kelažś šävəžə son, pejsənzə keməstə suskəžə i kandažə eś pizəzənzə* 'a lába alá került egy csont, a róka fölvetette, fogaival keményen megrágta, és hazavitte a kotorékába'; *mon a sevdān / mon toñ a šivtā* 'én nem fallak fel'. A tárgyra utaló determinatív igealakok körében – főleg a többes számban – számos átfedés (szinkretizmus) található, a kongruencia tehát nem következetes. Ilyenkor a megfelelő névmások kitétele kötelező. Az 1. és a 2. személyű névmásokat egyébként is gyakran kiteszik a határozott alakok mellett: *ton moñ sevevlīmik čerñek-verñek / ton šivəlmajt' ba šäjärñək i verñək* 'te engem felfalnál szőröstül-bőröstül'. A határozott tárgyat jelölheti az infinitivuson megfelelő személyű birtokos személyrag is: *kərmi sajemet' / karmaj šävəmət* 'majd megfog téged'.

A szórend. A mordvinban a mondatrészek sorrendje meglehetősen szabad. Az egyszerű mondat szórendje a szavak logikai súlyának, tehát fókuszálásának függvénye. A mondat szerkezetekben a szavak elrendezése a következő: az állítmány rendszerint az alany után áll, a tárgy az állítmányt követi, a határozók egyaránt állhatnak az állítmány előtt és után, a jelző pedig megelőzi a jelzett szót: *avaś štās, noldštīñze veše nileñest čoviñka kelśenze prā kunśkas, di līsś pizesteñt' / tūdasnə šin' štās, nolažəñ səmbə niləkstnən eś šuvaññə kəlsənzə prā kučkas, i līsś pizəstənzə* 'az anyjuk fölkelte, megnyalta mind a négyet vékonyka nyelvével a fejük búbján, és távozott a vackából'. A kiemeléshez fordított szórendet is használnak: *di tuś rivežes / i tuś kelažś* 'és ment a róka'.

Irodalom: MdChr1990: 77–78; Alhoniemi 1996: 68–71; Zaicz 2001: 119–124.

5.2.2. Az igeneves szerkezetek

Az igeneves szerkezetek a több állítmányos komplex mondatok felépítésében játszanak szerepet. Az igenevek a mondatba ágyazva sokszor alárendelő mellékmondatokat pótolnak. Az igenévnek az igei állítmányhoz hasonló bővítményei lehetnek. Legfontosabb típusaik a következők:

Infinitivus. Helyettesíthet tárgyi mellékmondatot: *di aršeš rivezés veše vi-řeñ di paksañ erícatñeñ lėvkskenze nevtemest / i aršas kelazš nāftams es idānzan paksañ i viřañ erājñhāñdī* 'a róka elhatározta, hogy az erdő-mező összes lakójának megmutatja [= megmutatni] a kölykeit'. A vezérigé határozott tárgy esetén is indeterminatív alakban áll, a tárgy határozottságára megfelelő személyű birtokos személyrag utal az infinitivuson. A körülírásos jövő időt is hasonló módon fejezik ki (ld. fentebb). – Lehet célhatározó is: *ton madat udomo / ton madat udamə* 'te lefekszel aludni'.

Participium. Jelzői mellékmondatok rövidítésére szolgál: *jortiñže kado-vikstneñ moda langs / jordažan lādikstñan modati* 'ami megmaradt, a földre dobta [= a megmaradtakat]', *E žalít veřej kasikstneñ, vijñes, valnes sovikstneñ* 'szánd meg azokat, akik felnőnek, akik erőre, szóra kapnak [= a felnővöket, ... a lépöket]', *molmadot ikele kuli sajeñ poliñet* 'hazatérése előtt meghal feleséged, akit elvettél [= az elvett feleséged]', *kandstkeñek sajik* 'amit hoztunk [= a hoztunkat], fogadd el!', *aľa sajñže sodaviks tarkastoñt odírvañt joravt karšemapelėnze* 'az öreg elővette az ismert helyről a menyé által odakészített lábbelit'. *M I narmən pačüstə prař tolğaks soñ varmas kañ-ñazə širgä.* (A. Mal'kin) 'És a madár szárnyából kihullott tollként [= amelyek kihullottak] hordta őt a szél szertesztét.'

Gerundium. Határozói mellékmondatot rövidíthet. Gyakran módhatározó: *di tuš ardož / i tuš ardəž* 'és futva távozott', *Vdrug Mälka lotkaš i ušədš perfpäl'gä tolmaskəčñaz vanəndəma.* (T. Kirdjaskin) 'M. hirtelen megállt és nyugtalankodva kezdett körülnézni.' *E viřev apak molé čuvto a keřat* 'nem tudsz fát vágni anélkül, hogy be ne mennél az erdőbe [= be nem menve]', *son apak strojak strojati* 'az (a város) épül anélkül, hogy építenék [= nem építve]'. *M Apak učsək, šeñəm jondəl jafəds, viškä aľam toražəvs, zərnaž.* (A. Mal'kin) 'Váratlanul [= nem várva] egy kék villám csapott le, és erős mennydörgés hangzott fel, csattanva.' Lehet időhatározó is: *E tuva jakamsto, urneñt vešñemste, neješ od tejtėrt son* 'miközben arra járt [járva], amint mókusra vadászott [vadászva], meglátott egy fiatal lányt'; *M moləmək kudt vakska, son moras* 'a ház mellett elhaladva énekelt'.

Irodalom: Grammatika 1962: 320–326; Grammatika 1980: 344–362; MdChr 1990: 78; R. Bartens 1999: 144–157; EK 2000: 216–227; MK 2000: 177–181.

5.2.3. Az összetett mondat

Mellérendelés. A mellérendelő összetett mondatok kapcsolódhatnak kötőszó nélkül vagy kötőszóval: *sajije vejkeñt' kurgozonzo, suskiže, di ež nil'ëve t'enze: ištamo čapamo ul'neš pižološ / šävəžə fkät' kurgəzənzə, suskəžə, i ašəž nil'əv son, taftəmə šapaməl' pižəlnəš* 'bevette az egyiket a szájába, megrágta, de nem tudta lenyelni, (ugyanis) olyan savanyú volt a berkenye'. A mellérendelő kötőszók nagy része idegen, főleg orosz eredetű: E *di, da*, M *i* 'és', E *elī* / M *ilī* 'vagy' stb.

Alárendelés. Az alárendelő mellékmondatok helyett sokszor igeneves szerkezetek használatosak (ld. fent), de kötőszókkal is kapcsolódhatnak egymáshoz tagmondatok. A kérdő névmásokból alakult kötőszók vonatkozó és tárgyi mellékmondatok bevezetésére alkalmasak: *seřej kuz-čuvto prasto ħejiže urneñt', konaš tēlēñ pangt anokstaš / šeři kuzt' prastə ħəjš urhä, kona tā-ləñdī anəklaš pangt* 'egy magas fenyő tetején meglátott egy mókust, aki télire gombát tett el', *mon a sodan, žardo vandiš kařmi ul'eme / mon af sodasa, mə-žardə vandiš ulī* 'nem tudom, (hogy) mikor lesz reggel'. Az alárendelő kötőszók egy része is orosz jövevényszó: *što* 'hogy', *štobu / štoba* 'hogy', *buto / pəta, b-* 'mintha' stb.

Irodalom: Grammatika 1980: 391–401; EK 2000: 255–260; MK 2000: 201–207.

6. A szókincs rétegződése és eredete

A mordvin népcsoportok megnevezéseinek etimológiája több kérdést nyitva hagy, de azért tanulságos az etnikai kapcsolatok szempontjából. A *mordvin* ún. külső elnevezés. Először gót forrásokban marad fent latinos végződéssel (*mord-ens*), majd orosz közvetítéssel – *v* betoldással – jutott el más nyelvekbe is. A finnugor népek nevének jelentése sokszor ’férfi, ember’. A mordvinban van is egy ősiráni eredetű *mir̥de* / *mir̥dä* ’férfi; férj’ (< **mer-tä*) jelentésű szó, ez azonban a hangalakja miatt nem egyeztethető biztosan a *mordvin* népnévvel, bár nem zárható ki, hogy mégis valamelyik árja nyelv a szó végső forrása (< **morta* ’halandó, ember’; vö. fi *marras*, *martaa* ’halott’). További nehézséget jelent, hogy ez a népnévtípus kizárólag az egyes finnugor népek belső elnevezéseként használatos. Maguk a mordvinok pejoratív jelentése miatt nem szeretik, és a két fő csoportjuk szerint vagy *er̥žan* (*er̥ža* / *er̥žä*, *er̥žä*) vagy *moksán* (*mokšo* / *mokša*) hívják magukat. Az előbbi szó eredete tisztázatlan, bár feltehetően jövevényelem, az utóbbi pedig a *Mokša* folyó nevével egyezik. Nem tudni, hogy vajon a nép kapta-e nevét a folyóról, vagy pedig fordítva történt. A mordvinban mesterséges névalkotás-ként az irodalomban és a hivatalos használatban előfordul a kontaminációval keletkezett *mokšer̥ža* ’mordvin’ megnevezés is.

6.1. Ősi szókészlet

A mordvin hangrendszer kialakulását az ősi szókincs alapján mutattam be. A mordvin szókészletnek hozzávetőleg 550 biztos ősi eleme van. (Vö. MdKons 1986.) A rekonstrukció során nem foglaltam állást az uráli, ill. finnugor kori állapotokat illetően, hanem a legbiztosabb előzményig, a finn-volgai (FV) korig mentem vissza. Ebből a rekonstrukcióból biztosan levezethetők mind a finnségi-lapp, mind a mordvin fejlemények. Az ősi eredetű mordvin szavak zöme megtalálható mindkét nyelvjárásban. A szópárok közül az *erza* adatot idézem. A nyelvjárás megjelölése (E, ill. M) csak akkor szerepel az adat után, ha csak az egyik dialektuscsoportban van meg. Ezek a szavak képezik a mordvin szókincs alapját, amelynek jóvoltából a nyelv finnugor eredete egyértelműen bizonyítható.

6.1.1. Uráli eredetű (PU) réteg

A biztos etimológiák majdnem egyötöde az uráli korból eredeztethető, ami azt jelenti, hogy megfelelőik megtalálhatók a legtávolabbi rokon nyelvekben, így a szamojédban is.

<i>alo</i> 'al(só rész)'	<i>lovaža</i> 'csont'	<i>povo</i> 'fogoly (madár)'
<i>čiče</i> 'sógor'	<i>lēm</i> 'név' (< PIE) ⁸	<i>san</i> 'ér, ín' (< PIE)
<i>e-, il'</i> tagadó ige	<i>lōm</i> 'zelnice'	<i>sij</i> 'genny'
<i>guj</i> 'kígyó'	<i>makso</i> 'máj'	<i>soks</i> 'sí'
<i>iñe</i> 'nagy'	<i>meže</i> 'mi?'	<i>susko-</i> 'harap'
<i>jonks</i> 'íj'	<i>mije-</i> 'elad' (< PIE)	<i>šeděj</i> 'szív'
<i>juta-</i> 'jár'	<i>mon</i> 'én'	<i>šélme</i> 'szem'
<i>kado-</i> 'hagy'	<i>mona</i> 'tojás'	<i>tiñ</i> 'ti'
<i>kaja-</i> 'hajít'	<i>muške-</i> 'mos' (< IE: előárja)	<i>to</i> 'az'
<i>kal</i> 'hal'	<i>nal</i> 'nyíl'	<i>tol</i> 'tűz'
<i>kando-</i> 'hord'	<i>nola-</i> 'nyal'	<i>tolgo</i> 'toll'
<i>kavto</i> 'két'	<i>numolo</i> 'nyúl'	<i>ton</i> 'te'
<i>kel'</i> 'nyelv'	<i>ñed'</i> 'nyél'	<i>tonado-</i> 'tanul'
<i>kenže</i> 'köröm'	<i>ñi</i> 'nő'	<i>tuje-</i> 'hoz' (< PIE)
<i>kol'ge-</i> 'folyik'	<i>ñile-</i> 'nyel'	<i>te</i> 'ez'
<i>koso</i> 'hol?'	<i>ovə</i> M 'mostohafiú'	<i>učo-</i> 'vár'
<i>kov, koñ</i> 'hold'	<i>pal</i> 'falat'	<i>uje-</i> 'úszik'
<i>kulo-</i> 'meghal'	<i>pele-</i> 'fél' (< PIE)	<i>uške</i> 'drót' (< PIE)
<i>kumboldo-</i> 'hullámozik'	<i>pize</i> 'fészek'	<i>varaka</i> 'varjú'
<i>kuz</i> 'lucfenyő'	<i>pona-</i> 'fon' (< PIE)	<i>ved'</i> 'víz' (< PIE)

6.1.2. Finnugor eredetű (FU) réteg

Több mint 200 szó finnugor korinak minősül, minthogy megfelelői megtalálhatók az ugor ágban, így leginkább a magyarban, de nincsenek meg már a szamojéd nyelvekben, pl.

<i>ando-</i> 'enni ad'	<i>kev</i> 'kő'	<i>mejle</i> 'mögött'
<i>čačo-</i> 'születik'	<i>ki</i> 'ki?'	<i>mekš</i> 'méh' (< IE: előárja)
<i>čejer</i> 'egér'	<i>kolmo</i> 'három'	<i>meñel'</i> 'menny'
<i>či</i> 'nap'	<i>koñda</i> M 'társ'	<i>nola</i> 'fanedv'
<i>ej, eñ</i> 'jég'	<i>koto</i> 'hat'	<i>nołgo</i> 'nyál'
<i>ije</i> E 'év'	<i>kudo</i> 'ház' (< IE: előárja)	<i>ñe</i> 'ezek'
<i>jalgo</i> 'gyalog'	<i>kuja</i> 'háj'	<i>ñile</i> 'négy'
<i>ked'</i> 'kéz'	<i>kulá-</i> 'hall'	<i>od</i> 'új'
<i>ked'</i> 'bőr'	<i>kuže-</i> 'kúszik'	<i>palo-</i> 'ég'
<i>kele-</i> 'átkel'	<i>lov, loñ</i> 'hó'	<i>pej</i> 'fog'
<i>keme</i> 'kemény'	<i>lovo-</i> 'olvas' (< IE)	<i>pel'</i> 'felhő'
<i>keñere</i> 'könyök'	<i>lēm</i> 'leves'	<i>rives</i> E 'róka' (?< IE: előárja)
<i>keř</i> 'kéreg'	<i>med'</i> 'méz' (< IE: előárja)	<i>sel'</i> 'öl'

⁸ Már itt jelzem, ha egy ősi szó gyökerei indo-európai kapcsolatokra utalnak. Ezek az ősrégi jövevénelemek a mordvin szempontjából azonosan viselkednek az ősi örökség többi elemével.

<i>señej</i> 'ön'	<i>šive</i> 'ingnyak'	<i>undo</i> 'odu'
<i>seve</i> 'eszik'	<i>šulmo</i> 'csomó'	<i>uro</i> '(cipész)ár' (< IE: előárja)
<i>siñ</i> 'ők'	<i>šulo</i> 'bél'	<i>uros</i> 'árva' (< IE: előárja)
<i>sokš</i> 'öszt'	<i>šulgo</i> 'búvárreće'	<i>vaja</i> 'süllyed'
<i>sola</i> 'olvad'	<i>šuro</i> 'szarv' (< IE: ősrja)	<i>valgo</i> 'beszall'
<i>son</i> 'ö'	<i>tongo</i> 'dug'	<i>ve</i> 'éj'
<i>šado</i> 'száz' (< IE: ősrja)	<i>teje</i> 'tesz' (< IE: előárja)	<i>vejke</i> 'egy'
<i>šav</i> 'pénz'	<i>télé</i> 'tél'	<i>ver'</i> 'vér'
<i>še</i> 'az'	<i>udo</i> 'alszik'	<i>vete</i> 'öt'
<i>šejel'</i> 'sün'	<i>udeme</i> E 'velő'	<i>vij</i> 'erő'
<i>šelge</i> 'nyál'	<i>ulé</i> 'van'	<i>vije</i> 'visz' (< IE: előárja)

6.1.3. Finn-permi eredetű (FP) réteg

Az uráli, ill. finnugor eredetű elemeken túl jelentős aránya van a finn-permi etimológiáknak (az ősi szóelemek egyötöde, kb. 100 szó). Ezeknek a mordvin szavaknak az ugor ágba nincsenek megfelelői, hanem „legtávolabb” csak a permi nyelvekben, pl.

<i>čapo</i> 'bevág'	<i>mile</i> 'evez'	<i>saje</i> 'kap'
<i>čevge</i> 'bogyó'	<i>mirde</i> 'férj' (< IE: ősrja)	<i>seks</i> 'kosz'
<i>eškelá</i> 'lép'	<i>nurdo</i> 'szán'	<i>sered'e</i> 'fáj, beteg'
<i>jarsa</i> 'eszik'	<i>ñer</i> 'csőr'	<i>siñe</i> 'arany'
<i>javo</i> 'oszt'	<i>olgə</i> M 'rúd'	<i>sivel'</i> 'hús'
<i>kara</i> 'ás' (< IE: ősráni)	<i>ožo</i> E 'sárga' (< IE: ősrja)	<i>skal</i> 'tehén'
<i>kaže</i> 'ajándékoz'	<i>paro</i> 'jó'	<i>sod</i> 'korom'
<i>kelme</i> 'hideg'	<i>pelka</i> 'hüvelyk'	<i>sud</i> 'fakéreg'
<i>kem</i> 'csizma'	<i>pešte</i> 'mogyoró'	<i>suvožej</i> 'császármadár'
<i>keskə</i> M 'közép'	<i>piče</i> 'erdei fenyő'	<i>šejer'</i> 'lábszár'
<i>ki</i> 'moly'	<i>piñe</i> 'kutya'	<i>šisem</i> 'hét (7)'
<i>koda</i> 'sző'	<i>pište</i> 'befog'	<i>šta</i> 'áll'
<i>koške</i> 'száraz' (< IE)	<i>pivse</i> 'ver'	<i>šta</i> 'viasz'
<i>kotkodov</i> 'hangya'	<i>pižol</i> 'berkenye'	<i>šuž</i> 'árpa'
<i>kšni</i> 'vas'	<i>pongo</i> 'kebel'	<i>tulo</i> 'szög'
<i>kućkan</i> 'sas'	<i>ponžavto</i> 'rostál'	<i>turva</i> 'ajak'
<i>kurgo</i> 'száj'	<i>pulo</i> 'farok'	<i>uksno</i> 'hány'
<i>lokšej</i> 'hattyú'	<i>purga</i> 'fröcsköl'	<i>ur</i> 'mókus'
<i>mel'</i> 'ész, kedv'	<i>pursus</i> 'malac' (< IE: ősrja)	<i>ur'e</i> 'szolga' (< IE: ősrja)
<i>mijav</i> E 'hód'	<i>sa</i> 'jön'	<i>užo</i> 'sarok'

A részletesebb elemzés kimutatja, hogy a szóanyag felének mind a finnségi, mind a cseremiszi nyelvben van megfelelője, a lappban viszont mindössze e szóréteg egyharmadának található etimológiai megfelelője.

6.1.4. Finn-volgai eredetű (FV) réteg

Arányát és jelentőségét tekintve a finn-volgai réteg kerül a második helyre. A finn-volgai eredetű mordvin szavak az alapszókincsnek egynegyedét (kb. 150 szó) teszik ki, pl.

<i>čakš</i> 'edény'	<i>makso-</i> 'ad'	<i>šalgo</i> 'rúd'
<i>čama</i> 'arc'	<i>mar'</i> 'bogyó'	<i>šango</i> 'villa'
<i>čando</i> 'pénz'	<i>mašto-</i> 'tud'	<i>šeške</i> 'szúnyog'
<i>čir'e</i> 'part'	<i>moda</i> 'föld'	<i>šime-</i> 'iszik'
<i>čovar</i> 'mozsár'	<i>nona</i> 'azok'	<i>šolgo-</i> 'zár'
<i>čuvto</i> 'fa'	<i>héda-</i> 'csatol' (< IE: ősrja)	<i>šovoh</i> 'agyag'
<i>e'ke</i> 'tó'	<i>nej</i> 'most'	<i>šulgamo</i> 'csat'
<i>ežem</i> 'pad'	<i>helge-</i> 'nyúz'	<i>šuro</i> 'mag'
<i>jakšamo</i> 'hideg'	<i>héže</i> 'támasz'	<i>štir'e</i> 'guzsaly' (< IE: ősrja)
<i>jaža-</i> 'öröl'	<i>odar</i> 'tögy' (< IE: ősráni)	<i>šušmo</i> 'latyak'
<i>joma-</i> 'elpusztul'	<i>ojme</i> 'lélegzet'	<i>tov, toŋ</i> 'mag'
<i>jovta-</i> 'mond'	<i>olgo</i> E 'szalma'	<i>troks</i> 'át'
<i>kalgo</i> 'szőr'	<i>on</i> 'álom'	<i>tuvo</i> 'disznó'
<i>kargo</i> 'daru'	<i>ovto</i> 'medve'	<i>tejter'</i> 'lány'
<i>kar'</i> 'nyírbocksor'	<i>oza-</i> 'ül'	<i>tešte</i> 'jel, csillag'
<i>kaso-</i> 'nő'	<i>oža</i> 'ruhaujj'	<i>tév</i> 'dolog'
<i>kavkso</i> 'nyolc'	<i>peke</i> 'has'	<i>tozoŋ</i> 'ezer'
<i>kekše-</i> 'elbújik'	<i>peze-</i> 'mos'	<i>ukštor</i> 'juhar'
<i>kemeň</i> 'tíz'	<i>pir'e</i> 'kert'	<i>užer'e</i> 'fejsze' (< IE: ősráni)
<i>kevkšte-</i> 'kérdez'	<i>počko</i> 'kóró'	<i>vačko-</i> 'csap'
<i>kild'e-</i> 'befog'	<i>pola</i> 'házastárs'	<i>vaks</i> 'arasz'
<i>kilej</i> 'nyírfá'	<i>pondo</i> 'pud'	<i>val</i> 'szó'
<i>kir'de-</i> 'tart'	<i>puvta-</i> 'ébred'	<i>valo-</i> 'önt'
<i>kište-</i> 'táncol'	<i>rango-</i> 'ordít'	<i>vaso</i> 'csikó'
<i>kize</i> 'nyár'	<i>rungo</i> 'törzs'	<i>vaz</i> 'borjú' (< IE: ősráni)
<i>kši</i> 'kenyér'	<i>rišme</i> 'lánc' (< IE: ősrja)	<i>vejkse</i> 'kilenc'
<i>kšnat</i> 'kanyaró'	<i>sala-</i> 'lop'	<i>velé</i> 'falu'
<i>lovso</i> 'tej'	<i>seň</i> 'kék'	<i>veňč</i> 'csónak'
<i>luv</i> 'köz'	<i>serge</i> 'keszeg'	<i>veňeme-</i> 'nyúlik'
<i>l'embe</i> 'meleg'	<i>simeň</i> 'rokonság'	<i>veňeža</i> 'ferde'
<i>lepe</i> 'égerfa'	<i>sodo-</i> 'köt'	<i>vež-, viška</i> 'kicsi'
<i>leze</i> 'segítség'	<i>suks</i> 'féreg'	<i>vide</i> 'egyenes'
<i>lišme</i> 'ló'	<i>sur</i> 'ujj'	<i>vir'</i> 'erdő'
<i>mađe-</i> 'lefekszik'	<i>suv</i> 'kőd'	<i>viš</i> 'tönkölybúza'

A finn-volgai réteg felének van megfelelője a lappban, egynegyedének a cseremiszből. Hangsúlyoznunk kell, hogy a kb. 150 szó 80%-a megtalálható a finn-ségi nyelvekben. Ez egyértelműen bizonyítja a szókincs oldaláról a mordvinnak és a finn-ségi nyelveknek a szorosabb rokonsági viszonyát.

6.1.5. Volgai eredetű szavak

Ezzel szemben meglepően kevés (kb. két tucat) olyan mordvin szó van, amelynek megfelelője csak a másik volgai nyelvben, a cseremiszenben található meg. Ennek egyrészt az lehet az oka, hogy a többi finn-volgai nyelvben nem maradtak meg, ám az is valószínű, hogy ezek a szópárok jövevényszavak, amelyeknek a forrása nem mutatható ki. Példák:

<i>ašo</i> 'fehér'	<i>moro</i> 'ének'	<i>suvte-</i> 'szítál'
<i>čov</i> 'hab'	<i>muško</i> 'kenderkóc'	<i>šija</i> 'ezüst'
<i>eške</i> 'szög'	<i>navolo</i> 'nyálka'	<i>šudo-</i> 'átkoz'
<i>jakšter</i> 'vörös'	<i>pango</i> 'gomba'	<i>tašto</i> 'öreg'
<i>lokšo</i> 'ostor'	<i>pečke-</i> 'levág'	<i>ukso</i> 'szilfa'
<i>mačej</i> 'lúd'	<i>peškše</i> 'tele'	<i>vežeñde-</i> 'hív'
<i>mašto-</i> 'megöl'	<i>pušto</i> 'dara'	<i>vide-</i> 'vet'

Irodalom: MdKons 1986; UEW Register 1991: 80–94 (a mordvin megfelelők alapján); SSA 1992–2000 (a finn megfelelők szerint); Grünthal 1996: 48–52.

6.2. Jövevényszavak

6.2.1. Indoeurópai / árja (iráni) jövevényszavak

A mordvin nép kapcsolatai az iráni csoportokkal már a nevük kapcsán szóba kerültek. A finnugor, ill. későbbi korszakokban átkerült indoeurópai szavak a mordvin szókincs egészét tekintve már az ősi szórétegbe tartoznak. (Erre már az előző fejezet táblázataiban utaltam.) A finnugor, finn-permi populációtól délre folyamatosan indoeurópai népcsoportok laktak. Ez az indoeurópai népesség a nyelvcsalád keleti, indoárja ágához tartozó nyelveket beszélte. Az árja és iráni jövevényszavak más-más korban, más-más nyelvi formából kerültek át az egyes finnugor alapnyelvi szintekre. Az árja (elő-, ősarja) és iráni (ős-, ó-, középiráni) szavak alapján lehet hozzávetőlegesen megbecsülni az uráli/finnugor, ill. az indoeurópai alapnyelvi szintek és a leánynyelvek szétválásának relatív kronológiáját. Az előző fejezet táblázataiban szereplő példákon túl még a következő fontos iráni átvételeket említhetem: *azoro* 'úr' (< IE: ősarja), *Rav* 'Volga' (< IE: ősiráni), *sazor* 'nővér' (< IE: ősiráni), *tarvaz* 'sarló' (< IE: ősiráni), *ver'giz* 'farkas' (< IE: ősarja). Ó- vagy középiráni szavak pl. *pas*, *paz* 'isten' / *pavas* 'szerencse', *lomañ* 'ember'.

A legkorábbi iráni jövevényszavak átvételének idején nem voltak szókezdő zöngés hangok, ezért a megfelelő zöngétlennel helyettesítették: *pas*, *paz*

'isten' / *pavas* 'szerencse' < ősmđ **payas* < iráni **baghas* ~ vö. or *βορ* 'isten' | *tarvas*, *tarvaz* 'sarló' < ősmđ **taryas* < iráni **darghas*. A mordvinok lakta területek közelében az i.e. 1. évezred elejétől folyamatosan laktak ó- és középipráni népek: i.e. 8. századtól a szkíták, akik a következő évszázadban jutottak hatalmuk csúcsára; utánuk i.e. 250 körül a szarmaták, majd i.e. 1. századtól az alánok éltek a mordvinok szomszédságában. A gorogyeci műveltség népessége (i.e. 8. századtól az i.sz. 5. századig), amely elsősorban volgai nyelveket beszélő csoportokból tevődött össze, tehát folyamatosan iráni hatás alatt állt.

Érdekes, hogy ennek ellenére nincs a mordvinban a cseremisszel közös jövevényszó-réteg, amely alkalmas volna a volgai egység bizonyítására. Az irániaknak valószínűleg a legdélibb ősmordvin lakosságra volt nagyobb hatása. A népvándorlás további hullámaival a hunok is közvetítettek iráni szavakat. E későbbi iráni eredetű szavak már nehezebben köthetők konkrét nyelvekhez, mivel ezek (kimmeri, szkíta, szarmata) nyomtalanul eltűntek. A i.e. 1. századtól a mordvin már közelebbről meghatározható iráni népességgel, az alánokkal került szomszédságba. A mordvinok települései a Borat-Ás (= Burtász) alánokéval érintkeztek. Ezek még a 8–9. században is itt laktak, majd beleolvadtak a bolgár-törökökbe. – Az iráni nyelvekből átkerült szavak a szókincset a hétköznapi és társadalmi élet különböző területein bővítették.

Koivulehto kutatásai szerint a nyugati (pre)indoeurópai nyelvág hatása a finnugorokra igen korai szakaszban megkezdődött. A nyugati indoeurópai (őskelta, ősgermán, ősbalti és ősszláv előzménye) közel állhatott az indoeurópai alapnyelvi formához. Ez a hipotézis több kérdést is megválaszolatlanul hagy: mikor és főleg hol történtek a legősibb nyelvi kapcsolatok. Ezeknek a kapcsolatoknak az alapján nyugatabbra (egészen Skandináviáig) tolódik a finnugor népek feltételezett őshazája. Magam a hagyományos felfogással értek egyet.

Irodalom: Joki 1973; Rédei 1986: 40–64; Sammallahti 1998: 117–131; Koivulehto 1999a; 1999b.

6.2.2. Balti jövevényszavak

Az ősbalti–finnségi nyelvi kontaktusok megítélése már egyértelműbb. A Baltikum volt az a terület, ahol a finnségi (finnek, észtek, lívek stb.) és a balti népek (lett, litván és óporosz) elődei találkoztak. A balti hatás még a finnvolgai korszak (i.e. 5. sz.–i.sz. 5. sz.) felbomlása előtt megkezdődött. Ez főleg azokat a csoportokat érte, amelyekből a finnségi nyelvek alakultak ki. A finnségi csoportok számos balti szót közvetítettek az őslappba, de néhány

átkerült a volgai nyelvekbe (mordvin és cseremisiz) is. E jövevényszavak tehát feltehetően még a finn-volgai alapnyelvbe kerültek be, ezért a mordvin szempontjából – az iráni szavakhoz hasonlóan – ősi elemeknek számítanak. A legfontosabb balti jövevényszavak a következők: *kirda* / *kārda* ’-szor, -szer’ ~ fi *kerta* / *kšna* ’szíj’ ~ fi *hihna* / *pu’giñe* ’zivatar’ ~ fi *perkele* ’ördög’ | *simeñ* / *šiməñ* ’faj’ ~ fi *siemen* ’mag’ | *tėjter’* / *štír’* ’lány vkinék’ ~ fi *tytär* / *tóžoñ* / *tóžəñ* ’ezer’ ~ fi *tuhat* / *pejel’* / *pejal’* ’kés’ (nincs finn megfelelője) stb.

Irodalom: Kalima 1936; Mägiste 1959: 169–176; Suhonen 1980: 189–211.

6.2.3. Török jövevényszavak

A török jövevényszavak a mordvin (és a cseremisiz) külön életében kerültek át, ezért ezeket már hagyományos értelemben tekintjük kölcsönszavaknak.

6.2.3.1. Bolgár-török (csuvas). A mordvinok a hunok megjelenésétől kezdve álltak kapcsolatban folyamatosan a sztyeppe-i török népekkel, azután, hogy a gótok 4. századi vándorlásai végleg elszakították őket a finnségi csoportoktól. A bolgár-török (csuvas) szavak elterjedése alapján arra lehet következtetni, hogy az erza és a moksa nyelvjárások differenciálódása már folyamatban volt. A csuvas jövevényszavak száma nem nagy a mordvinban. A volgai bolgárok leszármazottainak, az ócsuvasnak, majd a csuvasnak a hatása főként a cseremisizben jelentős, ide ugyanis lényegesen több jövevényszó került át, mint a mordvinba, ahol mindössze néhány tucat található. Ilyenek pl. *ajra* ’metsző szél’, *aka* ’nővér, nagynéni’, *ava* ’anya’, *kapa* ’csűr’, *kardo* ’istálló’, *ke’emet’* / *ke’ämäd’* ’egy pogány istenség’, *kšumañ* ’retek, torma’, *šukoro* ’sütemény’, *tarad* ’ág’ stb. Valószínű, hogy a mordvin lakosság egy része beolvadt a bolgár-török birodalom lakosságába, ugyanakkor bolgár-török elemek is felszívódtak a mordvinokba. A csuvasokkal az erzák északi csoportjai álltak kapcsolatban.

6.2.3.2. Tatár. Az intenzív török hatás a tatárjárással teljesedett ki a 13. században. A tatár hatás radikális változást hozott a mordvin nyelvjárások fejlődésében. Míg a csuvas hatás idején az egységesülés jelei mutatkoztak, a tatár hatás véget vetett ennek a folyamatnak. A tatárok a déli moksa lakosságot részben magukba olvasztották, részben északra szorították, „betolták” az erzák közé. Ez azzal járt, hogy a középső, átmeneti nyelvjárási zóna kettészakadt. A tatár nyelvjárások közül a miser-tatárnak volt számottevő hatása, a kazanyi tatár nyelvjárás és a baskír elsősorban a későbbiekben Volgán túlra

települt mordvinokra hatott. Mordvinföldön ma is vannak tatár falvak, Tatár-földön és Baskíriában is szép számmal találhatók mordvin diaszpórák. A középkori tatár közigazgatás központja a moksák közelében jött létre, a moksák leginkább a miser-tatárokkal álltak kapcsolatban. Minthogy az ún. köztörök nyelvek ma is közel állnak egymáshoz, sokszor nem dönthető el pontosan, melyikből kerültek át az egyes szavak, ezért általában a tatár gyűjtőnevet szokták használni. A legtöbb szó mindkét nyelvjáráscsoportban megvan, pl. *ajgor* 'csődör', *alaša* 'ló', *anok* 'kés', *ćora* 'fiú, fiatal', *davol* 'förgeteg', *dušman* 'gonosz varázsló', *emež* 'gyümölcs', *eňaldo-* / *eňäldä-* 'kér, könyörög', *jala* 'mindig', *jarmak* 'pénz', *jurt* 'lakóhely', *karćigan* 'sólyom', *karšo* 'ellen', *keňardo-* / *keňärdä-* 'örül', *koras* 'szerint', *kuda* 'násznép', *kujar* 'uborka', *pakša* / *pakšä* 'szántó', *paldus* 'sógornő (feleség húga)', *poza* 'sör', *sakal* 'szakáll', *tago* 'ismét', *tugan* 'öcs', *ulav* 'kocsi, fogat' stb. Van sok olyan tatár eredetű elem is, amely vagy csak az egyik vagy csak a másik csoport nyelvébe került át, pl. E *tolkun* 'hullám', *uća* 'gerinc', *ulov* 'elhunyt' stb.; M *a'žä* 'ruhásláda', *aru* 'tisztá', *asu* 'haszon, előny', *ćebär* 'szép', *ezna* 'sógor', *isa* 'fűzfá', *jär', är'* 'minden', *kagät* 'papír', *otähdä-* 'esdekel', *konak* 'vendég', *osal* 'rossz', *šängärü* 'zöld', *šra, šära* 'asztal', *takər* 'sima, tar', *učəz* 'olcsó' stb.

A mai tatár karataj és terjuhan csoportok eredetileg mordvin törzsek voltak, akik nyelvet váltottak, szokásaikban azonban mordvinok maradtak. – Areális vonások jelentkeznek a mondatban is.

Irodalom: Paasonen 1897; Bereczki 1974: 81–85; 1983: 207–236; Feoktyisztov 1976: 92–93; MdWb 1990–1996; Zaicz 2002: 145–148.

6.2.4. Orosz jövevényszavak

A mordvint tartják a „legoroszosabb” finnugor nyelvnek. Tény, hogy a két nép és nyelv között tapasztalható a legintenzívebb kölcsönhatás. A más-salhangzó-rendszer kialakulásának ismertetésekor megállapítottuk, hogy – noha a mássalhangzók palatalizációja külön nyelvi fejlemény – a mordvin lágysági korreláció mai formája minden bizonnyal orosz hatással magyarázható. – Az Észak-Oroszországban élt finnugor lakosság nyelve is hatást gyakorolt az orosz telepések nyelvére. A merják és muromák, akik finn-volgai csoportok lehettek, elenyésztek, mert teljesen beolvadtak az orosz lakosságba. A finnugor nyelvek areális hatása kétségtávol észlelhető: a finnugor szubsztrátum nyilvánvaló a nagyorosz nyelvi szerkezetekben. Az is közis-

mert, hogy a mordvinok korábban dél-délnyugatabbra laktak a mai területükhöz képest. Más szóval: a mai Moszkva vidékén éltek az orosz kolonizáció kezdetekor. Bizonyos orosz nyelvjárási hangtani jelenségek (pl. akanje = *a*-zás) kialakulását néhányan moksa hatással magyarázták. Az orosz földművesek csak a 10–11. században húzódtak észak felé, és a 13. században érték el Arhangelszk vidékén a Fehér-tengert. Ezzel megpecsételődött a merják és a muromák sorsa, és a maradék volgai finnugorok végleg elszakadtak a finnségi–lapp csoporttól.

Az orosz hatás kezdetei is erre az időszakra tehetők. A balti finn–orosz érintkezések a i.sz. 6–7. században kezdődtek. A legrégebbi szavak az óoroszról kerültek át a balti finnbe. Az átvadó törzsek ebben az időben a Dnyeper mentén haladtak felfelé. A nyugati és a keleti szláv csoportok a Ladoga és az Ilmeny-tó között találkoztak. Az oroszok először a balti és balti finn népekkel, ill. a muromákkal és a mordvinokkal kerültek kapcsolatba. Az orosz terjeszkedés észak felé a besenyők nyomására történt, akik ellen skandináv zsoldosokat, varégokat (varjágokat) fogadtak föl. Az orosz telepesek a 9. századtól kezdve jelentek meg nagyobb számban az Oka-hátságon, s a régészet tanúsága szerint az itt lakó mordvin lakosság beléjük olvadt. Az intenzív orosz hatás kezdete a 11. századra tehető. Az orosz befolyás először az erzákat érte, a moksákat kissé később. A moksák a középorosz nyelvjárások hatása alá kerültek, az erzák pedig az északi nagyorosz nyelvjárások körébe.

Az igen intenzívnek tűnő kölcsönhatás ellenére az igen régi orosz átvételek száma elenyészően csekély a mordvinban. A legrégebbi orosz jövevényszavak a 13. század előtt kerültek be a mordvinba. Ezek a következők: E *pondo* / M *ponde* ~ or *nyð* súlymérték, a 11. századi denazalizáció előtt került át; E M *rož* 'rozs' ~ or *poжъ* a 12. század előtt; E *vese* 'egész' ~ or *весь*, a szóvégi magánhangzó 12. századi redukciója előtt. A fenti szavak közvetlen orosz eredete azonban vitatott: a 'pud' lehet átvétel a gótból is, a 'rozs' lehet balti vagy még inkább iráni átvétel; ezek is inkább orosz közvetítéssel átkerült vándorszavaknak tűnnek. Az 'egész' szónak finnugor eredete is felmerült. Óorosz átvétel lehet a *raštams* 'szaporodik' ige (vö. or *раждать*).

A régi orosz jövevényszavak száma tehát igen csekély, származtatásuk körül sok a bizonytalanság. Mégis lehettek a két nép és nyelv között mélyreható kapcsolatok, ami úgy képzelhető el, hogy az orosz lakosság teljesen asszimilálta a mordvin lakosságot. Az orosz nyelv hatását a 13. századtól a tatár hatás ellensúlyozta, az orosz nyelv befolyása pedig csak a tatár uralom megszűnése után, a 16–17. századtól lett ismét nagyobb mérvű. Az adók, a katonai szolgálat és a hittérítés elől menekülő mordvinok végülis a 18. századra már mind pravoszlávok lettek. Az orosz nyelvjárások hatása napjainkig

igen intenzív, újabban a mordvin–orosz szótárak és az irodalmi nyelvi normák az orosz irodalmi nyelvet és kiejtést sugallják, a népnyelv azonban továbbra is él a hanghelyettesítés adta lehetőségekkel. Az orosz jövevényszavak kiejtésére Paasonen monográfiája és szótára ad eligazítást. Paasonen még az októberi forradalom előtti állapotokat rögzíthette. Több mint öt évet töltött a helyszínen és tanulmányozta a mordvin nyelvjárásokat. A szórványos példából is kiderül, hogy az orosz szavak átvételekor gyakran érvényesült a hanghelyettesítés, ill. a fonotaktikai eltéréseket is legtöbbször feloldották. A mordvin nyelvjárásokban az orosz jövevényszavak száma többszörösen felülmúlja a török átvételekét.

Elég sok orosz jövevényszó megtalálható mindkét nyelvjáráscsoportban, pl. *greχ* 'bűn' < *грех*, *miłošt* / *meläšt* 'kegyelem' < *милюсть*, *molitva* 'ima' < *молитва*, *pašiba* / *spašiba* 'köszönet' < *спасибо*, *pražnik* / *pražnäk* 'ünnep' < *праздник*, *provoža-* / *pärvaža-* 'kísér' < *проводжатъ*, *šemija* / *šemjä* 'család' < *семья*, *stada* 'csorda' < *стада*, *jagoda* 'eper' < *ягода*.

Általános tendencia, hogy az erza megtartja a szókezdő zöngés hangot, míg a moksa zöngétlennel helyettesíti: *baba* / *paba* 'öregasszony' < *баба*, *bešeda* / *pešeda* 'beszéd' < *бецедә*, *bojar* / *pajar* 'főnemes, bojár' < *бояр*, *bočka* / *počka* 'hordó' < *бочка*, *brat* / *prat* 'öcs' < *брат*, *žver* / *šver* 'vadállat' < *зверь*, *duma* / *tuma* 'gondolat' < *дума*.

Az E jövevényszavak o-zó, a M pedig a-zó nyelvjárásból származnak: *ro-bota-* / *rabota-* 'dolgozik' < *работамъ*, *obed* / *abed* < 'dél, ebéd' < *обед*, *porok* / *parok* 'küszöb' < *порог*.

Hanghelyettesítés történt az erza nyelvjárásokban a teljesen idegen hangok (χ, f) esetében, pl. E *kožejka* 'gazdasszony' < *хозяйка*, *kavral* 'február' < *февраль*, *konar* 'lámpa' < *фонарь*, *soka* 'eke' < *соха*, *χamila* 'családnév' < *фамилия*, M *postäf* 'pásztor' < *пастух*.

Az orosz affrikáták kiejtése sem esett egybe a mordvinéval: E *čulka* 'harisnya' < *чулки*, *štupa-* 'érint' < *щупать*, *švet* 'virág' < *цвет*, M *tučä* 'felhő' < *туча*.

Szórványos ingadozás tapasztalható néhány szóban, amelynek gyökere az orosz nyelvjárási formákban keresendő, pl. E *ñekrut* 'újonc, rekruta' < *рекрут*, *ñekrut*; *merota*, *ñereta* / *merata* 'varsa' < *мерета*, *нерета*.

Feltűnő, hogy a szóvégi hangsúlyos o-t is a-val vették át, valószínűleg azért, mert a genitivusi vagy többes formát vették alapul, pl. *piva* 'sör' < *пиво*, E *krila* 'szárny' < *крыло*, E *žorna* 'mag' < *зерно*, E *žerkala* 'tükör' < *зеркало*.

Hangátvetés is megfigyelhető, pl. E *konilka* 'térd' < *коленко*, E *gubor* 'zsombék' < *бузор*, *atkabrä* 'október' < *октябрь*.

Hangbetoldás szinte minden helyzetben adódhat: szó elején a mássalhangzótörklődés feloldására, de van példa inetimologikus magánhangzóra a szó elején és a szó végén is, pl. E *ovtorník* 'kedd' < *вторник*, *karavat* 'ágy' < *кроватъ*, *krisa* / *kärsa* 'kerék' < *круца*, M *äzver*, *šver* 'vadállat' < *зверь*, *äzdarova* 'egészség' < *здорова*, *luga* 'kaszáló' < *лыг*, *žal* / *užäl* 'sajnos' < *жаль*.

Hangkiesés főként a szóeleji *v*-re érvényes mind labiális magánhangzó előtt, mind a szóeleji mássalhangzó-kapcsolat feloldására: E *ola* 'szabadság' < *воля*, *orta* 'kapu' < *ворота*, *šex* 'leg-' < *всех*, *šo* 'mind' < *всѣ*.

Minthogy a mordvinban nincs nyelvtani nem, a melléknévek E *-oj* / M *-aj*, *-äj* végződésel kerülnek át, függetlenül attól, milyen nemű végződés van az átadó nyelvben, pl. *purdanoj* / *perdanaj* 'hozomány' < *приданое*, *čelaj* / *čelaj* 'egész, teljes' < *целый*, *čistoj* / *čistaj* 'tisztá' < *чистый*, *etimologičeskoj* / *etimologičeskaj* 'etimológiai' < *этимологический*, E *šedoj* 'ősz, szürke' < *седой*.

Az erzában ritkán hangrendi kiegyenlítődé is észlelhető: *šovodňa* 'ma' < *сегодня*.

A népnyelvi torzítások közül kevés került át az irodalmi használatba: M *kästända-*, *kstinda-* 'keresztel' < *крестить*. A következő példák már abba a kategóriába tartoznak, amelybe a magyar nyj. *fölöstök* < német *Frühstück*: E *balman* 'fajankó' < *болван*, *maħmara* 'másnaposság' < *похмеле*, *boħaram* 'pince' < *ногреб*.

Az új hangok, allofónok fonematizálódását mindenesetre elősegítették a mordvin nyelvjárások külön életében átvett (főleg tatár, majd orosz) jövevényszavak. Mint láttuk, a korai török és orosz jövevényszavakban – az ősi iráni jövevényszavakhoz hasonlóan – ugyancsak hanghelyettesítés tapasztalható.

A tudományos szótárak általában figyelemmel vannak a nyelvjárásokra. A modern kétnyelvű szótárakban ezekre a népnyelvi formákra alig van utalás, és egyébként sem adnak útbaigazítást a kiejtésre: *буква* *буква* 'betű', *дача* *дача* 'hétvégi ház', *хан* *хан* 'kán', *флаг* *флаг* 'zászló' stb. A mai erza és moksa irodalmi nyelv nagyszótárai is az orosz írásmódot követik, a nyelv művelés pedig a kiejtést is oroszos formában szorgalmazza. Az orosz szavak ma már felölelik a társadalom minden szféráját, a tudomány, a jog és közigazgatás valamennyi területét, és megjelentek a grammatikában is (kötőszók és módosítószók).

Az orosz jövevényszavak – a népi és az irodalmi átvételek – kérdésének monografikus feldolgozása még várat magára.

Irodalom: Paasonen 1903; Stipa 1952: 59–60; Veenker 1967; Kiparsky 1970: 5–6; Feoktyisztov 1976: 93–94; ESE 1977; ESM 1981; EV 1998; MdWb 1990–1996; Butilov 2006: 117–204.

6.2.5. A vándorszavak közvetlen átadó nyelve nem állapítható meg (a feltételezett végső forrást zárójelben adom meg): *kañst* 'kender' (< ?tör), *pondo* 'pud (súly)' (< ?gót, orosz), *puře* 'méhsör' (< ?gót, volgai német), *roz* 'rozs' (< ?or, balti, iráni), *sal* 'só' (< ?tokhár) stb. Egy-egy szó különböző időben, különböző nyelvallapotból, ill. jelentésben került át: *M šerā* 'réz' (< ?iráni) | *sirhe* 'arany' (< ősiráni); *kšni* 'vas' (< ősiráni > vg *kēr* 'vas', m *kard*).

6.2.6. Ismeretlen eredetű szavak. Több, az alapszókinszba tartozó szó ismeretlen eredetű: *kal'* 'fűzfa', *pši* 'forró', *udalo* 'hátl'. Ezek lehetnek jövevényszavak, amelyeknek vagy forrásnyelve teljesen ismeretlen, vagy pedig nem zárható ki ősiségük sem, csak megfelelőik kivesztek a rokon nyelvekből.

Irodalom: ESE 1977; ESM 1981; EV 1998; MdWb 1990–1996.

Összefoglalás

Az ősi szókinsz és a legtöbb jövevényelem egységesen megtalálható mindkét nyelvjáráscsoportban. Mint láttuk, az alapszókinsz jelentős része, a statisztikai számítások szerint kb. 80%-a közös. Természetesen vannak olyan ősi szavak is, amelyek egyik vagy másik csoportban eltűntek, és az ősi szó helyébe másik lépett, amely lehet jövevényszó is, de legtöbbször ismeretlen eredetű. Ilyenek pl. *koñov* / *kagad* 'papír', *olgo* / *šužär* 'szalma', *pokš* / *oču* 'nagy', *pštī* / *orža* 'éles, hegyes', *pu'gihe* / *atam* 'mennydörgés', *reve* / *uča* 'juh', *sudo* / *šalka* 'orr', *veše* / *šembü* 'összes', *večkems* / *kel'gems* 'szeret', *udeme* / *uj* 'velő' stb.

Fokozottan jelentkeznek különbségek az újabb jövevényszórétegekben. A tatár és az orosz hatás nem egységesen érte a mordvin csoportokat, másrészt a különbségek adódhatnak az átadó nyelv nyelvjárási eltéréseiből is.

Irodalom: Feoktyisztov 1976: 89–94; Zaicz 1986: 316–320.

6.3. Mordvin névtan

6.3.1. Személynevek

Jelenleg az orosz adminisztráció névadása kötelező: keresztnév (имя), apai név (отчество), családnév (фамилия), pl. Дмитрий Васильевич Цыганкин = *Dmitrij Vasziljevics Cigankin*, Нина Валентиновна Казаева = *Nyina Valentyinovna Kazajeva*. A mordvinok lassan és fokozatosan tértek át az ősi egyelemű pogány nevekről a kételemű, majd a mai háromelemű személynevekre. A mordvin eredetű (főnév, melléknév és igei alapú) személynevek közül kb. félszáz máig először apai, majd családnévvé válva öröklődött át. A kéttagú nevek a 16–17. században a városi lakosság körében terjedtek, majd később használatba kerültek a falvakban is. A hittérítés során a mordvinok bibliai eredetű keresztneveket kaptak, amelyek sokszor mordvinosított formában voltak használatosak a nép körében.

A pogánykori nevek szemantikailag több csoportba sorolhatók: a megnevezés alapja lehetett testi vagy lelki tulajdonság, rokonsági viszony, testrészek, állat- és növényfélék nevei; születési hely, idő, a testvérek sorrendje, szülő-gyermek viszony, tárgy, esemény- és ún. óvónév. Az alapszóhoz – főnév, melléknév vagy ige – képző járult (-j, -s, -š, -ś, -at, -ad, -ka, -n, -al, -mas, -pa stb.), így lett belőle apai név, majd újabb (orosz) képzők hozzátoldásával a mai családnév. Néhány példa: *ašo* 'fehér' > *Ašaj* > *Ašajev*, *teta* 'apa' > *Tetuš* > *Tetuškin*, *pilē* 'fül' > *Pilēs* > *Pilēsev*, *ovto* 'medve' > *Ovtodej* > *Ovtodejev*, *kuz* 'fenyő' > *Kuzan* > *Kuzankin*, *pakša* 'szántóföld' > *Pakševat* > *Pakševatkin*, *valgo* 'lenyugszik' > *Valgomas* > *Valgomasov*, *kolmo* 'három' > *Kolomas* > *Kolomasov*, *inže* 'vendég' > *Inževat* > *Inževaton*, *kaže* 'ajándékoz' > *Kažej* > *Kažejev*, *piks* 'kötél' > *Piksaj* > *Piksajkin*, *a kulo* 'nem hal meg' > *Akulaj* > *Akulajkin* stb. Néhány női név is fennmaradt: *kud-ava* 'ház asszonya' > *Kudava* > *Kudavin*, *pot'-ava* 'szoptató asszony' > *Pot'ava* > *Pot'ávin*; a nők tulajdonsága vagy családi helye is alapul szolgálhatott: *mazi-ava* 'szép asszony' > *Mazava* > *Mazavin*, *M mazi* 'szép' > *Mazaj* > *Mazajkin*, *väžä* 'sógornő, az öcs felesége' > *Väžaj* > *Väžajkin* stb.

A pravoszláv keresztnemek később ugyanezt az utat járták be; az orosz becéző formák is átkerültek: *Makar* > *Makarka* > *Makarkin* stb. Több név „mordvinos” formában került használatba: *Foma* > *Koma*, *Fedor* > *Hvedor*, *Kvedor*, *Nyikolaj* > *Mikol*.

Irodalom: Maticsák 2007.

6.3.2. Helynevek

A mordvinföldi hivatalos helynevek általában az orosz mintát követik. Mind a természeti (hegy–vízrajzi) megnevezések, mind a személynév alapú helynevek utalnak a mordvin lakosságnak más népekkel való kapcsolataira: iráni (árja, ős- és középíráni), török (csuvas, tatár), s főleg az orosz nyelvi érintkezésekre. Van azonban a helynévanyagban egy olyan ősi réteg, amely azoktól a népektől (Volga–Oka népesség) öröklődött, amelyek még a finn-ugorok és indoeurópai csoportok megjelenése előtt éltek a térségben. Ilyenek a *-ga*, *-ma*, *-ša*, *-im* végződésű nevek: *Pirma*, *Viša*, *Šadim*. Balti kapcsolatokra utal továbbá néhány név: *Vad*, *Kša*. Ezenkívül több jelentős név megfejtetlen (*Moksa*, *Szura*, *Pjana*, *Alatir*) maradt, mert elenyészett a névadó nép és nyelve, vagy pedig az élő nyelvek nem nyújtanak támpontot a mordvinföldi név megfejtéséhez. A jelenlegi nevek névadási indítékai és komponenseinek eredete azonban zömében megfejtethetők.

Természetes objektumok

A mordvinföldi vizek és térszínformák megnevezései nagyrészt a mordvinból magyarázhatók. A determinánsok jelentős része mordvin eredetű, pl. *lėj / lāj* 'folyó' ~ lp *leahki* 'hosszú, keskeny völgy' < FV **lākā*, *latko / latkə* 'árok, patak', *līsma / līsmə* 'forrás' < *līse-* / *līša-* 'elindul', *erke / ärkä* 'tó' ~ fi *järvi*, lp *jávri* < FV **järwä* stb. A nevek általában ezekkel alkotott jelzős szerkezetek. Az előtag utalhat az utótag tulajdonságára, méretére, növény- és állatvilágára, a víz mentén folyó gazdasági tevékenységre, vagy jelölheti az objektum helyzetét, viszonyát más nevekhez: *Iñe lėj* ('nagy'), *Lambamo latko* ('meleg'), *Kičkeré erke* ('görbe'), *Kuz lėj* ('lucfenyő'), *Maćej līsma* ('lúd'), *Pāngə lāj* ('farakás'), *Vedģev latko* ('malom'), *Ruz līsma* ('orosz'), *Mokša lėj* ('moksa'), *Veré lajma* ('felső') stb. Előtagként állhat személynév is: *Aržaj līsma*, *Zaxar latkə*.

Leggyakoribb névtípus a képzős utótagú réteg. A képzők nagyrészt orosz eredetűek, pl. *Ləplėjka* ('éger'), de vannak mordvin képzős alakulatok is: *Valdoña* ('világos'), *Šəlmiñe* ('szemecske'), *Šəlvetke* ('könny').

A tagok lehetnek orosz és tatár jövevényelemek, s vannak vegyes eredetű nevek is, pl. *Svjataj līsma* (< or 'szent'), *Pervoj latko* (< or 'első').

Kis számban találhatóak elliptikus víznevek is: *Čapamo lėj* > *Čapamo* ('savanyú').

Mesterséges alakulatok (települések, művelési területek) megnevezései:

A mordvin településnevek keletkezettek földrajzi köznevekből vagy személynevekből. Víznevekből és térszínformák neveiből gyakran jönnek létre településnevek (vö. az előző fejezetet).

Köznevekből keletkezett településnevek

a) Településnévvé válhattak pusztai földrajzi köznevek: *kužo* 'erdei tisztás' > *Kuženka*, *Kužki*, *moda* 'föld' > *Od Moda*, *potma* 'erdő mélye, belseje' > *Potma*, *šajj* 'mocsár' > *Staroje Šajgovo*, *ved'* 'víz' > *Vedanci*, *jov*, *jav* / *jevas*, *javas* 'folyó' (~ *fi joki*, *lp johka*, *m -jó*: *Sajó* < PU **joke*) > *Javas*, *sar* 'mocsár' > *Saransk*.

b) Grammatikailag szerkesztett nevekből is lettek földrajzi nevek: *lej* / *läj* 'folyó' – *Ínelėj* (*íne* 'nagy'), *Kargalējka* (*kargo* 'daru'), *Kimlāj* (*kelme* 'hidedg'), *Léplēj* (*lépe* 'éger'), *Šuvarlēj* (*šugar* 'homok'), *erke* / *järkä* 'tó' > *Imerka* (*íne* 'nagy'), *Télimerki* (*télím* 'téli szálláshely') (az utótag eredetileg víznév); *morgo* / *morgə* 'fa; irtás' > *Pičemorga* (*piče* 'fenyő'), *ner* / *när* 'fok, hegyfok' > *Inginär* (*ingolə* 'elöl levő'), *pando* / *pandə* 'domb' > *Pičpanda* (*piče* 'fenyő'), *vir* 'erdő' > *Pičevir* (az utótag térszínforma).

Leggyakoribbak a személynévi előtagú településnevek: *velé* / *velə* 'falu' > *Kočkur velé* / *Kočkurovo*, *Кочкурово* (eloroszosított hivatalos név), *Maréz velé* / *Marésevo*, *Марецево* (hiv.), *bije*, *bijo*, *bujo* 'nemzetség, törzs (szállásterülete)' > *Kečēnbije* / *Kečusevo*, *Кечушево* (hiv.), *Ordanbuje* / *Ardatovo*, *Ардатово* (hiv.).

c) Elliptikus nevek: *kuz* 'lucfenyő' > *Guzinci*, *pekše* / *päšə* 'hárs' > *Pšehevo*, *poj* / *poju* 'rezgő nyárfa' > *Pajevka*.

Személynévi eredetű helynevek

Az előző fejezetben tárgyaltuk a mordvin személynevek kialakulását, szemantikai csoportjait. A családnevekhez helynévképzőt téve településnevet kapunk. A leggyakoribb képzők a következők: *-ka*, *-ki*, *-o*, *-skij*, *-i*, *-j*, pl. *Ardatovo*, *Aťaševskij*, *Čamzinka*, *Kalájjevo*, *Kočkurovo*, *Širomasovo*, *Permiši*, *Tétüši*. Pusztai személynévből képző nélkül is keletkezhetett településnév: *Keńda*, *Lobaški*.

A településnevek tehát két irányból jöttek létre: a) természetes helynevekből és b) személynevekből. Mindezek a típusok orosz és tatár szóelemekre is épülhetnek.

Irodalom: Maticsák 1995a; 1995b: 251–262; 2002: 107–122; 2005; Kazajeva 2001.

6.4. Szóalkotás

6.4.1. Képzett szavak

A finnugor nyelvekre jellemző produktív szóképzéssel a mordvin is él. Ige képezhető a) igéből: *sodnoms* / *sothəms* 'kötöz' < *sodoms* 'köt', *jakšems* / *jakšəms* 'járkál' < *jakams* 'jár', *ozavtoms* / *ozaftəms* 'ültet' < *ozams* 'ül' és b) névszóból: *ləmdəms* / *ləmdəms* 'nevez' < *ləm* 'név', *vidəməms* / *vidəməms* 'kiegyenesedik' < *vidə* / *vidə* 'egyenes'.

Névszó pedig ugyancsak a) névszóból: *pižolks* / *pižəlks* 'berkenyefa' < *pižol* / *pižəl* 'berkenyebogyó', *kolmoće* / *kolməćə* 'harmadik' < *kolmo* / *kolmə* 'három', *viřne* / *viřnə* 'erdőske' < *viř* 'erdő' és b) igéből: *promks* / *purəms* 'gyűlés' < *promoms* / *purəməms* 'összegyűlik', *erəmo* / *erəma* 'élet' < *erəms* 'él'. Az igenevek ez utóbbi kategória speciális alcsoportját jelentik. A különböző altípusokban a produktív képzők száma igen nagy.

Igazi passivum nincs a mordvinban. A -vo-, -ve- / -və- képzőnek van reflexív-mediális jelentése: *mařavoms* / *mařavəms* 'hallatszik, hallható, érződik, érezhető' < *mařams* 'hall, érez', *nejevəms* / *nejevəms* 'látszik, látható' < *nejevəms* / *nejevəms* 'lát'. Ilyenkor mellette az ágens dativusban áll. Passzív jelentése van a -ž participium-gerundium képzőnek is.

Toldalékok önálló szavakból is keletkezhetnek. Leggyakoribb a *či* / *ši* '-ság, -ség < nap': *azorksči* / *azərksši* 'uraság, királyság', *šumbrači* / *šumbraši* 'egészség'. Láthattuk, hogy a létige múlt idejű alakjai grammatikalizálódtak: mód- és időjellé váltak.

Irodalom: Jevszevjev 1934/1963: 36–44, 168–181; Grammatika 1962: 36–49; Grammatika 1980: 99–122, 335–344; MdChr 1990: 50–52, 65–67; Zaicz 1998: 202–204; Mészáros 1999; EK 2000: 38–44, 213–216; MK 2000: 41–46, 170–172; Maticsák 2005a: 69–96.

6.4.2. Szóösszetételek

A szóösszetétel – a szóképzés mellett – a szóalkotás másik igen produktív módja. Szinte minden szófaj szerepelhet szóösszetétel elemeként. Az erzában kedveltek például a mellérendelő igei összetételek (*jakams-pakams* 'jár-kel' > *jakaj-pakaj* 'járókelő', *šejeřəms-šejeřəms* 'kiabál, rá-rákiált'), de gyakoriak a névszói (*salica-maštřica* 'rabló-ölő = rablógyilkos' / *nejevəms-azəndis* 'látó-beszélő = szemtanú'), sőt adverbialis (*činekvėnekvė* / *šinekvėnekvė* 'éjjel-nappal') és névmási (*kije-kije* / *kije-kije* 'ki-ki, valaki') mellérendelő összetett

szavak is. A komponensek jelentése tehát lehet rokonértelmű vagy ellentétes, de egyszerű szóismétlés is található közöttük. Speciális mellérendelésnek számít az ún. kopulatív összetétel (*meñel’-mastort* / *meñäl’-mastort* ’menn-föld = világ’, *a’at-babat* / *a’at-avat* ’öregember-asszony = házaspár, szülők’), a komponensek többes számban állnak.

Az összetett szavak nagyobb része azonban alárendelő típusú, nagyrészt birtokosjelzői (*čivalgoma* / *šivalgəma* ’napnyugta’, *řivez-ľevks* / *kelaž-ľefks* ’rókakölyök’) vagy minőségjelzői szó (*od-čora* / *od-šora* ’fiatalember’, *inėved’* / *inəved’* ’nagyvíz = tenger’, *jažamo-kev* / *jažama-kev* ’örlés-kő = malmkő’), de van közöttük tárgyas összetétel is (*ved’-kandi* ’vízhordó’).

Irodalom: Jevszjevjev 1934/1963: 44–50, 181–182; Grammatika 1962: 49–61; Grammatika 1980: 127–136; EK 2000: 48–51; MK 2000: 79–81.

6.4.3. Szóteremtés, affektív szavak

Hangutánzó és hangfestő szavak nagy számban találhatók a mordvinban. A hangutánzó, hangulatfestő indulatszavakból számos képzővel szinte korlátlanul képezhetők új származékok: *čat* / *čat*, *čator* / *čatar* ’reccs’, *čator-čator* / *čatar-čatar* ’recsegés-ropogás’, *čatordo-* / *čatarďa-* ’reccsen’, *čatorkšno-* / *čatarťkšňa-* ’reccsen’, *čatorgodo-* / *čatarďada-* ’recseg, csikorog’, M *čatarťta-* ’csikorgat (fogat)’ | *lagordo-* / *lagərde-* ’nyikorog, csikorog’, M *lagərťkšňa-* ’nyikorog’, *lagərťta-* ’nyikorgat’ | *libordo-* / *libərďa-* ’susog, zizeg’ stb. Feltűnő a magyarhoz hasonló hangutánzás, az *r* képző gyakorisága.

6.4.4. Neologizmusok

A modern mordvin szövegek alkotásában nagy szerepük van a neologizmusoknak. Nyelvújítási és -tervezési tendenciák kirajzolódnak mind a bibliafordításokban, mind a legújabb leíró nyelvtanokban. Ez a jövő útja. Az orosz terminológia helyébe mordvin alapról kell alkotni szavakat, amelyek felhasználják az ősi szóalkotás módozatait: szóképzés, szóösszetétel, grammatikalizáció és körülírás, valamint a tükörszók (kalkok).

Az egyes népek egységes irodalmi nyelvének megalkotása vagy pedig elvetése végső soron az illető nép elitjének a felelőssége. Valamennyi kísérleti megoldás, irodalmi nyelvi változat közül előbb-utóbb vagy valamelyik győz vagy pedig több változat is elterjedhet. Véleményem szerint az a legfontosabb, hogy minél több mű szülessen a mesterségesen kiművelt, szabályozott irodalmi nyelven. A nyelvi tervezésnél fontosabb volna, ha az anyanyelven írt művekre igénye lenne a kisebb finnugor csoportoknak, más szóval iroda-

lomhoz az alkotók mellett olvasók is kellenek. Amennyiben vannak olvasók, akik használják az irodalmi nyelvet, ezt a szórakoztatáson, művelődésen túl intenzíven ki kell terjeszteni a társadalom minden szektorába: olyan nyelvváltozatot kell létrehozni, amely egyaránt használható a tudomány, a közgazdaság és a jog területén is. Enélkül ugyanis egy nyelvváltozat öncélú marad, és nincs esélye egy kis nép nemzeti nyelvvévé válására.

A nagyobb írásos hagyományokkal rendelkező finnugor nyelvek (magyar, finn, észt) tömör kifejezéseket használnak, bőségesen élnek a szóképzés lehetőségével. A szóösszetételek aránya ennél jóval kisebb, a körülírással szerkesztettek aránya pedig szinte elenyésző. Az új, elvontabb fogalmak kifejezésére már megszilárdult formák szolgálnak. Középponton állnak a mordvin csoportok, náluk az irodalmi nyelvi normák – sajnos – két különböző irányban kezdenek megszilárdulni. A 19. századi fordításokkal való összehasonlítás azt mutatja, hogy a mordvin is jó úton van a tömör fogalom- és szóalkotás irányában. A másik végletet a szibériai régió képviseli: a sámánizmus, animizmus jegyeit hordozó obi-ugorok az utóbbi időben próbálkoztak irodalmi szövegeket létrehozni.

A bibliafordítások tág teret adnak a szókincs bővítésének, a nyelvújítási törekvések érvényesülésének. A nyelvújítás a finnugor nyelvekben általában hasonló módon történt. (Az oroszországi finnugor népek jelentős része, így az erzák és a moksák is a cirill ábécét használják. Az új bibliafordítások és szótárak cirill betűsek. Ezért a neologizmusokat az eredeti átírásban adom meg.)

Régi szavak új jelentésben: *азомс* '(pogány szertartással) megszentel' > 'megszentel', *азор* 'úr' > 'Úr', *вельмевтемс* / *вельмамс* 'megfordul' > 'felátad', *вадемс* 'ken, zsíroz' > 'felken', *Е варчавтомс* 'próbál' > 'kísért', *М яряфтомс* 'próbál' > 'kísért'.

Alkalmi szóösszetételek: *валвелявкс* / *валвеляфкс* 'szófordulat' > 'példabeszéd' (*вал* 'szó' + *велявкс* 'fordulat'), *инамоморо* / *инамамора* 'dicsérő ének' > 'himnusz' (*инамс* 'dicsér' + *моро* 'ének'), *ойумарькс* / *вайиуфта* 'olajfa' (*ой* / *вай* 'vaj' + *умарькс* 'gyümölcsfa' / *уфта* 'fa'), *иневанькс* / *иньару* 'szent' (*ине* 'nagy' + *ванькс* / *ару* 'tisztá').

Kopulatív összetételek: *менельть-масторт* 'menny-föld' > 'világ', *Е ней-марий* 'látó-halló' > 'szemtanú', *М няись-азондысь* 'látó-beszélő' > 'szemtanú', *Е арсемат-мелеть* 'gondolatod-kedved' > 'akarat', *кишнек-салонок* 'kenyerünk-sónk' > 'betevő falat'.

Szóképzés: *Теиця* / *Тиця* 'Teremtő' (< *теемс* / *тиемс* 'tesz, csinál'), *Тонавтый* / *Тонафты* 'Mester' (< *тонавтомс* / *тонафтомс* 'tanít'), *Сѣрмадовкс* / *Сѣрматф* 'Írás' (< *сѣрмадомс* 'ír'), *Е содавкс* 'csoda' (< *содамс* 'tud'), *М кучф* 'apostol' (< *кучемс* 'küld').

Кépzők önálló szóból, grammatikalizáció: Е лoманьлyв 'emberiség' (< лoмань 'ember' + лyв 'rend'), вейсэньлyв 'szövetség, egység' (вейсэ-нь 'együtt' + лyв 'rend'), инязорксчи / оцязорксши 'királyság' (< азор 'úr' + чи / ши 'nap'), М лoмантьнал 'emberiség' (< лoмань 'ember' + нал 'csoport').

Elvonás: Е арьне 'tisztelet' < ар(т)немс 'tisztel'. Egyéb módzatok (régі szó felelevenítése): чoнача / шoнача 'bálvány', М юрем 'rokonság'.

Álljon itt a következőkben az új gyermekbibliákban szereplő legújabb **Pater noster** szövege:

Е (1993): Минек Тетянок, кона менельсэ! Иневаньксэкс кирдевезэ тонь леметь, сазо тонь инязороксчить, улезэ тонь арсемат-мелеть мастор лангсоаяк, кода менельсэ. Максыкая миненек течи эрявиск кшинек-салон-нок. Нолдыть минек теевть пежетенек, кода миньгак нолтнетяно минек икеле чумосотненень. Илямизь нолда варчавтовомас, мекевланк – мень-стямизь зыяновдонть, эдь тонь ули инязороксчись, виеськак, арнеськак пингедэ пингес. Аминь.

Minék Tétanok, kona menel'se! Inevan'kseks kir'deveze toń lémet', sazo toń in-azorkscit', uleze toń ar'semat-mel'et' mastor langsojak, koda menel'se. Maksikaja mineńek teči er'aviks kšineń-salonok. Noldit' mineń tejevt' pežeťeńek, koda mińgak noltńetano mineń ikel'ė čumosotńeńeń. Ilamiź nolda varčav-tovomas, mekevlank meńštamiź zijanovdońt', eď toń uli inazorksciš, viješkak, arńeškak pińgede pińges. Amin.

[Szó szerint: Mi Atyánk, aki a mennyben! Szentnek tartasson a te neved, jöjjön el a te országod, legyen meg a te gondolatod-kedved a föld színén is, mint a mennyben. Add meg nekünk ma a szükséges kenyerünket-sónkat. Engedd el az általunk csinált bűnöket, ahogyan mi is elengedjük a mi előttünk bűnben levőknek. Ne hagyj bennünket kísértésben, viszont ments meg a gonosztól, hiszen tied az ország, az erő is, a dicsőség is időtől ideig. Ámen.]

М (1999): Менелень Алянъке! Иняруяза лемце, саза оцязорксшинце, пяхкодевозя мяльвийце мастор лангсовок кода менельса, эрь шинь кшиньконь макск тейнек тячи, нолдаить шумоньконь, кода миньге нолясаськ тейнек шумуфнendi. Тямасть ветьфте тяряфнемас, и ванфто-масть кальдявда. Сяс мес тонне оцязоркшись, вийсь, кайги лемсь пef-тома пингс. Аминь.

Meńel'ėń Al'ėńkė! Inaruzaja lem'cė, saza o'cazərksšine'cė, päškėdėvəzə mäl'vij'cə mastor langsəvək kəda meńal'sə, er' šin kšineńkən maksk tejnək täči, noldajt' šumėńkən, kəda mińgə nolasašk tejnək šumufnėndi. Tamašt' vətftə tärəfnə-mas, i vanftəmašt' kal'dəvdə. Šäs mes tońńə o'cazərksiš, vijs, kajgi lems peftə-ma pińgs. Amin.

[Szó szerint: Mennyei Atyánk! Szentelődjön meg a neved, jöjjön el az országod, teljesüljön kedverőd (akaratod) a föld színén is, mint a mennyben, minden napi kenyereket add meg nekünk ma, engedd el bűneinket, ahogy mi is elengedjük a nekünk vétkezeteknek. Ne vigy minket kísértésbe és szabadíts meg a gonosztól. Azért mert tied az ország, az erő, zeng a neved időtlen időkhig. Ámen.]

A fordítások mentesek a russizmusoktól. Az erza és moksa fordításban egyetlen orosz szó sem fordul elő. (De van néhány ismeretlen vagy bizonytalan eredetű elem.) Az iráni és a török jövevényszavak már régen beilleszkedtek a mordvin szókincsbe.

A szakszókincs megújítása is feladata lenne az irodalmi nyelv(ek) formálásának. Érdekes kezdeményezésnek számít, hogy 2000-ben megjelent egy-egy alaktani monográfia erza, ill. moksa nyelvjárásban. A nyelvtanokban természetesen túlsúlyban van az orosz terminológia, ám dicséretesen mordvin nyelvűek a magyarázatok és a kísérleti terminológiateremtés módozatai. Néhány példa:

erza	moksa	
валонь полавтнама	валонь полафнема	szóragozás
валъюр	валъюрта	szótő
валбе, пе	валбе, пе	toldalék, rag
валбелькс	валбялькс	szótag
валрисьме	валрисьме	mondat
валонь теевема	валонь тиевوما	szóképzés, szóalkotás
вейкенъ числа	фкя лувкс	egyes szám
ламонъ числа	лама лувкс	többes szám
валсюлмо	валзюлма	szókapcsolat, szintagma
кортамо пелькс	корхтама пялькс	mondatrész, szófaj
валлув	валмолема	szórend
смусть	смузь	jelentés, szemantika
ютазь шка	этай пинге	múlt idő, praeteritum
неень шка	тяниень пинге	jelen idő, praesens
сыця шка	сай пинге	jövő idő, futurum
вайгель	вайгялькс	hang
валмельгакс	валмельгакс	névutó
невтемачинъ полавтнама	определённой склонения	határozott(ság) ragozás
азорксчинъ (невтиця)	притяжательный суффикс	birtok(os) személyrag
суффиксъ		

Látszik, hogy nem nagyon egyeztettek egymással az erza és a moksa nyelvész-nyelvtanírók, hiszen például az erzában is megvan az 'idő, időszak' jelentésű *тинге* főnév. Néhány, a mordvinból hiányzó kategóriára furcsa konstrukciók születtek, pl. *Е цѣрань род* 'hímnem = fiú nem', *авань род* 'nőnem = nő-, ill. anyanem', *куникасо род* 'semleges nem = közbülső nem, tkp. egyik sem'. Mindenesetre látható, hogy dicséretes próbálkozások szemtanúi vagyunk.

Emellett természetesen még mindig domináns az orosz nyelvtani terminológia, mordvin toldalékolással, pl. *морфема* 'morféma', *морфология* 'morphológia, alaktan', *глагол* 'ige', *парадигма* 'paradigma, ragozás', *существительное* 'főnév', *числа* 'szám', *согласное* 'mássalhangzó', *падеж* 'eset', *суффикс* 'rag, szuffixum' stb. Legfeljebb „mordvinosított” formájú lesz, pl. *М существительнай*.

Jó lenne, ha a mordvin nyelvtanírók megszívlelnék a magyar és mordvin nyelvészek együttműködésével kidolgozott terminológiai javaslatokat is, pl. *тевлем* 'ige', *прялем* 'főnév', *есъзай* 'magánhangzó', *вейсезай* 'mássalhangzó' stb. Az új nyelvtanok még e javaslatok előtt készültek. A nagy magyar–erza–mordvin szótárban már több kifejezés megtalálható.

A legújabb szakszavak még nincsenek szótározva. Csak a következő évtizedek (évszázadok?) során dől el, mely szavak, kifejezések maradnak meg és terjednek el a hétköznapi nyelvhasználatban is.

Irodalom: EK 2000; MK 2000; Zaicz 2000: 109–133; Zaicz–Sirmankina 2001: 431–437; Zaicz–Butilov 2004: 141–151; Keresztes 2009: 57–89; Библиянь ловномат 1993; Идень Библия 1999; MESz 2008.

Következtetések és feladatok

Fontos lenne sort keríteni egy alapos összehasonlító vizsgálat elvégzésére, a neologizmusok szótározására, hiszen a minták minden bizonnyal hasznosak lennének az irodalmi nyelvek további csiszolásához. Igen jó lenne, ha a bibliafordítások szókinése közkincsévé válna a finnugor anyanyelvű ifjúságnak, mert ez jelentősen elősegítené a gyermekek nyelvi fejlődését, a módszerek és a magatartás visszahatna az anyanyelv nemzetivé (az oroszról eltérővé) válásában a tudomány, a közigazgatás, majd a jog terén is. A fordítások gyakorlata visszahatna az irodalmi nyelv fejlődésére.

Az irodalmi nyelvi normák kialakítása csaknem minden finnugor népnél megindult. A nyelvújítás, neologizmusok tekintetében éles szembenállás alakult ki a neológusok és a nyelv spontán fejlődésében hívó szakemberek között. A nagyobb finnugor nemzeti nyelvek esetében is megtörtént a „kardváltás”, majd a vita kompromisszummal, de inkább az ortológusok győzelmével végződött. A Biblia lefordítása egy-egy nyelv és kultúra jelentős mérföldköve. A bibliafordítások jelentőségét és hatását az anyanyelv kutatói, a szakemberek tudják leginkább lemérni és értékelni. Legyen övék az utolsó szó!

A tudatos nyelvtervezés jó példája a lapp irodalmi nyelv térhódítása. Sikerrült kialakítani és elfogadtatni egy viszonylag egységes irodalmi nyelvi normát és helyesírást. A szaporodó angol nyelvű szakkönyveknek jóvoltából kis létszámú rokonaink nyelve és kultúrája gazdagítja az Európai Unió kulturális palettáját és a világörökséget. Ami pedig az oroszországi finnugor nyelveket illeti, a helyzet nem sok optimizmusra ad okot...

Irodalom: Pusztay 2006; Keresztes 2010b: 127–168; 2010c: 169–192.

7. Utószó: a mordvin nép és nyelv jövője

A mordvin nép jelenlegi megosztottságán sokat könnyítene az egységes irodalmi nyelv kidolgozása. Ennek hiánya jelenleg is a mordvin nép és nyelv egységesülésének, valamint a mordvinok nemzetté válásának sarkalatos kérdése. A mordvin nyelv két fő nyelvjárása, az erza és a moksa közötti egyezéseket és eltéréseket a szakirodalom alaposan elemezte. Az alapkérdés: hány mordvin nyelv van? A kérdésre adott válaszok megoszlának. Az erzák korábbi álláspontja szerint kettő: erza és moksa, újabban viszont csak erza; a moksa hajlanak arra, hogy – a nyelvjárási eltérések ellenére – egyetlen mordvin nyelv létezik. Az utóbbi véleményt osztja a nem mordvin anyanyelvű kutatók többsége is.

A mordvin nyelv és nyelvjárások mindmáig legtekintélyesebb külföldi kutatója, a finn Heikki Paasonen egész munkássága során egységesen kezelte a mordvin nyelvi jelenségeket, mind történetükben, mind pedig a mordvin nyelvet bemutató tankönyvében. Az utóbbiban párhuzamosan mutatja be a mordvin grammatika vázlatát (1909: 01–020).

A mordvin irodalmi nyelv (és a mordvin autonómia) létrehozására az 1920-as években történtek az első kísérletek. Az anyanyelvi tanárok 1925-ös moszkvai értekezletén – valószínűleg „központi” utasításra – elhatározták, hogy két irodalmi nyelvet alakítanak ki. Az erza irodalmi nyelv alapjául a központi területekhez tartozó Kozlovka község (ma Atyasevói járás) nyelvjárását tették meg, a moksa irodalmi nyelv alapjának pedig a szintén központi területekhez tartozó Krasznoszlobodszk és Tyemnyikov környékének nyelvjárását választották. Kozlovka volt a nagy tekintélyű mordvin nyelvésznek, M. Je. Jevszevjevnek a szülőhelye. A tudósnak nagy szerepe volt mindkét irodalmi nyelv kialakításában. Balszerencse, hogy Jevszevjev pl. nem a Szura vidékén született, ahol az erza és moksa nyelvjárások közötti, átmeneti, kevert változatokat beszélnek. Jevszevjev halála után az orosz Bubrih irányította az irodalmi nyelvi norma munkálatait.

Mindkét irodalmi nyelv írása cirill betűkkel történik. A latin betűkre való áttérésre jelenleg már semmi esély nincs. A cirill írás adaptálása főleg a moksaiban okoz problémákat, pl. a két alsó nyelvállású magánhangzót (*a* és *ä*) nehéz megkülönböztetni, s egy-egy betű (pl. *o*, *e*) két, sőt három hang jelölésére is lefoglalódott. Ennek következménye még, hogy az első szótagi redukált magánhangzót jelöletlenül hagyták, jelölésére csak a legutóbbi helyesírási reform fordított figyelmet. Az erza írására a cirill ábécét összehasonlíthatatlannul jobban lehet alkalmazni. Általában megfogalmazható, hogy az erza job-

ban érvényesíti a fonematikus, szóelemző elvet, a moksa írásgyakorlat viszont a fonetikus elv irányába tolódott el. Az elvi különbségek a nyelvjárások különbségeit fokozottan kiemelték. Gyakorlati szempontból marad tehát a cirill betűk használata. Véleményem szerint az egységes helyesírási elv kidolgozása megteremtené annak a lehetőségét, hogy az erzák és a moksák legáltalább egyformán írnának. A praktikusabb megoldás itt az erza fonematikus elv egységes érvényesítése volna.

Jelenleg például a morfémahatáron jelentkező nagyszámú **mássalhangzó**-asszimilációt a moksa jelöli, az erza nem, pl. Е *күт*, М *күт* 'fenyők', bár mindkét csoport egyformán ejti: [kust]. Itt egységesen az erza írásgyakorlatot vezetném be. Hasonlóan lehetne eljárni azokban az esetekben is, amikor a két csoport másként ejti a hangkapcsolatot, pl. *кальтне* 'a fűzfák', amit az erzában úgy ejtenek, ahogy írnak [kal'tne], a moksában viszont bonyolult folyamatok játszódnak le: a *t* zöngétleníti az előtte álló *l*-et, majd kiesik, az eredmény tehát: [kal'ne]. Hasonlóan egységesítene lehetne a következő típusok írását: *ведьс* / *вец* (< *ведьс*+*с*), amelynek ejtése nagyjából mindenütt [vec]. – Ezekre és az ezekhez hasonló jelenségekre jó példákat lehet hozni a magyarból, ahol a szóelemző írásmód jóvoltából általában a szótó kerül ki győztesen, pl. *aszt*, kiejtése: [ast] vagy *halasztgat*, kiejtése: [halazgat] vagy *adsz*, kiejtése: [acc]. – Talán a legnagyobb különbségnek számít az erza és a moksa között a nazálisoknak a megfelelő orális zárhangokkal való helyettesítése a *t*, *t'* előtt, pl. *лемт* 'nevek' a moksá ejtése: [lépt].

A szókezdő kemény és lágy E *s* ~ M *ś* és az E *č* ~ M *š* megfelelés további gondot okoz. Itt meg kellene engedni mindkét írásmódot. A két hangpár különbségét az erza és a moksa lakosság egyébként is jól érzékeli, megértési problémát megítélésem szerint nem jelent.

A magánhangzók jelölésében is az erza gyakorlatot tartanám praktikusabbnak. Meg kellene tartani a szóbelseji és szóvégi cirill *o* és *e* betűket. Ezek az erza nyelvjárások egy részében *o*-nak és *e*-nek hangzanak. Szerintem ebből a szempontból nem volt ez a jelölésmód rossz megoldás a moksában, hiszen a megfelelő orosz betűk – a moksához hasonlóan – hangsúlytalan helyzetben redukált magánhangzót jelölnek, pl. or. *яблоко*, kiejtése kb. [jabləkə], s ha a mordvinok *кудосонзо* 'házában' alakot írnak, az erzák ejthetik, ahogy írják [kudosonzo] vagy [kudosondzo, kudosondo], a moksák pedig „oroszosan”: [kucənzə] stb. A nem első szótagi redukált magánhangzónak a jelölése vagy jelöletlenül hagyása megegyezés kérdése. Az első szótagi moksa redukált magánhangzó, s ennek erza megfelelője jelölhető kétféleképpen a stílussajátságoknak megfelelően: *урномс* / *ърнамс* 'ördít'. – Az erza és a moksa nyelvjárások különbségének problematikáját elsősorban azonban

nem a redukált magánhangzók jelölésében látom. Nehezebb kérdés a kétféle *e*-hang jelölése. A cirill betűkészlet teljesen alkalmatlan e két hang megkülönböztetésére. Vagy be kellene vezetni a mellékjeles *ä* betűt vagy pedig le kellene mondani a kétféle hang megkülönböztetéséről. Itt is praktikusabb volna az erza *e*-t használni. A megfelelő helyen a moksá úgyis tudja, vajon *e* vagy *ä* áll-e, az erza meg talán nem is nagyon érzékeli a kétféle *e*-hang közti különbséget. Ráadásul vannak pl. olyan Szura-menti nyelvjárások, amelyekben létezik nyílt *ä*, igaz sohasem ugyanott, ahol a moksában is *ä* van! – Párhuzamként említhetem, hogy a magyar nyelvjárások jelentős részében is megvan a két *e*-hang különbsége, az irodalmi norma azonban azokra a nyelvjárásokra támaszkodik, amelyekben a két *e*-hang egybeesett. A jelölés egységesen *e*, ejtése lehet *ä*, de azok a magyarok, akiknek anyanyelvjárásában van középzártságú *e* is, a megfelelő helyen természetesen középzártságú *ë*-t ejtenek. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy nem tartom ideálisnak a kétféle *e*-hang egybeolvasztását, de a helyesírás és a nyelv fejlődésének tendenciái ellen a legkiválóbb nyelvművelőknek sem sikerül mindig felvenniük a harcot! A magyar nyelvjárások különbsége egyébként is főként a magánhangzó-rendszer különbségeiből adódik, s a magyarban egyáltalán nem okoz megértési nehézséget, ha valaki – a megfelelő nyelvjárási szabályok szerint – *e* helyett *ö*-t, *é* helyett *í*-t, hosszú magánhangzók helyett kettőshangzót ejt.

E néhány kiragadott hangtani példával azt kívántam szemléltetni, hogy az íráskép egységesítésével nagymértékben közelíteni lehetne a két nyelvjáráscsoport közötti jelentős, de nem áthidalhatatlan fonetikai különbségeket.

A morfológia terén nehezebbnek ígérkezik a helyzet. Az esetragozás toldalékainak különbségei nézetem szerint nemigen jelentenek áthághatatlan akadályt. Az illeszkedő erza toldalékoknak a moksában nagyrészt egyalakúak felelnek meg. A veláris hangrendű szavak toldalékaiban az orosz írás miatt – a fent ismertetett tények ismeretében – nem adódna különösebb gond, pl. *күдөстөнзө* 'házából' olvasható így is: [kuctənzə], a *кедьстэнзэ* 'kezeből' alak pedig [kectənzə]. Iskolai gyakorlással meg lehetne tanítani, hogy az ə kemény mássalhangzó után a moksában jelölhet redukált magánhangzót (ə), pl. *музэ* a moksában [pizə] 'fészek'. – A magyar nyelvjárások esetragjainak alternánsai a mordvinéinál sokkal inkább eltérnek egymástól, pl. az irodalmi *-ból/-ből* rag változatai: *-bó/-bö*, *-búl/-bűl*, *-bú/-bű* stb., s az instrumentális *-val/-vel* ragja sem illeszkedik minden nyelvjárásban, pl. *kanállal* – *kanálval* stb.

Az *s*-kezdetű toldalékoknak szonoránsok, s főleg nazálisok utáni affrikálódását is figyelmen kívül kellene hagyni az írásban, pl. *ломаньсэ* 'ember-

ben' moksásan ejthető: [lomańcə] alakban is. Ilyen affrikálódás más nyelvekben is nagyon gyakori (vö ném. *als, mensch*). Az alapszavakban is inkább a szibilánst preferálnám, pl. ловсо 'tej', amelynek ejtése lehet [lovco] vagy [lovsə] is.

Az egységesítés szempontjából legnagyobb probléma a birtokos személyragok különbségéből adódik. Noha a függő esetek birtokos személyragjai az erza és a moksa nyelvjárásokban meglehetősen hasonlítanak, pl. E/M *ма-морсон* 'országomban', *маморсом* 'országodban', *маморсонзо* 'országában' stb., a nominativusi, genitivus-accusativusi és a dativusi alakok különbsége áthidalhatatlan. A logikusabb és a függő esetekkel könnyebben párhuzamba állítható alakoknak itt az erza formák tűnnek. Az irodalmi gyakorlatnak kellene eldönteni, melyekből válnak a kedveltebb variánsok, párhuzamos használatukat szerintem – legalábbis eleinte – feltétlenül meg kell engedni.

A nyelvjárások közti megértést nem is a hang- és alaktani eltérések szokták megnehezíteni. Az anyanyelvi beszélő ösztönös nyelvi logikája – a kontextus közreműködésével – csaknem 100%-ig ki képes küszöbölni a félreértéseket. A szókinszbeli különbségek feloldására ez a mechanizmus azonban már alkalmatlan. Igaz, hogy a lexikában vannak különbségek a mordvin nyelvjárások között, az alapszókinsznek mégis kb. 80–85%-a közös. Praktikus szempontokat lehetne figyelembe venni a frazeológiai elemek közelítésében is. Számomra nehézkesnek tűnik pl. az E *монь ули мелем тыемс* 'szerefnék elmenni' kifejezés, a moksában használatos *эрамс* ige (M *эран тымс*) sokkal praktikusabb.

Továbbra is fenntartom azon véleményemet, hogy az erza és a moksa nyelvjárások közötti különbségek korántsem akkorák, hogy két külön nyelvről kellene beszélnünk. Józan megfontolással, az átírás és a nyelvi normák egységesítésével, nagyobb gonddal, tudatos nyelvműveléssel, valamint hatékony iskolai oktatással és neveléssel a fiatal mordvin anyanyelvű generációval még nem lenne késő megértetni az egységes nemzettudat és a nemzeti identitás kialakításának fontosságát és jelentőségét. Ennek hiányában ugyanis – noha a mordvin nép és nyelv akár több ezer évig is fennmaradhatna – fennáll az elnemzetietlenedés, majd az eloroszosodás veszélye. A hön áhított autonómiához, önállósághoz, a nemzeti nyelv használatához való joghoz előfeltétel az egységes irodalmi nyelv kimunkálása, olyan irodalmi nyelv megteremtése, amely használható az oktatásban, a különböző szaktudományokban, az igazságszolgáltatásban és az államigazgatásban. Egy modern nemzeti nyelv megteremtése maximális konszenzust, a szembenálló felektől higgadt-ságot, józan megértést és igen nagy erőfeszítéseket igényel. Kétszáz évvel ezelőtt nemzeti létük hajnalán a magyarok, az észtek és a finnek egyaránt el-

tek a lehetőségeikkel. A mordvin nép múltja, folklorisztikai és irodalmi hagyományai, tudományos eredményei a mordvin nyelvésznezemzedékektől is hasonló hozzáállást vár el. Úgy tűnik, most kedvezőbbek a feltételek, mint a 80-as–90-es években voltak, és már maguk a mordvinok is kezdik az egység megteremtésének szükségességét belátni.

Ami viszont aggodalomra ad okot, a mordvin népesség létszámának csökkenése. A népesség demográfiai alakulását a következő statisztikai adatok szemléltetik:

1926 – 1 340 000	1979 – 1 192 000
1939 – 1 456 000	1987 – 1 024 000
1959 – 1 258 000	1989 – 1 153 000
1970 – 1 263 000	2002 – 845 000

Az oroszországi etnikai asszimiláció tendenciáinak ismeretében létszámuk a század végére mindössze 200 ezerre becsülhető...

A mordvin főként a falvakban élő családokban használatos a mindennapi kommunikációban. A városokba költözött mordvin családoknak már csupán 21%-a használja. A városba költözés és a városiasodás tehát rohamos nyelvetesztést eredményez.

Irodalom: Paasonen 1909: 01–13; Feoktyisztoz 1968; Keresztes 1987: 53; 1990: 23–79; Zaicz 1994: 113–121; 1995: 41–46; Gheno 1995: 57–61; Keresztes 1995: 47–55; Pusztay 2006: 45–46, 50–51; Maticsák 2011: 160–169.

Epilógus

„Véghez vittem immár ... munkámat.” Igaz, nincs az az érzetem, mint annak a professzornak, aki azt javasolta, hogy ne töltsék be utána a professzori állást, mert ő már mindent elvégzett és megoldott... Ellenkezőleg! Összefoglalómat csaknem ötven éves tanulmányaim és kutatásaim eredményeként adom közre, remélve, hogy a következő nemzedék figyelmét is felkeltem a megoldatlan kérdések és az általam már megoldottnak vélt problémák továbbgondolása iránt is. Szépnek, érdekesnek tartom a mordvin nép nyelvét, amelynek tanulása és kutatása nemcsak a magamfajta kívüálló, hanem a mordvin anyanyelvű kutatók számára is kihívást és további témát kínál a kutatásokhoz.

Irodalom

- Abondolo, Daniel (ed.) 1998: *The Uralic Languages*. London and New York, Routledge.
- Alhoniemi, Alho 1996: Über die Unterschiede bei der Verwendung der Subjekt- und Objektkonjugation im Ersä- und Mokscha-Mordwinischen. *CIFU* 8/III: 68–71.
- Aljamkin, N. S. (ed.) 2000: *Мокшень кяль*. Саранск, Красный Октябрь. = MK 2000
- Bartens, Raija 1979: Mordvan, tšeremissin ja votjakin konjugation infiniittisten muotojen syntaksi. *MSFOu* 170. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 1999: Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys. *MSFOu* 232. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Bereczki Gábor 1968: W. Steinitz és E. Itkonen vokalizmuselmélete és a cseremisiz nyelv. *NyK* 70: 23–34.
- 1974: Г. Берецки, Существовала ли праволжская общность финно-угров? *ALH* 24: 81–85.
- 1983: A Volga-Káma-vidék nyelveinek areális kapcsolatai. In: Balázs J. (szerk.), *Areális nyelvészeti tanulmányok*. Budapest, Tankönyvkiadó. 207–236.
- 1988: Geschichte der wolgafinnischen Sprachen. In: Sinor 1988: 314–350.
- 1992, 1994: Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte I., II. *Studia uralo-altaica* 34, 35. Szeged.
- 1996: *A magyar nyelv finnugor alapjai*. Budapest.
- 2002: *A cseremisiz nyelv történeti alaktana*. *Studies in Linguistics of the Volga-Region*. (Ed. Klára Agyagási.) Supplementum I. University of Debrecen.
- Bubrih, D. V. 1941: Д. В. Бубрих, Мордовское склонение. *Записки* 2: 79–102; Мордовское спряжение. *Записки* 4: 3–53.
- 1953: Д. В. Бубрих, Историческая грамматика эрзянского языка. (Под редакцией М. Н. Колядёнкова и Н. Ф. Цыганова.) Саранск, Мордовское книжное издательство.
- Butilov, N. V. 2006: Н. В. Бутилов, Иноязычная лексика в мордовских языках (индоевропейские заимствования). Саранск, Красный Октябрь.
- Cigankin, D. V. (ed.) 1980: Д. В. Цыганкин, Грамматика мордовских языков. Саранск, Мордовский Государственный Университет. = *Grammatika* 1980

- Cigankin, D. V et al. (eds.) 2000: Д. В. Цыганкин (отв. ред.) и др., Эрзянь кель. Саранск, Красный Октябрь. = ЕК 2000
- ЕК 2000: Д. В. Цыганкин (отв. ред.) и др., Эрзянь кель. Морфология. Саранск, Красный Октябрь.
- EMSz = Mészáros Edit–Raisza Sirmankina, Erza-mordvin–magyar szótár. Эрзянь–венгрань валкс. 2., átdolgozott, bővített kiadás. Szombathely, Savaria University Press, 2003.
- ERV = Эрзянь–рузонь валкс. Эрзянско-русский словарь. (Ред.: Б. А. Серебренников, Р. Н. Бузакова, М. В. Мосин.) Москва, Русский язык, Дигора. 1993.
- ESE = Д. В. Цыганкин, М. В. Мосин (ред.), Эрзянь келень нурькине этимологической словарь. Саранск, Мордовской книжной издательства. 1977.
- ESM = М. А. Келин, М. В. Мосин, Д. В. Цыганкин (ред.), Мокшень кялень нурьхкяня этимологический словарь. Саранск, Мордовское книжное издательство. 1981.
- Estill, Dennis 2004: Diachronic change in Erzya word stress. MSFOu 246. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- EV = Д. В. Цыганкин, М. В. Мосин (ред.), Этимологиянь валкс. Саранск, Мордовской книжной издательства. 1998.
- Feoktyisztov, A. P. 1968: А. П. Феоктистов, Истоки мордовской письменности. Академия Наук СССР. Москва, Наука.
- 1976: A mordvin nyelvek szókincséről etimológiai szempontból. In: Benkő L., K. Sal É. (szerk.), Az etimológia elmélete és módszere. NyttudÉrt 89. Budapest, Akadémiai Kiadó. 89–94.
- 1978: Из истории мордовской письменности II половины XIX века. In: Финно-угристика. Вып. I, Саранск, Мордовское книжное издательство. 104–115.
- Feoktistov Aleksandr–Sirkka Saarinen 2005: Mokšamordvan murteet. MSFOu 249. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Gheno, Danilo 1981: Havaintoja mordvalais-tšeremissiläisistä kieliopillisista yhtäläisyyksistä. CIFU 5/6: 77–82.
- 1995: "Mordwinisch" oder "Mokschanisch und Erzanisch"? In: Zaicz 1995: 57–61.
- Grammatika 1962: М. Н. Коляденков (ред.), Грамматика мордовских языков. Часть I. Фонетика и морфология. Саранск, Мордовское Книжное Издательство.
- Grammatika 1980: Д. В. Цыганкин (ред.), Грамматика мордовских языков. Саранск, Мордовский Государственный Университет.

- Grünthal, Riho 1996: Itämerensuomalais-mordvalaisesta yhteissanastosta mordvan kannalta tarkasteltuna. CUFU–8/V: 48–52.
- (toim.) 2002: Ennen, muinoin. Miten menneisyytemme tutkitaan. Tietoliipas 180. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hajdú Péter 1966: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Häkkinen, Kaisa 1983: Suomen kielen vanhimmaasta sanastosta ja sen tutkimisesta. Turku, Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku 17.
- Hamari, Arja 2007: The negation of stative relation clauses in the Mordvin languages. MSFOu 254. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Honti László 1972: Észrevételek a finnugor alapnyelvi szibilánsok és affrikáták képviselőiteiről. NyK 74: 3–26.
- 1995: Zur Morphotaktik und Morphosyntax der uralischen/finnisch-ugrischen Grund-sprache. CUFU–8/I: 53–82.
- 1996: Az uráli nyelvek tárgyias ragozású igealakjainak történeti előzményéről. Urálistikai Tanulmányok 7: 127–132.
- 1998–1999: Gondolatok a mordvin tárgyias igeragozás uráli alapnyelvi hátteréről. NyK 96: 106–119.
- Itkonen, Erkki 1946: Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere im Mordwinischen. FUF 29: 222–337.
- 1954: Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen. FUF 31: 149–345.
- 1969: Zur Wertung der finnisch-ugrischen Lautforschung. UAJb 41: 76–111.
- Janhunen, Juha 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta. JSFOu 77: 219–274.
- 1982: On the structure of Proto-Uralic. FUF 44: 23–42.
- Jermuskin G. I. 1984: Г. И. Ермушкин, Ареальные исследования по восточным финно-угорским языкам. Академия Наук СССР, Москва, Наука.
- Jevszejev, M. Je. 1934/1963: М. Е. Евсеев, Основы мордовской грамматики. Избранные труды. Том третий. Саранск, Мордовское Книжное Издательство.
- Joki, Aulis J. 1973: Uralier und Indogermanen. MSFOu 151. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kalima, Jalo 1936: Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. Helsinki.
- Kazajeva, N. V. 2001: Н. В. Казаева, Эрзянские географические названия (лексико-семантическая характеристика). Саранск, Красный Октябрь.

- Keresztes László 1983: Palatalizáció és megőrző tendencia a mordvinban. NyK 85: 361–368.
- 1986: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. SUA 26. Szeged. = MdKons 1986
 - 1986a: Die Stellung des Mordvinischen in der finnisch-volgaischen Einheit. FUM 10: 189–201.
 - 1987: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus. I. SUA 27. Szeged. = MdKons 1987
 - 1990: Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó. Budapest. = MdChr 1990
 - 1991: A finn-permi ág szétválásának kronológiai kérdései. Folia Uralica Debreceniensia 2: 81–86.
 - 1995: On the Question of the Mordvinian Literary Language. In: Zaicz 1995: 47–55.
 - 1998: Questions of the Development of Mordvin. In: J. Puszta (red.), Zur Entwicklungsgeschichte der uralischen Sprachen. Specimina Sibirica. Tomus XIV. Savariae [Szombathely]. 43–76.
 - 1998–1999: Gondolatok a mordvin determinatív igeragozás kialakulásáról. NyK 96: 90–105.
 - 1999: Development of Mordvin Definite Conjugation. MSFOu 233. Helsinki. = MdDC 1999
 - 1999a: Образование объектного спряжения в мордовских языках. Folia Uralica Debreceniensia 6: 57–91.
 - 1999b: Gondolatok a mordvin determinatív igeragozás kialakulásáról. NyK 96: 93–108.
 - 1999c: Die determinierte Konjugation im Mordvinischen und die Urgeschichte. In: C. Hasselblatt, P. Jääsalmi-Krüger (Hrsg.), Europa et Sibiria. Gedenkband für Wolfgang Veenker. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Band 51. Wiesbaden, Harrasowitz. 235–242.
 - 2000: A személyrag nélküli és a legproblematisabb alakok a mordvin determinatív igeragozásban. Folia Uralica Debreceniensia 7: 37–48.
 - 2001: Laza morfológiai szerkezetek a mordvinban. In: Büky L. és Forgács T. (szerk.), A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei II. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 93–97.
 - 2002: Efforts aiming at language reform in the new Mordvin Bible translations. In: R. Blokland, C. Hasselblatt (ed.), Finno-Ugrians and Indo-Europeans: Linguistic and Literary Contacts. Proceedings of the Symposium at the University of Groningen, November 22–24, 2001. Studia Fenno-Ugrica Groningana 2. Maastricht 2002. 192–196.

- Keresztes László 2003: A mordvin névszó predikatív ragozása: ősi vonás vagy külön nyelvi fejlemény? Ünnepi kötet Honti László tiszteletére. Budapest. 234–242.
- 2005: Finno-Ugric cross-language analyses: Hungarian compared with Mordvin. In: (sous la direction de) M. M. Jocelyne Fernandez-Vest, Les langues ouraliennes aujourd’hui – The Uralic languages today. Paris, Editions Honoré Champion. 369–379.
 - 2008: Neological Aspirations in a Few Recent Finno-Ugric Bible Translations. *Linguistica. CIFU*–10/4: 65–71.
 - 2009: A finnugor népek irodalmi nyelvének kérdései az újabb bibliafordítások tükrében. *Folia Uralica Debreceniensia* 16: 57–89.
 - 2010a: Adalék az uráli fosztóképző eredetéhez. In: Hári Gy. (szerk.), „Végetlen a tér, mely munkára hív”. Köszöntő kötet Révay Valéria 60. születésnapjára. Veszprém, A Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai II. 116–120.
 - 2010b: The questions of Finno-Ugric literary languages in the light of the latest Bible translations. In: S. Csúcs et al. (red.), *CIFU*–11. Pars I. *Orationes plenariae*. 127–168.
 - 2010c: Вопросы литературных языков финно-угорских народов в плане новейших переводов Библии. S. Csúcs et al. (red.), *CIFU*–11. Pars I. *Orationes plenariae*. 169–192.
- Kiparsky, Valentin 1963: *Russische historische Grammatik*. Bd. 1. Heidelberg.
- 1969: Gibt es ein finnougrieches Substrat im Slavischen? *Annales Acad. Scient. Fenn. B* 153:4.
 - 1970: Finnougrier und Slaven zu Anfang des historischen Zeit. *UAJb* 42: 1–8.
- Klemm Antal 1926: A mordvín tárgyas igeragozás. *NyK* 46: 194–204.
- Koivulehto, Jorma 1999a: Verba mutuata. Qae vestigia antiquissimi cum Germanis aliisque Indo-Europaeis contactus in linguis Fennicis reliquerint. (Klaas Ph. Ruppel ed.) *MSFOu* 237. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 1999b: Varhaiset indo-eurooppalaiset kontaktit: aika ja paikka lainasanojen valossa. In: P. Fogelberg (toim.), Pohjan poluilla. Suomalaisen juuret nykytutkimuksen mukaan. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki, Suomen Tiedeseura. 207–236.
- Koljagyonkov, M. Ny. 1948: М. Н. Колядёнков, Глагольные образования *кортамс-теемс, кортындерямс* в мордовских языках. Филологические доклады... в Ленинграде. Том II, Саранск. 25–27.
- 1962: М. Н. Коляденков (ред.), Грамматика мордовских языков. Часть I. Фонетика и морфология. Саранск, Мордовское книжное издательство. = *Grammatika* 1962

- Korhonen, Mikko 1976: Suomen kantakielten kronologiaa. *Virittäjä* 80: 3–15.
- 1979: Entwicklungstendenzen des finnisch-ugrischen Kasussystems. *FUF* 43: 1–21.
- 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mägiste, Julius 1959: Gibt es im Tscheremissischen baltische Lehnwörter? *UJb* 31: 169–176.
- Maticsák Sándor 1995a: A Mordvin Köztársaság településneveinek rendszere. Debrecen.
- 1995b: Über die russische Adaptation der mordwinischen Siedlungsnamen. In: *Linguistica Uralica* 31/4: 251–262.
- 1997: A személy és helynevek kapcsolata a mordvinföldi orosz névadásban. In: Szavak – nevek – szótárak (írások Kiss Lajos 75. születésnapjára). Budapest. 238–247.
- 2001: A mordvinföldi párhuzamos névadásról. *Folia Uralica Debreceniensia* 8: 389–395.
- 2002: A mordvinföldi víznevek keletkezéstörténeti kérdései. *Folia Uralica Debreceniensia* 9: 107–122.
- 2003: Névszói morféma-alternációk az erza-mordvinban. *Folia Uralica Debreceniensia* 10: 143–164.
- 2005a: A képzővé válás kora a mordvinban. *Folia Uralica Debreceniensia* 12: 69–96.
- 2005b: The Types of the Mordvin Settlement Names. In: *Settlement Names in the Uralian Languages*. *Onomastica Uralica* 3: 65–84. Debrecen–Helsinki.
- 2007: Über die mordwinischen Personennamen. In: Andrea Brendler-Silvio Brendler (Hrsg.), *Europäische Personennamensysteme. Ein Handbuch von Abasisch bis Zentralladinisch*. Hamburg, Baar Verlag. 524–533.
- 2011: A finnugor (uráli) népek helyzete Oroszországban. *Debreceni Szemle* 2011/2: 160–169.
- Maticsák Sándor–Nina Kazaeva 2002: History of Research of Mordvinian Place Names. In: *Onomastica Uralica* 2: 145–160. Debrecen–Helsinki.
- MdChr 1990 = Keresztes László, *Chrestomathia Morduinica*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- MdDC 1999 = Keresztes László, *Development of Mordvin Definite Conjugation*. MSFOu 233. Helsinki.
- MdKons 1986 = Keresztes László, *Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II*. *Studia Uralo-Altaica* 26. Szeged.

- MdKons 1987 = Keresztes László, Geschichte des mordwinischen Konsonantismus. I. *Studia Uralo-Altaica* 27. Szeged.
- MdWb 1990–1996: H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch I–IV. Zusammen gestellt von Kaino Heikkilä, unter Mitarbeit von Hans-Hermann Barts, Aleksander Feoktistow und Grigori Jermuschkin, bearbeitet und heraus gegeben von Martti Kahla. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- MESz = Mészáros Edit (szerk.), Magyar–erza-mordvin szótár / Венгриянь–эрзянь валкс. *Studia Uralo-Altaica Supplementum* 11. Szeged, SzTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, 2008.
- Mészáros Edit 1998: Erza-mordvin nyelvkönyv. Szeged, JATEPress.
- 1999: Едит Месарош, Словообразовательные суффиксы глагола в эрзянском языке. *Studia Uralo-Altaica* 42. Szeged, Universitas Szege diensis de Attila József nominata.
- 2001: A mordvinok ma. In: Csepregi M. (szerk.), *Finnugor kalauz. Második, javított és bővített kiadás.* Budapest, Panoráma. 143–149.
- Mikola Tibor 1966: A tárgyrág és a tárgyas ragozás kérdéséhez. *MNy* 62: 441–461.
- 1976: Hangtan és jelentéstan az etimológiában. *NyudÉrt* 89: 209–212.
- 1981: A tárgyas ragozás eredetének kérdéséhez. *Nyelvészeti Tanulmányok. Lakó-Emlékkönyv.* Budapest. 119–125.
- 1998–1999: Megjegyzések a mordvin tárgyas igeragozás történetéhez. *NyK* 96: 120–123.
- МК 2000 = Н. С. Алямкин (ред.): Мокшень кяль. Морфология. Саранск, Красный Октябрь.
- MRV = Мокшень–рузонь валкс. Мокшанско-русский словарь. (Ред. Б. А. Серебренников, А. П. Феоктистов, О. Е. Поляков.) Москва, Русский язык, Дигора. 1998.
- Nagykin, D. T. 1968: Д. Т. Надькин, Морфология нижепьянского диалекта эрзя-мордовского языка. Очерки мордовских диалектов 5. Саранск, Мордовское книжное издательство. 3–198.
- Paasonen, Heikki 1897: Die türkischen lehnwörter im mordwinischen. *JSFOu* 15/2. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 1903: Mordvinische lautlehre. *MSFOu* 22. Helsingfors.
- 1909: Mordwinische chrestomathie mit glossar und grammatikalischem ab riss. Helsingfors.
- Papp, István 1968: Unkarin kielen historia. Helsinki, Suomalaisen Kirjalli suuden Seura.
- Patrushev, Valeri 1995: Uralic Nations of Russia: historic development and present condition. *CIFU–8/I*: 97–116.

- Poljakov, O. Je. 1979: O. E. Поляков, К вопросу о марийско-мордовской общности (по данным фонетики). (Тезисы.) Вопросы финно-угроведения. Языкознание. Сыктывкар. 7–8.
- Pusztay, János 1995: Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung (Beispiel: das Protouralische). Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Band 43. Wiesbaden.
- 2006: Nyelvével hal a nemzet. Az oroszországi finnugor népek jelene és jövője. A Magyarágkutató Könyvtára 28. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Raun, Alo 1988: The Mordvin language. In: Sinor 1988: 96–110.
- Rédei Károly 1968: A permi nyelvek első szótagi magánhangzóinak történetéhez. NyK 70: 35–45.
- 1982: Beitrag zur Vokalharmonie im Erza-Mordwinischen. SFU 18: 176–177.
- 1984: Phonologische Analyse des Erza-Mordwinischen. In: Studien zur phonologischen Beschreibung uralischer Sprachen (Hrsg. P. Hajdú und L. Honti). Budapest. 209–230.
- 1986: Zu den indogermanischen Sprachkontakten. 468. Band, Heft 16. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- 1998–1999: Gondolatok az uráli tárgyas igeragozásról. NyK 96: 124–128.
- Rueter, Jack 2010: Adnominal Person in the Morphological System of Erzya. MSFOu 261. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Sammallahti, Pekka 1979: Über die Laut- und Morphemstruktur der uralischen Grundsprache. FUF 43: 22–66.
- 1990: On the relationships of the Uralic Languages. CIFU–7/3A: 7–12.
- 1998: The Saami Languages. An Introduction. Kárášjohka, Davvi Girji.
- Sinor, Denis (ed.) 1988: The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences. Leiden–New York–København–Köln.
- SSA 1992–2000 = Suomen sanojen alkuperä 1–3. (E. Itkonen, U-M. Kulonen päätoim.) Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Stipa, Günter Johannes 1952, 1953: Phonetische Wechselwirkungen zwischen Mokscha-Mordwinisch und Russisch. UAJb 24: 59–64; 25: 28–51.
- Suhonen, Seppo 1980: Balttilaisten lainasanojen levikistä ja merkityspiirteistä. Virittäjä 84: 189–211.
- Szerebrennyikov, B. A. 1956: A finnugor nyelvek történetének néhány kérdése. NyK 58: 187–200.
- 1967: Б. А. Серебренников, Историческая морфология мордовских языков. Москва, Наука.

- UEW 1986–1991= Uralisches etymologisches Wörterbuch I–III. (Hrsg. von K. Rédei.) Budapest–Wiesbaden.
- Veenker, Wolfgang 1967: Die Frage des finnougri-schen Substrats in den russischen Sprache. Bloomington, Indiana University Publications. (Uralic and Altaic Series 82.)
- Zaicz Gábor 1986: Д. В. Цыганкин–М. В. Мосин: Эрзянь келень нурьки-не етимологической словарь. (Ism.) NyK 88: 316–320.
- 1994: Hány nyelven beszéljenek a mordvinok? *Folia Uralica Debreceniensia* 3: 113–121.
 - 1995: Сколько языков нужно ерзе и мокше? In: Zaicz (ed.), *Zur Frage der uralischen Schriftsprachen. Linguistica, Series A, Studia et dissertationes*, 17. Budapest. 41–46.
 - 1998: Mordva. In: Abondolo 1998: 184–218.
 - 2000: Az egységes mordvin irodalmi nyelv kérdése. *Folia Uralica Debreceniensia* 7: 109–131.
 - 2001: Grundfragen der mordwinischen Syntax. In: J. Pusztay (Red.), *Zur (Morpho-) syntax der uralischen Sprachen. Specimina Sibirica XVI. Seminar für Uralische Philologie der Berzsenyi-Hochschule Szombathely. Savariae*. 119–124.
 - 2002: Adalékok a mordvin nyelv török jövevényszavaihoz. *Folia Uralica Debreceniensia* 9: 145–158.
 - 2009: A mordvinisztika másfél évszázada Magyarországon I. *Folia Uralica Debreceniensia* 16: 133–153.
 - 2010: A mordvinisztika másfél évszázada Magyarországon II. *Folia Uralica Debreceniensia* 17: 181–200.
- Zaicz Gábor–M. Butilov 2004: A mordvin nyelvészeti terminológia kérdései. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 141–154.
- Zaicz, Gábor–R. Sirmankina 2001: Габор Зайц–Раиса Ширманкина, Основные образования мордовской лингвистической терминологии. In: CIFU–9/VI: 431–437.

A betűk hangértéke

Mordvin magánhangzók

E M	<i>a</i>	mint a magyar nyelvjárási illabiális <i>á</i>
M	<i>ä</i>	mint a magyar nyílt <i>e</i> (a finnugor átírás szerint <i>ε</i>)
E	<i>ä</i>	igen nyílt <i>e</i> , mint a finn <i>ä</i> (nyelvjárási hang)
E	<i>ḁ̈</i>	hátrább képzett <i>ä</i>
E M	<i>e</i>	mint a magyar nyelvjárási középzárt <i>ë</i>
E	<i>ē</i>	hátrább képzett <i>ë</i>
M	<i>ə</i>	palatális mássalhangzó környezetében, mint az angol <i>miller</i> , abszolút szóvégen rövid <i>e</i> (= <i>ɛ</i>), palatalizálatlan mássalhangzók környezetében, mint az angol <i>but</i> ; abszolút szóvégen rövid, illabiális <i>ä</i> (= <i>ä</i>)
M	<i>o</i>	mint a magyarban
E M	<i>u</i>	mint a magyarban
E M	<i>i</i>	mint a magyarban
E	<i>i̥</i>	hátrább képzett <i>i</i>

Mordvin mássalhangzók

E M	<i>b</i>	mint a magyar <i>b</i> , palatális magánhangzó előtt <i>b'</i>
E M	<i>c</i>	mint a magyar <i>c</i>
E M	<i>č</i>	jésített affrikáta, kb. <i>cj</i>
E M	<i>č</i>	mint a magyar <i>cs</i>
M	<i>č̣</i>	hasonló az előbbihez
E M	<i>d</i>	mint a magyar <i>d</i>
E M	<i>d'</i>	mint a magyar <i>gy</i>
E M	<i>f</i>	mint a magyar <i>f</i> , palatális magánhangzó előtt lágy <i>f'</i>
E M	<i>g</i>	mint a magyar <i>g</i> , palatális magánhangzó előtt lágy <i>g'</i>
E M	<i>χ</i>	mint a német <i>ch</i> (<i>acht</i>) vagy az orosz <i>x</i>
E M	<i>j</i>	mint a magyar <i>j</i>
M	<i>j</i>	zöngétlen <i>j</i> , mint a magyar <i>lépj</i> szóban
E M	<i>k</i>	mint a magyar <i>k</i> , palatális magánhangzó előtt lágy <i>k'</i>
E M	<i>l</i>	mint a magyar <i>l</i>
E M	<i>l'</i>	mint a magyar nyelvjárási (palóc) <i>ly</i>
M	<i>l</i>	zöngétlen <i>l</i>
M	<i>l'</i>	zöngétlen <i>l'</i>
E M	<i>m</i>	mint a magyar <i>m</i> , magas magánhangzó előtt lágy <i>m'</i>
E M	<i>n</i>	mint a magyar <i>n</i>
E M	<i>ñ</i>	mint a magyar <i>ny</i>

E	η	hátrább képzett <i>n</i> , mint a magyar <i>ing</i> vagy angol <i>-ing</i>
E M	p	mint a magyar <i>p</i> , magas magánhangzó előtt lágy p'
E M	r	mint a magyar <i>r</i>
E M	\acute{r}	jésített <i>r</i> , kb. <i>rj</i>
M	R	zöngétlen <i>r</i>
M	\acute{R}	zöngétlen \acute{r}
E M	s	mint a magyar <i>sz</i>
E M	\acute{s}	jésített szibiláns, kb <i>szj</i> vagy orosz <i>сб</i> végződés
E M	\check{s}	mint a magyar <i>s</i>
M	$\acute{\check{s}}$	hasonló az előbbihez
E M	t	mint a magyar <i>t</i>
E M	t'	mint a magyar <i>ty</i>
E M	v	mint a magyar <i>v</i> , palatális magánhangzó előtt lágy v' ; zárt helyzetben <i>w</i> , mint az angol <i>how</i>
E M	z	mint a magyar <i>z</i>
E M	\acute{z}	jésített <i>z</i> , kb. <i>zj</i>
E M	\check{z}	mint a magyar <i>zs</i>
M	$\acute{\check{z}}$	hasonló az előbbihez
E M	$ʒ$	mint a magyar <i>dz</i>
E M	$\acute{ʒ}$	jésített <i>ʒ</i> , kb. <i>dzj</i>
E M	$\check{ʒ}$	mint a magyar <i>dzs</i>
M	$\acute{\check{ʒ}}$	hasonló az előbbihez

Egyéb betűk és jelek

$ʒ$	bármely tövéghangzó
e	hátrább képzett <i>e</i> , mint az észt <i>Tõnu</i>
δ	mint az angol <i>the</i> névelőben (lapp példákban δ)
δ'	egyfajta <i>gy</i>
γ	mint az orosz γ (<i>гумн</i>)
w	két ajakkal képzett <i>v</i> , mint az angol <i>what</i>
—	magánhangzó fölött a hosszúság jele (pl. \bar{a} , \bar{o} , \bar{u} , $\bar{\check{a}}$, \bar{e} , \bar{i})
`	magánhangzó fölött a félhosszúság jele (pl. \grave{a} , $\grave{\check{a}}$, \grave{u} , \grave{i})
˘	nagyon rövid, redukált hang (pl. \acute{a} , \acute{e})
·	főhangsúly
\emptyset	nullamorféma, raghiány
*	rekonstruált (kikövetkeztetett, nem tényleges) nyelvi alak
~	etimológiai megfelelő
<	előzmény
>	fejlemény
[]	fonetikus kiejtés

A rövidítések feloldása

Abl	ablativus (honnan?)	lp	norvég (északi) lapp, számi
Acc	accusativus, tárgyeset	lpK	keleti lapp
Act	activum, cselekvő	lpL	lulei (svéd) lapp
Adess	adessivus (hol?)	m	magyar
All	allativus (hova?)	M	moksa(-mordvin)
B	bázis, abszolút tő	md, Md	mordvin
Bx	relatív tő/képző	Mx	modus, módjel
C	konzonáns, mássalhangzó	Nom	nominativus, alanyeset
Comit	comitativus, társhatározó	Nx	numerus, számjel
Comp	comparativus, hasonlító határozó	nyj.	nyelvjárás(i)
Cond	conditionalis, feltételes mód	Opt	optativus, óhajtó mód
Coni	coniunctivus, kötőmód	or	orosz
cs	cseremisz, mari	Ox	objekt, tárgyra utaló elem
csuv	csuvas	Part	participium, melléknévi igenév
Cx	esetrag, casus	Pass	passivum, szenvedő
Dat	dativus (kinek?)	PIE	proto-indoeurópai (alapnyelvi)
Det	determinatív, határozott	Pl	pluralis, többes szám
Dx	határozottság jele	PMdI	előmordvin
E	erza(-mordvin)	PMdII	ősmordvin
Elat	elativus (honnan?)	PMdIII	ómordvin
fi	finn	Prol	prolativus (merre?)
FP	finn-permi	Prs	indicativus praesens, jelen idő
FU	finnugor	Prt	indicativus praeteritum, múlt idő
FV	finn-volgai	PU	proto-uráli (alapnyelvi)
Gen	genitivus	Px	birtokos személyrag
Ger	gerundium, határozói igenév	Sec	másodlagos ragozás
IE	indoeurópai	Sg	singularis, egyes szám
Ill	illativus (hova?)	tat	tatár
Inf	infinitivus, főnévi igenév	Temp	temporalis, időhatározó
Imp	imperativus, felszólító mód	tör	törökségi nyelvek
Ind	indicativus, kijelentő mód	Transl	translativus (mivé, miként?)
Indet	indeterminatív, határozatlan	Tx	tempus, időjel
Iness	inessivus (hol?)	V	vokális, magánhangzó
ir.	irodalmi	Vx	igerag
Lat	lativus (hova?)	x	szuffixum, affixum, toldalék, rag

A nehézkes, szöveges azonosítás helyett az igealakok jelölésére kétszámjegyű kódokat vezettem be. A kombináció első eleme az alany személyére utal, második eleme pedig a határozott tárgy személyét jelöli: 0 = nincs határozott tárgy (indeterminatív alak); 1 = Sg1, 2 = Sg2, 3 = Sg3, 4 = Pl1, 5 = Pl2, 6 = Pl3 személyű alany vagy határozott tárgy (determinatív alakok).

	Indet	Det Sg3	Det Pl3	Det Sg2	Det Pl2	Det Sg1	Det Pl1
Sg 1	10	13	16	12	15	—	—
2	20	23	26	—	—	21	24
3	30	33	36	32	35	31	34
Pl 1	40	43	46	42	45	—	—
2	50	53	56	—	—	51	54
3	60	63	66	62	65	61	64

Tehát: 30 = 'ő vkit'; 33 = 'ő őt/azt'; 36 = 'ő őket/azokat'; 62 = 'ők téged'; 54 = 'ti minket'; 12 = 'én téged'; 21 = 'te engem'; 51 = 'ti engem' stb.

A szerző nyelvészprofesszor a Debreceni Egyetemen, a hagyományos finnugor nyelvtörténeti iskola képviselője. A könyv a magyar távoli nyelvrokonát, a nyugati finnugor (ún. finn-volgai) ágba tartozó, így a finnhez közelebb álló mordvint mutatja be, amelynek beszélői erzának és moksának nevezik magukat. A mű összefoglaló, amelyet a szerző csaknem fél évszázados tanulmányainak és kutatásainak eredményeként ad közre. A könyv bemutatja a mordvin nép és nyelv múltját, a nyelv szinkron síkjainak rétegződését, a különböző nyelvi jelenségek kialakulásának menetét, az irodalmi nyelv egységesítésének, s így egy modern nemzeti nyelv kidolgozásának nehézségeit és a közeljövő feladatait. Célja, hogy a következő kutatónemzedék figyelmét is felkeltse a megoldatlan kérdések és a már megoldottnak vélt problémák továbbgondolása iránt is. Kivételes hangrendszere és egyedülálló szerkezete jóvoltából igen érdekes a mordvin nép nyelve, amelynek tanulása és kutatása nemcsak a kívülről, hanem a mordvin anyanyelvű kutatók számára is további kihívást és témát kínál.

